

Ա Կ Ո Ւ Ն Ք

ԳԻՏԱՍԵԹՈՂԱԿԱՆ ԵՎ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԹԻՎ 2 (12)

Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ Իջևանի մասնաճյուղի գիտխորհուրդը

Գլխավոր խմբագիր՝

պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր ԱՇՈՏ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Գրիշա Ալեքսանի Ղարիբյան – տնտեսագիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

Պետրոս Հովհաննեսի Հովհաննիսյան – պատմ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր

Հարություն Ալեքսանի Մարգարյան – տնտեսագիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Հենրիկ Մուշեղի Աբրահամյան – պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Ռաֆիկ Ասքանազի Նահապետյան – պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Սամվել Արշավիրի Առաքելյան – պատմ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

Հայկ Սկրտիչի Դերձյան – իրավագիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Հենգել Գերասիմի Մանուչարյան – քաղաքագիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Աննա Գրիգորի Ասատրյան – արվեստագիտութ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Սամվել Պարզևի Մուրադյան – բանասիր. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Սեդա Քերրբի Գասպարյան – բանասիր. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Սեյրան Արտուշայի Զաքարյան – փիլիս. գիտութ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Մելսիկ Պարզևի Սկրտունյան – հոգեբանութ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Ակունք. Գիտամեթոդական և ուսումնամեթոդական հոդվածների ժողովածու / Խմբ. խորհուրդ՝ Գ.Ա. Ղարիբյան և ուրիշ.; Գլխ. խմբ.՝ Ա.Ա. Ներսիսյան. – Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2015 թ. – 142 էջ:

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2015 թ.

© Հեղ. խումբ, 2015 թ.

100-ЛЕТИЕ ГЕНОЦИДА АРМЯН: ИСТОКИ, МИФЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ.

ВАЛЕРИ ТУНЯН

В ходе учебного процесса возникают трудности при представлении значимости Геноцида армян, тем более 100-летия. В этом контексте весьма важным является методическая выверенность и системность, четкость и ясность представляемого материала, расставление акцентов и интерактивное вовлечение студентов в дискурс темы.¹

Ключевые слова- армянский геноцид, периодизация, истоки, мифы, младотурки, Турция, Западная Армения, последствия.

Геноцид армян как этнополитическое преступление против человечества имеет периодизацию из четырех фаз: 1) создание геноцидного общества (1878-1893); 2) протогеноцид-ехерн (1894-1896); 3) геноцид -Мец ехерн (1915-1922); 4) отрицание геноцида (1915 -2015).

Таблица N 1
Армянский геноцид

Режимы Турции	Этапы	Число жертв	Место
Создание геноцидного общества	1878-1889 1890-1893	Этнополитические репрессии и насилия	Османская Турция
Протогеноцид	Ехерн		Османская Турция
Абдул Гамид	1894-1896	300000	Западная Армения
	1909	30000	Аданский вилайет
Геноцид	Мец ехерн		Армения
Младотурки и власти Турции	1915-1918	1500000	Османская империя и арабские пустыни
	1918-1919	500000	Восточная Армения, Азербайджан
Кемалисты	1920-1922	300000	Республика Армения, Киликии и пр. ²
Отрицание геноцида	1915-2015	Армянский народ	Турция

¹Геноцид армян. Краткая библиография книг на английском языке.–<http://www.araratheritage.org.uk/PDF/ArmenianGenocideBibliography-Rus.pdf>; Пономарев В.А. К вопросу о геноциде армянского народа в Турции и Закавказье в XIX – XX вв. – <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/320/image/320-119.pdf>; “Армения. Забыты

² Тунян В. Г. Армянский вопрос в русской печати 1900 - 1917 гг. Ереван, 2000, с. 213.

Определяющим этот процесс являются три составные: поли-тика ведущих держав, Армянский вопрос и деятельность турецких режимов. С момента возникновения Армянского вопроса как международной проблемы в 1878 г. он стал инструментом вмешательства во внутренние дела Османской империи для решения определенных политических целей. При этом ведущие державы затягивали решение Армянского вопроса, стремясь сохранить одряхлевшую Османскую империю как источник дивидендов, существующий статус-кво и обеспечения черноморских проливов слабым стражником.

Проблема признания Геноцида армян имеет свою специфику: фактическую и политправовую. Мир де-факто признал геноцид армян на Стамбульском процессе над младотуркизмом в 1919 - 1920 гг., но в течение многих лет турецкие и ангажированные историки фальсифицируют геноцид армянского народа, создавая желаемую им трактовку происшедшего. 23 ноября 1918 г. султан Мехмед VI Ваххеддин сообщил английской газете “Дейли Мейл” (Daily Mail) о необходимости разобраться в армянской политике младотуркизма, - “очень огорчен участием армян, - и что он дал указание начать расследование и наказать виновных”.³ 55 подсудимым предъявлено обвинение в “преступлениях, связанных с депортацией армян” (16 человек обвинялись в совершении преступлений преступной халатности, 17 должностных лиц в халатности, 22 человека были задержаны в качестве подозреваемых в связи с резней).⁴

Обвинение выявило, что Центральный комитет партии “Единение и Прогресс” (Иттихиад) был представлен двумя центрами управления: первый действовал публично и на основе партийного устава, а второй - подпольно и с помощью тайных предписаний.⁵ В Геноциде армян действовал тандем: первый - государственный аппарат, опирающийся на силовые структуры - армия, жандармерия, мохаджеры, курды, черкесы, и второй - официальные и неофициальные центры “Иттихиад” - партийные клубы - силы поддержки. В связке государство - “Иттихиад” доминировала роль партийных структур, которые контролировали и направляли деятельность имперских органов. Синтез двух составных турецких центров обусловил возникновение преступного геноцидального сообщества. Партократический режим дублировал и подменял государственные органы в Геноциде армян, чему содействовала Первая мировая война.⁶

Итогом Стамбульского процесса явился приговор вождям младотуркизма, спасшимся за границей, и казнь ряда подсудимых. Именно приговор стал основанием для его приведения в исполнение над Талаатом, Энвером, Джемалем, Бе-хаэддин Шакиром.⁷

³ **Гаджизаде А.** Стамбульский военный трибунал 1919 - 1920 годов. - [http:// gulustan.info/2011/05/](http://gulustan.info/2011/05/)

⁴ **Исмаил Х.** Претензии о “Геноциде армян” в свете исторических фактов. - <http://minval.az/news/46342/>

⁵ Հայերի ցեղասպանությունը րոտ երիթուրերի դատաւարության փաստաթղթերի, **Ա. Հ. Փափազյան**, Երեւան, 1988, էջ 36:

⁶ **Тунян В. Г.** Младотурки и Армянский вопрос. Ереван, 2004, ч. 1, с.370-372.

⁷ Геноцид армян по документам судебного процесса..., с.19, 20; “Незавершенный Нюрнберг”. К 90-летию судебного процесса над младотурками. - [http:// www.genocide-museum.am/rus/online-exhibition9.php](http://www.genocide-museum.am/rus/online-exhibition9.php)

Значение имел также судебный процесс в Стамбульском военном суде над районными секретарями партии “Единение и Прогресс” (21 июня 1919 - январь 1920 г.). В центре внимания оказался ответственный секретарь тюрьмы Чанкэрии в Стамбуле Джемал Огуз. Он был организатором убийства армянских поэтов Даниеля Варужана и Рубена Севака, а также Оника Махазаджяна, Вагана из Дюркмеджи и пекаря Артин ахи. Джемал Огуз депортировал армянских арестантов из Чанкэрии, которых сдавал вали Ангоры Атифу. При содействии ответственного секретаря Кастамуни он добился отстранения от власти местного вали Ришад паши, который противодействовал выселению армян.

8 января 1920 г. состоялся приговор по делу районных секретарей партии “Единение и Прогресс”. Отмечалось, что следствие выявило организацию партий “Иттихад” депортаций, грабежа и убийства армянского населения. Обоснованным сочтен тот факт, что истреблением армян занималась созданная партией “Единение и Прогресс” специальная структура - “Особая организация”, деятельности которой содействовали районные секретари.⁸

Возникла проблема реституции - компенсации материальных и территориальных потерь, которая, по своей фабуле, проста и сложна. В 1916 г. младотурецкое правительство перевело в имперский банк (Reichs bank) Берлина 5 млн. фунтов стерлингов армянских денег, которые специалистами оцениваются в 100 миллионов золотых марок. Имеются и другие суммы. Так, 9 ноября 1918 г. министр финансов Джавид распорядился использовать 1 млн. турецких фунтов из общего числа, полученных от распродажи “покинутого имущества”. Общий ущерб армян в результате геноцида, специальная комиссия, созданная в 1919 г. из иностранных специалистов, оценила в 3 миллиарда 750 миллионов долларов. Учитывались также материальные потери от вторжения турок 1918 г. в Карсскую область и Ереванскую губернии - Александрополь, Ереван.

Национальная делегация А. Агароняна представила на Парижской мирной конференции в 1919 г. необходимость компенсации материальных потерь армянского народа (1915-1919 гг.) на сумму 19.130.932.000 французских франков: Турецкой Армении - 14.598.449.000 и Республики Армения - 4.532. 472.000. Вне этих потерь остался ущерб от геноцида на территории Османской Турции за 1920-1923 гг. и последствия вторжения турок 1920 г. в Республику Армения.⁹

Существует территориальная проблема. Согласно Севрскому договору от 10 августа 1920 г., Турция признавала Армению “свободным и независимым” государством. Определение границы между ними, с доступом Армении к морю (намечался так же “армянский коридор” от Карса к порту Батуми), возлагалось на арбитражное решение президента США В. Вильсона.¹⁰ Вердикт состоялся 22 ноября 1920 г. Предусматривалось под контроль Армении передать значительную часть Эрзерумского вилайета, две трети Ванского и Битлисского вилайетов, часть территории

⁸ *Մինսթրալն Ա. Ճանաչում էվ դառաւարտում.Երիտթուրքերի դառաւարտութունները*, Երեւան, 2013, էջ 79 - 84.

⁹ *Барсегов Ю.* Державы, причастные к Геноциду армян, должны искупить свою вину. - <http://armenian-house.org/barsegov/articles-ru/guilt.html>

¹⁰ Севрский мирный договор. - <http://genocide.ru/enc/sevres.htm>

Трапезундского вилайета с портом Трапезунд.¹¹ Армении намечалось возвратить 103599 кв. км. По американским подсчетам, эта территория равнялась около 40% Армении в Османской Турции.¹² Объединенная Армения составлялась в рамках 163599 кв. км.¹³ Естественно, что мифотворцы не могут позитивно оценивать деятельность президента Вильсона в Армянском вопросе, хотя, с правовой точки зрения, арбитражное решение не подлежит кассации.¹⁴

Значительны потери в церковной сфере. По данным иерарха М. Орманияна, к 1914 г. только в Западной Армении имелось 2200 действующих храмов. Из них 2150 оказались разграбленными и уничтоженными. Используя сведения Константинопольского патриархата, Р. Григорян приводит более полные данные: церквей - 2528, монастырей - 451 и около 200 школ. Вне Стамбула существует всего 6 действующих церквей. По сведениям ЮНЕСКО, после 1915 г. сохранилось 913 храмов, но из них к 1973 г. 464 оказались исчезнувшими, в руинах - 252, а 197 требуют экстренного восстановления. Решение Европейского совета от 18 июня 1987 г. о Геноциде армян в Турции требует сохранения исторических памятников армянского народа.¹⁵

Падение Первой Республики Армения, советско-кемалистский тандем, расхождение интересов ведущих держав и политическая культура того времени не допустили осуществления реституции Геноцида армян по горячим следам.

Развитие Турции обусловило пристальный интерес к её историческому прошлому. Слабость и шаткость исторической позиции национальных историков стало основой привлечения заказных иностранных исследователей, которые владея методологией западных ценностей могли подновить мифологию младотуркизма по Геноциду армян.

Обобщенная позиция ангажированных мифологов по Геноциду армян представляет соображения профессора демографии Дж. Маккарти, которая заслуживает внимания, поскольку затем станет переходным мостом к представлениям правящего умеренного исламского режима Эрдогана, а также широко используется представителями азербайджанского агитпропа.

¹¹ Вопрос реализации Арбитражного решения Вудро Вильсона необходимо постоянно поднимать на международной арене.- <http://www.panarmenian.net/rus/news/57121?>

¹² **Барсегов Ю. Г.** Арбитражное решение президента США по армяно-турецкой границе. Ереван, 1995, с.17.

¹³ **Папян А.** Апарат был, есть и будет Армянским. - <http://arunion.info/news/ararat>

¹⁴ **Папян А.** О нас. - Wilson for Armenia. - www.wilsonforarmenia.org/rus.htm

¹⁵ "Церковные страсти", или очередные армянские претензии к Турции. Эхо.- <http://www.memo.ru/d/-86231.html>

Таблица N 2

Соображения Маккарти	Реальное положение
1. Не было никакого геноцида, если не рассматривать то, что произошло в Анатолии, как геноцид, совершенный обеими сторонами по отношению друг к другу. 2. Наиболее важным фактором является долгая история конфликта армян и русских с турками и другими мусульманами. Иррациональная ненависть характерна обоим сторонам. 3. Армянская революционная деятельность была основана на националистическом стремлении иметь родину, игнорируя принцип правления большинства на территории, где доминировали мусульмане. 4. Армяне восстали против Османского правительства при помощи российских интервентов и убивали своих мусульманских сограждан до того, как какая-либо акция была предпринята. 5. Принудительное переселение было тактикой, используемой русскими против тюрок и мусульман. Затем воплощена османами в отношении армян. Во время Первой мировой войны намного больше мусульман, нежели армян было вынуждено покинуть свои места проживания. 6. Османское решение изгнать армян основывалось, главным образом, на военной необходимости, но, в силу условий военного времени, не было проведено соответствующим образом. 7. Должна быть изучена вся история мусульmano-армянских отношений. Убийства мусульман долж-	1. Имел место системно подготовленный и осуществленный геноцид партийно-государственным руководством Османской Турции. 2. Причиной являлась политика турецких режимов - "Армения без армян" и тюркизация Западной Армении. Играл роль фактор исламской ментальности. 3. Армянское движение решало три задачи: автономия, закрепление территории, статус культуры. Армяне составляли этническое большинство в Западной Армении по сравнению с турками и курдами. 4. С начала мировой войны власть Турции создала "Особые организации" по геноциду и депортации армян, вызвав Ванскую самооборону и в других местах. 5. Сценарии депортации были разработаны до мировой войны. Цель - создание однородной этноконфессиональной Анатолии. Гибель мусульман была следствием военных действий, а гибель армян - следствием организованного геноцида и депортации. 6. Османское решение о депортации имело этнополитический расовый характер, а ответственность за его воплощение несет турецкая власть. 7. Существует дипломатическая переписка представителей воюющих стран, в том числе союзников

ны быть изучены так же, как и убийства армян. И если говорить о вине, то она должна быть возложена на все стороны. ¹⁶	Турции, доказывающая геноцид. Вину несет турецкое государство и его руководство.
--	--

В приведенных соображениях Маккарти обращает внимание то, что последовательно используется конфессиональное понятие “мусульмане”, а не этническое - “турки”. Цель-представить его доминирование, поскольку этнографические данные дают другое соотношение, что показывает предвзятый подход про-фессора демографии.

При этом из всех соображений наиболее убийственным мифотворцы считают вопрос количества и соотношения армянского населения в Западной Армении. Отметим наиболее скромный подход в этой сфере. Л.С. Лисициан в докладе “Армения в физическом и социальном отношении” от 3 декабря 1914 г. в обществе любителей природы Тифлиса общее количество населения Турецкой Армении определял в 2 млн. 615 тыс. 500 чел.: армян - 1 млн.18 тыс. (38,9%), турок - 666 тыс. (25,4%), курдов 424 тыс.(16,3%). Армяне доминировали в этническом составе вилайетов, предполагаемых к реформированию в Османской Турции. Не говоря о значительном числе армянского населения Килики и других территорий державы.

Таблица N 3
Национальный состав реформируемых вилайетов (тыс.)

Вилайеты	Армяне	Турки	Курды
Ванский	185000	47000	72000
Битлисский	180000	40000	77000
Харбердский	168000	102000	95000
Диарбекирский	105000	45000	55000
Эрзерумский	215000	240000	75000
Сивасский	165000	192000	50000
Итого...	1.018000	666000	424000

Из приводимых данных видно,¹⁷ почему мифотворцы национальный состав Турецкой Армении стремятся всегда подменять конфессиональным: 1) опровергнуть автохтонность армян; 2) обосновать мусульманскую принадлежность; 3) представить межобщинную войну; 4) справедливость наказания армян за мятежную и террористическую деятельность; 5) Превышение числа жертв мусульман над армянскими потерями.

На 1 января 1916 г. число потерь армянского народа в Османской Турции в сообщении, опубликованном в журнале “Армянский Вестник”, определялось: уби-

¹⁶МаккартиДж. и К.Тюрки и Армяне. Руководство по Армянскому вопросу.Баку, 1996,с. 61. - <http://karabakh-doc.azerall.info/ru/armmyanstvo/am23-6>

¹⁷Армения в физическом и социальном отнишениях. – Кавказское Слово. 1914, 6 декабря.

тых, выселенных, обращенных в ислам - 835600, беженцев на Кавказе - 183800, установленных беженцев в Турции и Персии - 52500. Отмечалась расправа с представителями высшего армянского духовенства. Численность беженцев на Кавказе представлялась на основе сведений канцелярии главного комитета по устройству беженцев на Кавказском фронте и данных уполномоченных Союзов городов на Кавказе. Сообщалась информация о числе беженцев, нуждающихся в пособиях в районах Вана, Баязета, Диадина, Урмии, Дильмана, Хоя и Закавказья.¹⁸

Так что статистика статистике рознь. При отсутствии точной статистики и её политизации в Османской Турции необходимо учитывать комплекс факторов, где существовали выборочный характер к демографическим данным и “предвзятые” сведения зарубежных представителей.¹⁹

Синтез опыта поколений мифотворчества осуществлен при умеренном исламском режиме Эрдогана, где роль ведущей скрипки была отведена министру иностранных дел А. Давутоглу. В ходе посещения Еревана в декабре 2013 г. он представил турецким журналистам озабоченность напряженностью отношений с Республикой Арменией вокруг оценки депортации армян: “В Армении переселение называют геноцидом армян, а невозможность договориться по этому вопросу долгое время омрачает отношения двух стран”.

Заявлена турецкая точка зрения о необходимости использования к этой проблеме подхода “справедливой памяти”, проведения различий между армянским и еврейским геноцидом: “Мы говорим “справедливая память”. Я имею в виду, что мы должны знать факты. Тогда мы убедимся, что армяно-турецкие отношения не сравнить с немецко-еврейскими отношениями. На каждой улице можно увидеть общий знак. Поняв это, осознаешь, что депортация, совершенная тогдашним режимом, ко-торую я считаю абсолютно ошибочной практикой, была бесчеловечной”.

Подчеркнуто, что “выселение армян” было осуществлено младотурками. 13 декабря 2013 г. Давутоглу заявил на прессконференции для турецких журналистов: “Депортацию и события того периода я воспринимаю как абсолютно неправильную практику. То, что сделали иттихадисты, бесчеловечно. Мы никогда не согласимся с депортацией”.²⁰

Подход определила проблема реституции, которая проста и сложна. В 1916 г. младотурецкое правительство перевело в имперский банк (Reichs bank) Берлина 5 млн. фунтов стерлингов армянских денег, которые специалистами оцениваются в 100 миллионов золотых марок. Имеются и другие суммы. Так, 9 ноября 1918 г. министр финансов Джавид распорядился использовать 1 млн. турецких фунтов из общего числа, полученных от распродажи “покинутого имущества”. Общий ущерб армян в результате геноцида, специальная комиссия, созданная в 1919 г. из ино-

¹⁸ Русские источники о геноциде армян в Османской империи 1915-1916 годы. Сост. **Г.А. Абрамян, Т.Г. Севан-Хачатрян**. Ереван, 1995. Вып.1, N 74, с.88- 90.

¹⁹ **Татоян Р.** Вопрос численности армян в Османской империи накануне Первой мировой войны в турецкой историографии. – Вопросы историографии Геноцида армян. 2002, Вып. 5, с.125.

²⁰ Новый турецкий взгляд на Геноцид армян. - <http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=Ru&News-ID=110874>

странных специалистов, оценила в 3 миллиарда 750 миллионов долларов. Учитывались также материальные потери от вторжения турок 1918 г. в Карсскую область и Ереванскую губернии - Александрополь, Ереван.

Национальная делегация А. Агароняна представила на Парижской мирной конференции в 1919 г. необходимость компенсации материальных потерь армянского народа (1915-1919 гг.) на сумму 19.130.932.000 французских франков: Турецкой Армении - 14.598.449.000 и Республики Армения - 4.532. 472.000. Вне этих потерь остался ущерб от геноцида на территории Османской Турции за 1920-1923 гг. и последствия вторжения турок 1920 г. в Республику Армения.²¹

Проблема реституция определила формат “стыдливого признания” так называемых “событий 1915 г”. премьер-министром Турции Р. Эрдоганом. Выступая в турецком парламенте 23 апреля 2014 г. он представил соболезнование по поводу “горьких событий” потомкам погибших или депортированных в 1915 году армян Османской империи. Целью соболезнования сочтено восстановление “исторической справедливости”, когда с обеих сторон в 1915 г. погибло по 1,5 млн. чел, что представлено “общей болью”. При этом Геноцид армян трансформирован в депортацию, т.е. осуществлена локализация “горьких событий” 1915 годом, не учитывая их хронологических событий до 1923 г.²²

В “Заявление” прослеживается преемственность мифологии Эрдогана в вопросе Геноцида армян с младотурецкой: “Янычара нет, но есть внук его, очень способный мальчонка...”²³ Достаточно провести параллели между “заявлением” премьер-министра Турции и характеристикой Геноцида армян: 1) армян уничтожали на их исторической территории, значительной части которой они лишились; 2) против них использовали “джихад” - лозунг священной войны, вовлекший массы мусульман в уничтожение армян; 3) использование для геноцидального насилия преступников - “канли-катилов” (кровожадных), жандармерии и армии, придавшее геноциду тоталитарный характер; 4) Геноцид армян - составная часть Первой мировой войны, а не “побочный продукт”; 5) попустительство турецкого и международного правосудия, приведшего к Холокосту и другим видам геноцида.²⁴

Еще более проясняет коллизию “заявление” Эрдогана о наличии “горьких событий” 1915 г. типология видов геноцида исследователя В. Дадряна: запрет национальной культуры - дискриминация без насилия; депортация - массовые изгнания, распыление этноса; лишение средств самозащиты; репрессивный - действие против меньшинства; утилитарный - массовые убийства людей одного региона, пола, возраста или религии; тоталитарный - неограниченное истребление

²¹ **Барсегов Ю.** Державы, причастные к Геноциду армян, должны испустить свою вину. - <http://armenian-house.org/barsegov/articles-ru/guilt.html>

²² Премьер Турции Р. Т. Эрдоган накануне годовщины Геноцида армян лишь повторил старые тезисы. - <http://www.panorama.am/ru/politics/2014/04/23/>; Эрдоган выразил соболезнование потомкам османских армян. - mktucey.ru/politics?2014/04/23/sobytie-1915.html

²³ Младотурки=IttihadveTerakki (Союз и Прогресс)=Эрдоган? - <http://arunion.info/news/mladoturki-ittihad-ve-terakkisozuprogressehrdogan/2011-04-15-803>

²⁴ **Дадрян В.** Турецко-армянские отношения в свете исторических и политических последствий Геноцида армян. – Вестник Армянского института международного права и политологии в Москве. 2004, N 1, с. 20 - 22.

представителей нации.²⁵ Из приведенных видов геноцида в “заявлении” присутствует полностью депортационный вид как смягченный вариант “стыдливого признания” истребления армянского народа в Турции.

В августе 2014 г. Эроган стал президентом Турции. Мифотворчество в Армянском вопросе приобрело разносторонний и изощренный характер. В середине января 2015 г. президент Турции пригласил президента Армении С. Саргсяна на празднование 100-летия победы в Галлипольской битве, где предполагается участие руководителей 102 государств. Мотивацией приглашения главы Армении представитель правительства Турции указал наличие армян среди участников боевых действий в Дарданеллах.²⁶

16 января 2015 г. президент Армении оперативно ответил политическому коллеге. Приглашение президента Эрдогана оценено как совершенствования политики отрицания Геноцида армян, а цель празднования битвы при Галлиполи – затемнить 100-летие Геноцида армян. Президент Армении подчеркнул необходимость соблюдения поведенческого этикета: “У нас не принято ходить в гости к приглашаемому в условиях отсутствия ответа на собственное приглашение”.²⁷

29 января пятое заседание 2015 г. Государственной комиссии по координации мероприятий 100-летия Геноцида утвердила панармянскую декларацию 100-летия Геноцида армян. Общенациональный документ состоит из 12 пунктов. Преамбула фиксирует международные правовые акты о геноциде: конвенция ООН “О предупреждении преступления геноцида и наказании за него” от 9 декабря 1948 года, конвенции ООН “О неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества” от 26 ноября 1968 года международного пакта “О гражданских и политических правах” от 16 декабря 1966 года, а также других международных актов о правах человека

Осуждаются геноцидальные действия режимов Османской империи и Турции в период 1894 - 1923-х годов, ставящие целью уничтожить армянский народ и лишить его родины путем массовой резни, погромов, этнических зачисток и упразднения армянского культурного наследия.

Правовой основой совершенного преступления против “закона и человечности” указаны приговоры 1919 - 1921 гг. Османских военных трибуналов, чему содействовало соответствующее заявление стран Антанты от 24 мая 1915 г. В вопросе ликвидации последствий Геноцида армян отмечено значение Севрского мирного договора от 10 августа 1920 г. и Арбитражного решения президента США Вудро Вильсона 22 ноября 1920 г., определявшего границы объединенной Армении.

Отмечая память невинно погибших 1,5 млн. армян, выражая благодарность всем государственным и общественным структурам, которые осудили Геноцид армян, и армянофильскому движению, “Декларация” призывает ООН и международные организации восстановить историческую справедливость и почтить память

²⁵ Дадрия В. - <http://ru.hayazg.info/>

²⁶ “Второй сюрприз Эрдогана”. Турецкий лидер пригласил президента Армении в Анкару 24 апреля 2015 года. - <http://www.panorama.am/ru/society/2015/01/16/erdogan/>

²⁷ Президент Армении Серж Саргсян ответил на приглашение Эрдогана приехать в Турцию 24 апреля 2015 г. - <http://www.panorama.am/ru/politics/2015/01/16/serzh-sargsyan1/>

жертв Геноцида армян. Осуждается антиармянская позиция Турецкой Республики, проявляющаяся в блокаде Республики Армения и выдвигании предусловий в межгосударственных отношениях как следствие непризнания и “банализации” Геноцида армян.²⁸

Вся “Декларация” 100-летия Геноцида армян представляет собой мифологиему, сводящую геноцидальные действия Османской империи и Турецкой Республики против армянского народа в единую политическую систему и обобщающую армянскую мифологию Геноцида армян, указывающую правовые основания и политические направления для его преодоления. Заявление переведено на шесть языков.

В ответ на это последовало выступление президента Турции Р. Эрдогана на телеканале NTV о “конфронтационном “ и “фальсифицированном” отношении армянской диаспоры, содействующей принятию заявлений рядом стран о наличии Геноцида армян, которые не имеют никакого отношения к Армении: “И это при том, что принявшие это заявление даже не знают, где вообще на карте расположена Армения. У них нет информации об Армении”. Проявлено желание до конца осуществить банализацию истории путем игнорирования международных актов и исторических анналов времен Первой мировой войны по открытию архивов.²⁹

Дискурс мифологии Геноцида армян обогатился синтезом новых и старых мифов со стороны руководства Турецкой Республики путем игнорирования международного права, политкорректности и цивилизности отношений.

Таблица N 4

Панармянское “Заявление” С. Саргсяна	“ Конфронтационность” Р. Эрдогана
1.Обоснование Геноцида армян историческими реалиями и правовыми актами.	1.Отрицание Геноцида”: Мы не обязаны признавать Геноцид по чьей-то указке”.
2.Показ методов Геноцида армян в виде геноцидальных действий.	2.Непризнание истории: где-там далеко за турецкой границей Армения
3.Отказ от предусловий в отношениях.	3.Предусловие искренности: “Пусть историки займутся этим вопросом”...,
4.Антиармянская позиция Турции.	4.Антитуркизм - вина армянской диаспоры
5.Упразднение последствий геноцида на основе международ-	5.Засекреченность ответственности:”Мы предпримем нужный шаг”.

²⁸В мемориальном комплексе Цицернакаберд оглашена Всеармянская декларация к 100-летней годовщине Геноцида армян. - [http:// www. tert. am/ ru/news /2015/01/29/ hrchakagir/ 1573809](http://www.tert.am/ru/news/2015/01/29/hrchakagir/1573809)

²⁹ Мы не обязаны признавать Геноцид по чьей-то указке - Эрдоган. - [http :// www. tert.am /ru/ news- /2015/01/30/erdogan/1574132](http://www.tert.am/ru/news/2015/01/30/erdogan/1574132)

ных актов. 6.Необходимость исторической справедливости. 7.Дело Перинчека: Геноцид армян вне правовой компетенции Европейского суда. 8.Наличие оценки Геноцида армян Стамбульским процессом. 9.100-летие Геноцида армян- мемориальный комплекс Цицернакаберд. 10.Севрский договор и Арбитражное решение В. Вильсона	6.Банализация истории путем игнорирования исторических анналов. 7.Рассмотрение возможного положительного решения Европейского суда правовой позицией по геноциду. 8. Отсутствие правовых оснований Геноцида армян для Турции. 9.100-летие битвы при Галлиполи как проявление неосманизма ну величия Турции.. 10.Рост напряженности на армяно-азербайджанской границе.
--	--

Выдвижение мифа “конфронтационности” с армянской стороны понадобилось Эрдогану для обоснования легитимности от внешнего давления в признании Геноцида армян. Для этого использована дихотомия “мы” - “они” в форме непризнания “чьей-то указки” для признания геноцида: “мы - выше всех”. Признание частью международного сообщества геноцидальных действий над армянским народом турецкими режимами сочтено возможным парировать незнанием руководителей государств историко-географического положения Армении.

1 февраля 2015 г. Министерство иностранных дел Турции распространило заявление, где предпринята попытка сгладить негативное впечатление от отказа президента Армении С. Саргсяна принять приглашение на 100-летие битвы при Галлиполи. Использован известный миф Эрдогана об “общей боли” по поводу “событий” 1915 г. Частичная сатисфакция президентом Эрдоганом Геноцида армян представлена магистралью отношений армянского и турецкого народа, глашатаем которого представлен редактор армянотурецкого издания “Акос” Грант Динк, убитый турецкими националистами в 2007 г.

МИД Турции неожиданно выдвинул ряд новых положений - “анатолийский интеллигент”, “анатолийская диаспора” и “анатолийское замирение” между армянами и турками. Суть подхода: осуществить замирение двух народов на турецких односторонних условиях. Грант Динк не являлся “анатолийским интеллигентом”, а был армянином и гражданином Турции. Армянская Диаспора никогда не станет “Анатолийской диаспорой”, поскольку лишена Родины - Западной Армении, с которой можно творить, что заблагорассудится. Предлагаемое “анатолийское замирение” двух этносов как граждан Османской Турции и Турции в очередной раз лишает западноармянство отечества и решения геноцидальных последствий - реституции, компромисса и полной сатисфакции. Точно также от примирения отстраняет Республику Армению и восточноармянство.³⁰

Если суммировать изложенную мифотворческую позицию Министерства иностранных дел, направленную против содержания панармянского “Заявления”,

³⁰ В разных годах Турции поминали Динка. - <http://armenpress.am/rus/news/790858>

в контексте “примирительной” деятельности президента Эрдогана, то получим новый образ обобщенного мифа Геноцида армян.

Таблица N 5

Панармянское “Заявление” С. Саргсяна	“Конфронтационность” МИД Турции
1. Участники геноцида – западные и восточные армяне. 2. Жертвы геноцида – западные и восточные армяне. 3. Погибшие и современные армяне – армянский народ. 4. Антиармянская позиция Турции. 5. Армянская диаспора. 6. Упразднение последствий геноцида на основе международных актов. 7. Необходимость исторической справедливости.	1. Участники армянской трагедии – анатолийские армяне. 2. Жертвы Первой мировой войны – турки, армяне и другие народы. 3. Грант Динк – анатолийский интеллигент 4. Анатолийский мир как внутренняя проблема Турции 5. Анатолийская диаспора. 6. Частичная сатисфакция – “миф общей боли” Эрдогана, отрицание чувства вины и сострадания. 7. Мифы Эрдогана, Давитоглу, Перинчека, МИД Турции.

Изложенное состояние мифа Геноцида армян четко показывает, кто и с кем конфликтует, кто чего желает и кто отрицает. В противовес армянской трагедии представлено анатолийское боль-фарисейство. Шумит и журчит турецкая дипломатия, но нет жизненности в позиции. Даже союзник США пытается её оживить. Американский посол в Турции Джон Басс отмечает: “Наша политика не изменилась: мы верим, что полное, искреннее и справедливое признание резни и трагедии 1915 года исходит из интересов турецкого и армянского народов, а также потомков, пострадавших в эти годы”.³¹

Турция также осуществила смену руководителя научно-исторической компании, руководителем которой стал Рефик Туран. Главной целью деятельности представлена подготовка разнообразных материалов к “24 апреля”, которые могли бы представить “убедительные факты” об имевших место событиях 1915 г..³²

Культурно-политическое поведение руководства Турции и Армении в вопросе признания Геноцида армян является очередным проявлением мифотворчества, состоящим из определенных составных. Созданы ассиметричные мифы.

³¹ Политика Вашингтона в вопросе Геноцида не изменилась. Заявление посла США в Турции. - <http://www.panorama.am/ru/comments/2015/02/07/am-bassador/>

³² Новый руководитель антиармянской структуры в Турции готовится к 24 апреля. - <http://www.tert.am/ru/news/2015/03/09/tur/1612233>

Таблица №6

Армянская сторона	Турецкая сторона
1.Приглашение руководства Турции принять участие 24 апреля 2015 г. в мероприятиях 100-летия Геноцида армян.	1.Приглашение руководства Армении принять участие 24 апреля 2015 г. в мероприятиях 100-летия битвы в Галлиполи.
2.Геноцид армян был.	2. “Кто кого убил?”
3.Признание Геноцида армян – вопрос безопасности Армении.	3.Эрдоган: доблестная Османская Турция превыше всего.
4.Осуждение насилия и терроризма.	4.Осуждение насилия и терроризма.
5.Признание последствий Геноцида армян-реституция, компромисс, сатис- факция.	5.Признание Геноцида и его послед- ствий в виртуальном будущем.
6.Требование исторической справедливости.	6.Расширение палитры средств отрицания Геноцида армян.
7. Политкорректность как норма международных отношений.	7.Политкорректность как форма борьбы и прикрытия интересов.
8.Совершенствование “инструментов” искажения истории.	8.Увеличение диапазона антиармянских мифов.

Приведенные составные являются проявлением этики корректности взаимоотношений, где содержание имеет асимметричный вектор. Представленная позиция МИД Турции - неомакиавеллизм, когда политический цинизм возводится в ранг человеческой добродетели и нравственности. В Турции часть интеллигенции открыто говорит о Геноциде армян. Армяне не отказываются от примирения:”Мы не закрываем окно примирения с Турцией”.³³ История учит, история вразумляет и история позволяют жить.

Да и сама дата 100-летия битвы при Галлиполи парадоксальна с точки зрения разумности и политической значимости. Дело в том, что она ежегодно проводилась 18 марта, а юбилейное празднование намечено на 24 апреля. Сразу очевидно желание режима Эрдогана затемнить 100-летие Геноцида армян.

Воздействия международных структур в вопросе Геноцида армян и противодействие Турции к 24 апрелю 100-летия Геноцида армян отражает содержание мегамифа “признания и отрицания”, изложенного в таблице.³⁴

³³ Мы хотели бы почтить 100-летие Геноцида армян вместе с турецким народом, но вновь столкнулись с отрицанием - Серж Саргсян.- <http://www.tert.am/ru/news/2015/03/18/sargsian5/1621569>

³⁴ Армения должна отказаться от “апрельской дипломатии” и максимально задействовать резолюцию ЕНП по Геноциду армян. - <http://www.panorama.am/ru/current-topics/2015/03/09>

Таблица N 7

Международные структуры	Политика отрицания Турции
1.Осуждающая позиция СМИ, стремящихся к признанию Геноцида армян.	1.Функционирование центра анти-армянской компании в широком диапазоне.
2.Резолюция Народной партии в Совете Европы от 3.3.2015 г. о признании Геноцида армян.	2.Постановка властями публичных спектаклей об изгнание армян из Турции. ³⁵
3.Призыв Европейского парламента от 12 марта 2015 г. по признанию Геноцида армян.	3.Отрицание Геноцида армян при помощи уловок в виде комиссии историков. ³⁶
4.Поддержка мероприятий 100-летия Геноцида армян как предупреждения геноцидов.	4.Деликвентность поведения Турции по 100-летию битвы при Галлиполи. ³⁷
5.Медиафорум 18 марта 2015 г. “У подножия Арарата” - осуждение Геноцида армян и геноцидов.	5.Горечь и озлобленность Эрдогана: “О, армянская Диаспора!” и Армения. ³⁸
6. 27 марта 2015 г.-резолюция Совета ООН по правам человека о предотвращение геноцидов (“Prevention of genocide”).	6.Неизменность состояния турецкого общества относительно Геноцида армян: “Не было”. ³⁹
7.Требования о признании Геноцида армян.	7.Политика “признания-отрицания” Геноцида армян. ⁴⁰
8.Папа Римский 12 апреля 2015 г.:первый геноцид XX в. - армянский, необходимость борьбы против геноцидов.	8. Крушение мифа Эрдогана о тождественности жертв ⁴¹ и “выговор” Папе Римскому. ⁴²
	9.МИД Турции - резолюция Евро-

³⁵ Еркян А. “Слава героям, покарвавшим армян”. - <http://www.nv.am/politika/> 41884-2015-03-10-06-55-30

³⁶ Эрдоган: Мы не обязаны признавать Геноцид армян. - <http://www.n-idea.am/rus/news/41035/.html>

³⁷ Анкара недовольна докладом Европарламента, содержащим призыв о признании Геноцида армян. - <http://www.tert.am/ru/news/2015/03/14/ankara/1617384>

³⁸ Президент Турции Р. Т. Эрдоган потребовал от Армении и Диаспоры представить документы о Геноциде армян.- <http://www.panorama.am/ru/politics/> 2015/03/19/erdoghan-armenian-genocide/

³⁹ Мы хотели бы почтить 100-летие Геноцида армян вместе с турецким народом, но вновь столкнулись с отрицанием - Серж Саргсян.- <http://www.tert.am/ru/news/2015/03/18/sargsian5/1621569/>; На международном медиафоруме “У подножия Арарата” принята Декларация, осуждающая политику Турции в вопросе Геноцида армян.- <http://www.panorama.am/ru/world/2015/03/20/mediaforum/>

⁴⁰ Спрятанный в шкафу труп” - статья турецкого издания Zaman о необратимости признания Геноцида армян. - <http://www.yerkramas.org/article/88788>

⁴¹ Резолюция НС Армении о Геноциде греков и ассирийцев в Османской Турции является историческим событием. - <http://www.yerkramas.org/article/88996/>

⁴² Президент Турции назвал бреднями слова папы Франциска о Геноциде армян. - <http://jenkers.com/ru/#!t=5901921>

9. 15 апреля 2015 г. Европарламент: 24 апреля “День памяти жертв” Геноцида армян; подтверждение резолюции 1987 г. и признание правоты подхода Папы Римского.	парламента является “провокационной”; премьер министр А. Давутоглу “христианский заговор”; президент Эрдоган - “ошибка”. ⁴³
--	--

Отметим ряд существенных моментов. Осуществляя давление мягкой силы, Армения сумела добиться нового формата осуждения геноцидных действий на международной арене. 27 марта 2015 г. Совет ООН по правам человека была принята резолюция, подготовленная Арменией, о предотвращение геноцидов (“Prevention of genocide”). Соавторами резолюции стали 64 государств, которая предусматривает двухнедельный срок для присоединения к ней других государств. Она осуждает геноцид, как и попытки его отрицания, призывает государства принять предупредительные меры. Генеральной ассамблее ООН предложено утвердить день 9 декабря, когда была принята конвенция “О предупреждении преступления геноцида и наказания за него”, днем памяти жертв преступления геноцида. Намечена организация всемирной сети координаторов по предотвращению геноцидных действий.⁴⁴

Резолюция имеет обобщающий характер для человечества. До этого существовало отдельные мемориальные дни геноцида: 27 января - Холокоста, 7 апреля - Руанда, 24 апреля – Армения, 19 мая - греков, 27 мая - день гнева в Камбодже, 7 августа - ассирийцев.⁴⁵ Реальная борьба против геноцида на локальном уровне трансформируется в глобальный. Армянский подход воспринят мировым сообществом.

Европарламента 15 апреля 2015 г. принял резолюцию “О провозглашении 24-го апреля в Евросоюзе Днем памяти жертв Геноцида армян”.⁴⁶ Подтверждена резолюция 1987 г. о событиях 1915 -1917 гг. против армян как геноцид и заявлено об осуждении его отрицания. Демонстрируется “европейская солидарность” в Армянском вопросе.⁴⁷ Установка резолюции-стимулирование признание Геноцида армян со стороны Турции.

20 апреля 2015 г. премьер-министр Турции Ахмет Давутоглу озвучил послание к армянам о “событиях 1915 г.”, где повторил концепцию “общей боли”. Предложено конструирование совместного будущего армянского и турецкого на-

⁴³ Турецкий премьер разоблачил заговор сил зла с участием Франциска. -<https://meduza.io/news/2015/04/15>

⁴⁴ В ООН принята инициированная Арменией резолюция о предотвращении геноцидов. - <http://news.am/rus/news/259277.html>

⁴⁵ 9 декабря Армения хочет отмечать День памяти жертв всех геноцидов. - <http://www.yerkramas.org/article/88992>.

⁴⁶ Жан Мари Кавада: В современной Турции должны узнать правду о Геноциде армян”. - <http://analitika.ua.net/2015>

⁴⁷ Текст резолюции Европарламента в предверии 100-летия Геноцида армян.- <http://www.yerkramas.org/article/89869/>

рода, но отвергнут переход от частичной сатисфакции Геноцида армян к полноценному его признанию.⁴⁸

В политическом мифе “признания” и “обездвижения” Геноцида армян два пласта - конструктивный и деконструктивный. Турки испытывают потребность в сохранении “образа врага” в общественной среде для обоснования отказа от признания Геноцида и его последствий. Армяне завершили целостное осмысление национальной трагедии, представили конструктивную программу действий, призванную обеспечить безопасную национальную перспективу существования. При этом обе стороны стремятся достичь внутренней сплоченности вокруг создаваемых и защищаемых духовных установок.⁴⁹

Армянский проект признания геноцида, внесения кардинального перелома в историческое развитие, порожденного действиями Османской Турции, последовательно встречает противодействие со стороны эрдогановского режима. При этом современная Турция ставит цель разрушить затянувшийся спор об “исторической справедливости” за счет значительных геополитических ресурсов и технократического развития, упразднить возможность исторического реванша, оставив Армению в состоянии депрессии и несостоятельности, тем самым упразднить Армянский вопрос на нынешнем этапе развития, но это толкает Армению на путь технократического развития при содействии дружеских государств.⁵⁰

Позиция Армении и Турции в вопросе признания Геноцида армян резко различаются.

⁴⁸ Давутоглу выступил с посланием в связи с 1915 г. <http://news.am/rus/news/262999.html>; Армяне США. Лже-извинение Давудоглу безответственно. – <http://news.am/rus/news/263002.html>

⁴⁹Эксперт:Совместная работа к 100-й годовщине Геноцида армян может объединить власти и оппозицию Армении. - <http://www.panorama.am/ru/politics/2015/02/20/qocharyan-v/>

⁵⁰“Турецкий демарш Сержа Саргсяна” Российское издание “окончательно похоронило надежду” на нормализацию отношений Армения-Турция. - <http://www.panorama.am/ru/comments/2015/02/18/nezavisimaya-gazeta/>

Таблица N 8

Армения: мягкая сила	Турция жесткая сила
1.Представление реальной истории геноцида, гуманизм и сострадание.	1.Нацеленность на подчинение, навязывание и утверждение своих видов в истории.
2.Потеря значительной жизненной территории, культурных и материальных ценностей, гибель значительной части нации и психологическая травма. ⁵¹	2.Захват Западной Армении, присвоение духовных и материальных ценностей армян, исламизация и крипто-армяне, аккумулятивное развитие и травмированное сознание успеха.
3.Ограниченность политэкономических ресурсов.	3.Преимущество политэкономических ресурсов.
4.Историческое преимущество в информационной пропаганде идей справедливости.	4.Асимметричная мифологизация с позиции великодержавности и слабости аргументации.
5.Опора на историческую правду как путь развития	5.Фальсификация и приспособление истории к пройденному пути.
6.Сила в непреклонности.	6.Слабость в силе.
7.Полноценное признание геноцида-предупреждение геноцида в будущем. ⁵²	7.Уход от ответственности в виде мифа “миф общей боли” как средства сохранения великодержавности
8.Формирование нового международного правопорядка.	8.Уклонение от международных норм за совершенные действия.

Таким образом, на финише 100-летия Геноцида армян Турция продолжила “корректировку” мифологию истории Геноцида армян. В отрезок времени с апреля 2014 г. по 100-летие Геноцида армян правящая политическая элита Турции завершила формирование мегамифа “признание-отрицание” Армянской Голгофы. Его составные мифы - “общей боли”, “исторической справедливости”, “анатолийское примирение”, “признание-отрицание”. Цель мегамифа “признания-отрицания” парализовать значение Армянского вопроса в армяно-турецких отношениях и в международных отношениях путем не допущения предъявлений правовых требований о реституции и возвращения территорий. Стыдливая сатисфакция сохранена - “общая боль” по погибшим армянам и мусульманам в 1915 г. и ничего больше.

Повторение частичной сатисфакции в апреле 2015 г. означает проявлением субкультуры азиатского общества, осуществившего Геноцид армян, греков, ассирийцев, которое модернизируется, учитывает внешнее воздействие, но внутреннее общее развитие и особенно ментальность, в особенности политической элиты Турции, остается на уровне постимперского мышления. Решается про-

⁵¹ Айвазян А. М. Стратегические последствия Геноцида армян. - <http://vizantarm.am/page.php?36>

⁵² Глава МИД Армении - об общности армянского и еврейского народов. – <http://www.yerkamas.org/article/88273>

грамма создания мощной региональной державы, которая должна заставить окружающих соседей забыть историческое прошлое и заставит с собой считаться ведущих держав мира. Такая модель поведения исходит из представления, что Турция силой можно переступить через огрехи прошлого и стать современной светской державой.

Վալերի Թունյան - Հայոց ցեղասպանության 100-ը՝ ակունքները, միջերը և հետևանքները: - Ուսումնական գործընթացի ընթացքում անհրաժեշտ է հստակ ներկայացնել Հայոց ցեղասպանության իսկական պատմությունը և արդի ընթացքը: Թուրքիայի քաղաքական ընտրախավի պատմաքաղաքական քարոզչության բնորոշ գիծն է հանդիսանում ազգային զանգվածների քաղաքական կողմնորոշման համար միջերի ստեղծումը, որը հաստատում է պետական գաղափարախոսությունը և քաղաքականությունը: 2014 թ. Թուրքիայի նախագահ Էրդոհանը ներկայացրեց՝ “ընդհանուր ցավի” և “պատմական արդարության” միջերը, որոնք կոչված էին քո-դարկել Հայոց ցեղասպանության առկայությունը:

Valeri Tunyan - Armenian Genocide Centennial: origins, myths and consequences. It is important to introduce the real history of the Armenian Genocide and the current processes in class. The characteristic feature of the Turkish political elite during the historical political campaign is the creation of myths for masses to make them clearly define the political position which proves the country's ideology and politics. In 2014 the Turkish president Erdoan represented the myths about “universal pain” and “historical justice” which were aimed at veiling the fact of the Armenian Genocide.

**ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
1960-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ**

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՅԱԽՇՅԱՆ

1960 - ական թվականների խորհրդահայ պատմագրության մեջ կարևորագույն տեղ է զբաղեցրել Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայկական համայնքների պատմության ուսումնասիրության հիմնախնդիրը: Խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում, հայկական համայնքների պատմության պատմագրությունը գրեթե զերծ էր հրապարակախոսական, գաղափարախոսական-քարոզչական նկարագրից: Ճիշտ է, նրա տեսական հիմքում նախկինի պես ընկած էին մարքսիզմ-լենինիզմի համապատասխան դրույթները, բայց մարքսիզմ-լենինիզմ դասականների գործերից բերված քաղվածքները հաճախ արգելք չէին հանդիսանում գնահատականների օբյեկտիվության համար, առավել ևս, երբ խնդիրը վերաբերում էր այդ համայնքների ձևավորման ու զարգացման առավել վաղ ժամանակահատվածի գնահատությանը:

Այս տասնամյակում լույս տեսած աշխատությունները, չնայած խորհրդային գաղափարախոսության պարտադրանքներին, փորձում են ավելի օբյեկտիվորեն գնահատել հայկական համայնքների պատմությունը: Դրանք ունեն գիտական և գիտա-մեթոդական կարևոր նշանակություն հայկական համայնքների պատմության նորովի ուսումնասիրության համար:

Բանալի բաներ. Մերձավոր և Միջին Արևելք, պատմագրություն, աշխատություն, հողված, հայկական համայնք, հայկական սփյուռք, գաղթօջախ, սփյուռքահայ, կուսակցություն, աշխատանքային կողերքս, ազգային-ազատագրական շարժում, դեմոկրատական շարժում, բուրժուազիա, մարքսիզմ-լենինիզմ, գաղութարար, միջազգային իմպերիալիզմ, առաջադիմական և հետադիմական ուժեր:

1950-ական թթ. կեսերից, մասնավորապես ԽՄԿԿ XX համագումարից հետո, ինչպես ամբողջ ԽՍՀՄ-ում, այնպես էլ Խորհրդային Հայաստանում պատմագրությունը թևակոխում է զարգացման նոր փուլ, ինչը նշանավորվում է նաև հայկական գաղթավայրերի պատմությանը նվիրված նոր և արժեքավոր ուսումնասիրությունների ստեղծումով: Հանդես է գալիս երիտասարդ, նորարար պատմաբանների մի սերունդ, որը երկրի կյանքում տեղի ունեցող բարերար փոփոխությունների ազդեցության ներքո սկսում է ուսումնասիրության առարկա դարձնել Սփյուռքի պատմության հիմնահարցերը՝ Հր. Ռ. Միմոնյան, Կ. Լ. Դավաթյան, Ջ. Ս. Կիրակոսյան, Լ. Ա. Խուրշուդյան, Հ. Վ. Հակոբյան, Հ. Ու. Մելիքսթեյան, Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Մ. Ա. Բաբոյան, Հ. Խ. Թոփուզյան և այլք: Ընդ, որում, հայկական համայնքների պատմության ուսումնասիրությունն ընթանում էր գաղթավայրերի ամենատարբեր հիմնախնդիրների ընդգրկման ճանապարհով, որոնցից կարելի է առանձնացնել հետևյալ հիմնական ուղղությունները.

Առաջին. Հայկական համայնքների ձևավորման և զարգացման ամբողջական պատմությունը ներկայացնող աշխատություններ:

Երկրորդ. Պատմական զարգացման կոնկրետ ժամանակահատվածում հայկական համայնքների պատմությանը նվիրված աշխատություններ:

Երրորդ. Աշխատություններ, որոնցում հայկական համայնքների պատմությունը ներկայացված է տեղի ժողովուրդների՝ օտար տիրապետության դեմ մղած ազատագրական պայքարի ուսումնասիրության համատեքստում:

Չորրորդ. Հայկական համայնքների սոցիալ-տնտեսական և մշակութային կյանքին, ինչպես նաև տարբեր երկրների մշակութային կյանքում և տնտեսությունների մասնաբաժնում հայերի ունեցած դերի ու ազդեցության լուսաբանությունը նվիրված աշխատություններ:

Հինգերորդ. Հայկական համայնքներում գործող հայ քաղաքական կուսակցությունների գործունեությանը նվիրված աշխատություններ և այլն:

Անշուշտ, չենք կարող պնդել թե քննության ենթակա ժամանակաշրջանում հայկական համայնքների խորհրդահայ պատմագրությունն իր գնահատականների մեջ եղել է անաչառ և անկողմնակալ: Ասվածը մասնավորապես վերաբերում է քաղաքական կուսակցությունների գործունեությանը տրված գնահատականներին: Բայց, ընդհանուր առմամբ, այն արձանագրել է նաև լուրջ հաջողություններ: Կարծում ենք, սա անժխտելի փաստ է:

Հարկ ենք համարում շեշտել, որ հատկապես 1960-ական թթ. սկսած, ինչպես ընդհանրապես խորհրդահայ, այնպես էլ հայկական համայնքների պատմության պատմագրությունը գրեթե զերծ էր հրապարակախոսական, գաղափարախոսական-քարոզչական նկարագրից: Ճիշտ է, նրա տեսական հիմքում նախկինի պես ընկած էր մարքսիզմ-լենինիզմի համապատասխան դրոյթները, բայց մարքսիզմ-լենինիզմի դասականների գործերից բերված քաղվածքները հաճախ արգելք չէին հանդիսանում գնահատականների օբյեկտիվության համար, առավել ևս, երբ խնդիրը վերաբերում էր այդ համայնքների ձևավորման ու զարգացման առավել վաղ ժամանակահատվածի գնահատությանը:

Փորձենք վերլուծել քննության ենթակա ժամանակահատվածում խորհրդահայ պատմագրության կողմից ստեղծված Մերձավոր ու Միջին Արևելքի հայկական համայնքների պատմությանը նվիրված ուսումնասիրությունները:

Խնդրին վերաբերող առաջին ուսումնասիրություններից մեկը Ջ. Կիրակոսյանի և Հ. Հակոբյանի գրքույկն է¹: Թեև վերջինս գրվել էր Դաշնակցության դեմ գաղափարական պայքարի նկատառումով, բայց նրա ուշադիր և մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը օգնում է օբյեկտիվ պատկերացում կազմելու այդ տարիներին Մերձավոր Արևելքի երկրներում հայկական համայնքների տնտեսական, մշակութային և քաղաքական գոյավիճակի մասին: Աշխատությունը զարգանում է հետևյալ տրամաբանությամբ: Նախ գովերգվում է Մերձավոր Արևելքի մի շարք երկրների (Սիրիա, Լիբանան, Եգիպտոս և այլն) պայքարն ընդդեմ ամերիկա-անգլո-ֆրանսիական գաղութարարների: Ըստ հեղինակների, արաբական երկրի բնակչությունն, անկախ դասակարգային պատկանելությունից, միավորվել էր ազգային-ազատագրական պայքարի խնդրի շուրջ: Բայց պայքարի հաջող ելքից հետո, անջրպետվել էին ժողովրդի տարբեր շերտերի շահերը: Այսինքն, բուրժուազիան, ի վերջո, դավաճանել էր աշխատավորության շահերին:

Սա այն հայեցակարգային մոտեցումն է, որը պարտադրում էր կոմունիստական գաղափարախոսությունը: Նման հարցադրումն, անշուշտ, արհեստա-

¹Տե՛ս *Կիրակոսյան Ջ., Հակոբյան Հ.*, Դաշնակներն իմպերիալիզմի գործակալներն են Մերձավոր Արևելքում, Երևան, 1960:

կան էր և այն պատճառով, որ եթե այդ «բուրժուազիան» մերժում էր զարգացման խորհրդային ուղին, ապա՝ դա ամենևին չէր նշանակում, թե նա դավաճանում էր սեփական ժողովրդին կամ «աշխատավորությանը»:

Սակայն, ըստ աշխատության հեղինակների, երբ այդ պայքարը պսակվում է հաջողությամբ և «ազգային բուրժուազիան» հասնում է իշխանության, իր երկրի սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման ճանապարհին վարում է «նեղ դասակարգային քաղաքականություն», արդեն համագործակցում է հակաժողովրդական ուժերի հետ և մերձեցման ուղիներ գտնում իր երեկվա թշնամիների հետ: Արդյունքում սրվում են դասակարգային ներքին հակասությունները: Հարկավ սա լենինյան թեզի կրկնությունն էր: Ստեղծված իրավիճակից ելքը, բնականաբար, պրոլետարիատի գլխավորությամբ հեղափոխական պայքարի ծավալումն էր՝ ընդդեմ ապազգային բուրժուազիայի, որը հայրենասեր էր այնքանով, որքանով առաջնորդում էր պայքարն ընդդեմ իմպերիալիզմի լծի:

Միանգամայն հասկանալի է, որ հրամցվող այս տեսության հետևում առկա էին Խորհրդային Միության քաղաքական նպատակները, որոնցից գլխավորը աշխատավորության դրության շահարկման ճանապարհով Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում իր ազդեցության ոլորտների ընդլայնումն էր:

Տեսական այս ընդհանրացումները միանգամայն հասկանալի են, և բնական է, որ դրանց հիմքով պետք է մշակվեին հայեցակարգեր Մերձավոր Արևելքի հայկական համայնքներում ընթացող քաղաքական գործընթացների վերաբերյալ: Ամենևին պատահական չէ, որ այս առումով հիմնական սևեռակետը դարձյալ պետք է հանդիսանար Հ. Յ. Դաշնակցությունը:

Մեր համոզմամբ, եթե Դաշնակցությունն, ընդհանուր առմամբ ուներ հակախորհրդային կողմնորոշում, ապա՝ դրանից ամենևին չի հետևում, որ նա արևմտյան գաղութարարների կամակատարն էր: Ի վերջո, երբ այսօր արդեն չկա Խորհրդային Միությունը, կարծում ենք, ակնհայտ է այն ճշմարտությունը, որ սոցիալիզմի քողի ներքո ոչ պակաս գաղութարար էր և ԽՍՀՄ-ը: Չպետք է անտեսել նաև այն, որ հիշյալ աշխատությունը գրելու պահին դրա հեղինակները չէին կարող ավելին ասել, մինչդեռ արաբ ժողովրդի մի ստվար մասը ԽՍՀՄ-ը համարում էր այն երկիրը, որն ապավինում էր «մասնավորապես հետադիմական, պահպանողական տարրերուն, քանդելու համար տվյալ երկրի ազգային միությունը»²:

Հայկական համայնքների մշակութային կյանքը ներկայացնող մի ուրվագիծ կարելի է համարել Ս. Գասպարյանի ժամանակի համար բավականին ուշագրավ աշխատությունը³: Այն հիմնականում նվիրված է 1959-1960թթ. Ծավալված մշակութային իրադարձությունների լուսաբանությանը: Օգտագործելով սփյուռքահայ մամուլում այդ տարիներին հրապարակված նյութերը, հեղինակն ըստ մայրցամաքների և երկրների այբբենական կարգով դասավորել է դրանք: Նյութերի որոշ մասը նա հավաքել է գաղթավայրեր կատարած իր պաշտոնական շրջագայությունների ժամանակ: Աշխատության նշանակության և հետապնդած նպատակի մասին պատկերացում են տալիս հեղինակի հետևյալ տողերը. «Ներկա աշխատությունն ամփոփ տեղեկություններ է պարունակում արտասահմանի հայ գաղութների հասարակական կյանքի, մշակութային կազմակեր-

² *Գիրակոսյան Ջ.*, Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 18:

³ Տե՛ս *Գասպարյան Ս.*, Սփյուռքահայ գաղթօջախներն այսօր, Երևան, 1962:

պությունների, պարբերական մամուլի և այլ հիմնարկների մասին: Գաղութների առաջացման ու զարգացման վերաբերյալ նյութերը տրվում են միայն ավելի ամբողջական գաղափար տալու համար»⁴: Հեղինակի հաղորդած տեղեկությունները վերաբերվում են ԱՄՆ-ի, Արգենտինայի, Բրազիլիայի, Կանադայի, Ուրուգվայի, Թուրքիայի, Իսրայելի, Իրանի, Լիբանանի, Կիպրոսի, Հնդկաստանի, Հորդանանի, Հեռավոր Արևելքի (Ավստրալիա և Խաղաղ օվկիանոսի երկրներ), Եվրոպայի, Եգիպտոսի, Սիրիայի, Սուդանի, Անգլիայի, Ավստրիայի, Բուլղարիայի, Իտալիայի, Հունաստանի, Ռումինիայի, Ֆրանսիայի հայկական գաղթօջախներին:

Աշխատության վերջում հակիրճ տեղեկատվություն է տրվում «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության մասին, վիճակագրական տեղեկություններ են ներկայացվում արտասահմանում ապրող հայերի մասին:

Ընդհանրացնելով, նշենք Ս. Գասպարյանի ուսումնասիրության գնահատելի կողմերը.

ա) Աշխատությունն ունի աղբյուրագիտական նշանակություն, քանզի հավաստի և հարուստ տեղեկություններ է հաղորդում Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայ համայնքներում տիրող իրավիճակի վերաբերյալ (հատկապես մշակութային):

բ) Աշխատության մեջ կարևորվում է տեղի հայկական համայնքների մշակութային զարգացման անհրաժեշտությունը և վերջինիս դերը հայության ինքնության պահպանման խնդրում:

գ) Աշխատությունը թեպետ գերծ չէ քաղաքական-քարոզչական միակողմանի մեկնաբանումներից, սակայն կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում ըսփյուռքահայ գաղթօջախների 1958-1962 թթ. պատմության վերաբերյալ: Այն Միջուրքի իրավիճակը լուսաբանելու առաջին հաջողված փորձն էր և հայտնի չափով խթանեց սփյուռքագիտության զարգացմանը խորհրդահայ պատմագրության մեջ:

Միյուրքին առնչվող խնդիրներ են շոշափվում Ս. Գասպարյանի մի այլ ուսումնասիրությունում, ուր դարձյալ ուշագրավ անդրադարձներ կան Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայկական համայնքների վերաբերյալ⁵: Այստեղ հեղինակը հպանցիկորեն անդրադառնում է Մերձավոր և Միջին Արևելքի համայնքների քաղաքական կյանքին, փորձում զատորոշել առաջադեմ և հետադիմական ուժերին: Հասկանալի է, որ առաջինները, նրա կարծիքով այն ուժերն էին, որոնք դրականորեն էին կողմնորոշված դեպի Խորհրդային Հայաստանը, իսկ հետադիմականը, բնականաբար, Դաշնակցությունը:

Այս առումով, հարկ ենք համարում շեշտել մեկ այլ հանգամանք: Խորհրդահայ պատմագրությունը միշտ էլ փորձել է ստեղծել այն տպավորությունը, թե Դաշնակցությունը դեմ էր Խորհրդային Հայաստանի ընդհանուր զարգացմանը: Դա ամենևին էլ ճիշտ չէ: Հիմնավորված չէ Ս. Գասպարյանի այն տեսակետը, թե Դաշնակցությունը «փորձում է վկայակոչել ցարական կառավարության պաշտոնական քաղաքականությունը, Վորոնցով-Դաշկովների, Լոբանով-Ռոստովսկիների, Նելիդովների քաղաքականությունը» և դրանով վերաբերմունք առաջացնել

⁴Նույն տեղում, էջ 9:

⁵Գասպարյան Ս., Միյուրքը հայրենիքի կողքին, տե'ս «Լենինյան ուղի», N 5, 1963, էջ 44-52:

ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ⁶: Պարզապես, պատմական փորձից ելնելով, այդ կուսակցությունը համոզված էր, որ խորհրդային համակարգը երբեք չի կարող նպաստել հզոր Հայաստանի ստեղծմանը:

Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների հայկական համայնքների քաղաքական դիրքորոշումներին վերաբերող հարցերն իրենց քննարկումն են գտել Կ. Դավլաթյանի աշխատությունում⁷: Աշխատության վերնագիրը հուշում է, որ հեղինակը հենց սկզբից փորձել է իրարից տարանջատել հայկական համայնքներում գործող կազմակերպությունները, որից ինքնին պարզ է դառնում, որ նա սփյուռքահայ առաջադիմական կազմակերպություններ ասելով հասկանում է խորհրդամետ կոդմնորոշում ունեցողներին:

Մեջբերումներ կատարելով Սփյուռքում հրատարակվող զանազան թերթերից, որոնք գովերգում էին ԽՍՀՄ խաղաղասիրական քաղաքականությունը, խորհրդա-ամերիկյան հարաբերություններում նկատվող ձևալր, Կ. Դավլաթյանը միաժամանակ հղումներ է անում նույն թերթերի հակադաշնակցական հոդվածներից, ապա կատարում հիմնական եզրակացությունը. «դաշնակցությունը միջազգային իմպերիալիզմի գործակալն է»: Ավելին, նա այն կարծիքն է հայտնում, որ արևմտյան երկրների հետախուզությունները մեկը մյուսի հետևից դավադրություններ են կազմակերպում արաբական աշխարհում, որոնց հրահրման մեջ, իբր անմասն չեն դաշնակցականները: Մնում է ենթադրել, թե Խորհրդային Միության հետախուզությունը միանգամայն հեռու է եղել նման դավադրություններից:

Հասկանալի է, որ Կ. Դավլաթյանի շոշափած հարցերը լոկ մեկ ենթատեքստ ունեին՝ ցույց տալ ԽՍՀՄ խաղաղասիրական էությունը և Արևմուտքի հակաժողովրդական դիրքորոշումը, ուստի, հարկ չենք համարում շարունակել նրա կողմից դաշնակցությանը տված գնահատականների վերլուծությունը:

Նույն հարցադրումներին և գնահատականներին հանդիպում ենք նաև Կ. Դավլաթյանի մեկ այլ աշխատությունում⁸:

Որպես ամփոփում նշենք, որ Կ. Դավլաթյանի գրքույկները, բխում էին ԽՍՀՄ քարոզչական, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների հայությանը դեպի ԽՍՀՄ-ը կոդմնորոշելու նպատակներից: Այնուհանդերձ, դրանք շահեկան կարող են լինել բոլոր նրանց համար, ովքեր հետաքրքրվում են Մերձավոր Սրևելքում կոմունիստական շարժման ձևավորման պատմությամբ: Թերևս ավելի ճիշտ կլինի գրքույկը կոչել «Միրիայի և Լիբանանի հայկական դեմոկրատական մամուլի պատմությունից», որովհետև այնտեղ քննության են առնված սիրիահայության շրջանում կոմունիստական շարժումների սկզբնավորման հարցերը:

Գաղափարական-քաղաքական որոշակի բնույթ և ուղղվածություն ունի Լ.Ա. Խուրշուդյանի աշխատությունը⁹: Ճիշտ է, առաջին հայացքից այն անմիջականորեն չի առնչվում մեր ուսումնասիրության հետ, բայց նրանում տեղ գտած շատ գնահատականներ կարևոր են, հատկապես երբ հարցը վերաբերում է սփյուռքահայ հասարակական-քաղաքական կյանքին: Խնդիրը նրանում է, որ

⁶Նույն տեղում, էջ 50:

⁷ **Դավլաթյան Կ. Լ.**, Սփյուռքահայ առաջադիմական կազմակերպությունները խաղաղության և դեմոկրատիայի համար մղվող պայքարում, Երևան, 1962:

⁸ **Դավլաթյան Կ. Լ.**, Լիբանանահայ դեմոկրատական մամուլի պատմությունից, Երևան, 1964:

⁹ Տե՛ս **Խուրշուդյան Լ.**, Սփյուռքահայ կուսակցությունները ժամանակակից էտապում, Երևան, 1964:

աշխատության ստեղծման պահին ամենահոծ հայկական համայնքները գտնվում էին հենց Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներում: Ուստի անվանի պատմաբանի արտահայտած տեսակետները վերաբերում էին նաև այդ տարածաշրջանի հայ համայնքների հասարակական-քաղաքական կյանքին: Հեղինակն իր վերլուծությունները կատարում է փաստական հարուստ նյութի և սփյուռքահայ մամուլի մանրագնին ուսումնասիրության հիման վրա:

Հարկ է նշել, որ աշխատության մեջ, հայ պատմագիտության մեջ թերևս առաջին անգամ արտացոլվել է Հնչակյան և Ռամկավար-ազատական կուսակցությունների դրական գործունեությունը, թեպետ Դաշնակցության գնահատականները դարձյալ տրված են շեշտված քննադատական դիրքերից:

Հեղինակը լուսաբանում է Հնչակյան կուսակցության ու ՌԱԿ-ի գործունեությունը սփյուռքում և այն գնահատում որպես առաջադիմական՝ շեշտելով վերջինիս դրական վերաբերմունքը Խորհրդային Հայաստանի հանդեպ:

Բոլորովին այլ է Լ. Խուրշուդյանի վերաբերմունքը Դաշնակցություն կուսակցության նկատմամբ: Տուրք տալով պատմագիտության մեջ տասնամյակներ շարունակ իշխող կարծրատիպերին, Խուրշուդյանը նույնպես ՀՅԴ-ին համարում է իմպերիալիզմի գործակալ: Գրքում այն կարծիքն է հայտնվում, որ Դաշնակցություն կուսակցությունը խեղաթյուրված է ներկայացնում խորհրդային իրականությունը, սփյուռքահայության շրջանում վարում է պառակտողական քաղաքականություն, դեմ է խաղաղությանը և ժողովրդավարությանը: Ճիշտ է, նա հետագայում ավելի մեղմ և գիտականորեն ընդունելի դիրքերից մեկնաբանեց դաշնակցության գործունեությունը¹⁰, բայց 1960-ական թվականների կեսերին նրա գրած աշխատությունը հասկանալի պատճառներով չէր կարող գերծ լինել գաղափարական շեղումներից:

Ընդհանրացնելով նշենք, որ Լ. Խուրշուդյանի աշխատության մեջ անշուշտ նորովի էր գնահատվում Հնչակյան և Ռամկավար կուսակցությունների գործունեությունը: Այն գերծ էր 1920-ական թթ. ձևավորված և խորհրդային պատմագիտությանը հատուկ գնահատականներից: Մինչդեռ, ՀՅԴ-ի հարցում մոտեցումները մնում էին գրեթե նույնը: Խորհրդային գաղափարախոսական պարտադրանքը թույլ չէր տալիս առավել անաչառ հիմնավորել և գնահատել ՀՅԴ ունեցած դերը գոնե հայապահպանման գործում:

Հետագոտության առարկա հիմնախնդրի ուսումնասիրության բնագավառում ուշագրավ երևույթ պետք է համարել նույն 1965 թվականին Մոսկվայում ռուսերենով լույս տեսած Լորետա Տեր-Մկրտչյանի «Հայերը Մերձավոր Արևելքի երկրներում» ուսումնասիրությունը¹¹: Մոսկվայում լույս տեսնելու հանգամանքն արդեն ինքնին մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Հեղինակը հարցերը դնում և լուծում է ավելի իրատեսական դիրքերից, քան երևանյան հրատարակությունների շատ հեղինակներ: Առաջին անգամ միութենական ընթերցողը հնարավորություն ստացավ ծանոթանալու Մերձավոր Արևելքի հայկական համայնքների պատմությանը: Աշխատությունում բավականին մանրամասն և օբյեկտիվ

¹⁰Տե՛ս *Хуршудян Л. А.*, К вопросу о ленинской оценке социальной сущности партии Дашнакцутюн, 1988, N 7, с. 12-31.

¹¹ *Тер-Мкртчян Л.*, Армяне в странах Ближнего Востока на современном этапе, М., 1965.

տվյալներ կան տարածաշրջանի հայության սոցիալ-տնտեսական վիճակի, մշակութային ու հասարակական-քաղաքական կյանքի վերաբերյալ:

Գաղափարաքաղաքական նպատակաուղղվածությունն առկա է նաև ակադ. Հ. Միմոնյանի հեղինակած երկու մենագրություններում¹²: Չնայած դրանք առավելապես վերաբերում են սփյուռքահայ համայնքների սոցիալ-քաղաքական կյանքին, այնուհանդերձ, դրանցում կարևոր դիտարկումներ կան մեր կողմից հետազոտվող հիմնախնդրի վերաբերյալ: Քանի որ առաջին մենագրության հիմնական տեսակետներն ավելի ամփոփի իրենց արտահայտությունն են գտել երկրորդում, ուստի հարկ ենք համարում անդրադառնալ միայն վերջինում զարգացված տեսակետներին:

Մենագրության մեջ պատմական համառոտ ակնարկով ներկայացվում է հայ ժողովրդի ողբերգական անցյալը և հիմնավորվում է այն ճիշտ եզրահանգումը, որ Սփյուռքը ցեղասպանությունից հետո աշխարհով մեկ սփռված և թուրքական յաթաղանից փրկված հայության համախմբումն է օտար երկրներում: Աշխատության մեջ նաև նշվում է, որ աշխարհի 30-ից ավելի երկրներում գոյություն ունեցող հայկական համայնքներում ստեղծվել են ազգային քաղաքական, մշակութային, կրթական և այլ հաստատություններ, և նրանք տարբեր բնագավառներում զգալի նվաճումների են հասել: Անշուշտ, ճիշտ է անվանի պատմաբանի այն կարծիքը, թե սփյուռքահայությունը չէր կարող իրեն հեռու պահել հյուրընկալած երկրների հասարակական-քաղաքական կյանքին մասնակցությունից, ինչի արդյունքում գաղթօջախներում տեղի է ունենում սկզբունքային սուր պայքար առաջադիմական ու հետադիմական ուժերի և նրանց սպասարկող քաղաքական կազմակերպությունների միջև: Բնարկե անժխտելի է, որ Սփյուռքում այդ պայքարը գոյություն ունի և կլինի մշտապես: Մեզ համար, սակայն, կարևորն այն է, թե ինչ սահմանագատում է դրվում այդ ուժերի միջև, այլ խոսքով՝ առաջադիմական և հետադիմական ուժերի ճշգրտման խնդիրն է:

1960-1980-ական թվականներին Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայկական համայնքների պատմությանը նվիրված մի շարք աշխատություններ է գրել արևելագետ Հ. Թոփուզյանը: «Հայ աշխատավորության մասնակցությունը Սիրիայի և Լիբանանի ազգային-դեմոկրատական շարժումներին 1947-1952 թվականներին» վերտառությամբ հոդվածում այն միտքն է շեշտվում, թե իբր հայ աշխատավորությունը Սիրիայի և Լիբանանի աշխատավորության հետ մեկտեղ պայքար էր մղում ժողովրդավարական կառավարման համակարգ ստեղծելու համար՝ ընդդեմ անգլո-ամերիկյան իմպերիալիզմի¹³: Մինչդեռ, հեղինակի ներկայացրած իրադարձությունների խորքային դրդապատճառն իրականում ոչ թե դա էր, այլ ԽՍՀՄ-ի և ԱՄՆ-ի ու Արևմուտքի առճակատումն իրենց քաղաքական ազդեցության ընդլայնման համար, ինչն, իր հերթին պայմանավորված էր տնտեսական շահերով: Բոլոր այն ուժերը (հայ և արաբ), որոնք պայքարում էին անգլո-ամերիկյան ձեռնարկումների դեմ, բնականաբար, որակավորվում էին որպես

¹² *Միմոնյան Հր.*, Դաշնակցությունը հակակոմունիզմի ծառայության մեջ, Երևան, 1966, տե՛ս նաև նույնի՝ Սփյուռքահայությունը սոցիալ-քաղաքական պայքարի ուղիներում, Երևան, 1968:

¹³ *Թոփուզյան Հ.*, Հայ աշխատավորության մասնակցությունը Սիրիայի և Լիբանանի ազգային-դեմոկրատական շարժումներին 1947-1952 թվականներին, տե՛ս Արևելագիտության ժողովածու, Երևան, 1964, էջ 65 – 86:

առաջադիմական և ժողովրդավարական, իսկ ԽՍՀՄ-ի ձեռնարկումների դեմ պայքարողները՝ հետադիմական և հակազգային:

Հողվածում ներկայացված է 1947-1952 թթ. արաբ ժողովրդի մղած պայքարը անգլո-ամերիկյան ծրագրերի դեմ, որոնք սպառնում էին Սիրիայի և Լիբանանի անկախությանը և նպատակաուղղված էին «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի իրականացմանը: Մյուս կողմից, ԱՄՆ-ը մշտապես ճնշում էր գործադրում Սիրիայի և Լիբանանի վրա, պահանջելով Պարսից ծոցից Միջերկրական ծով նավերի անարգել փոխադրում:

Հ. Թոփուզյանի հաջորդ հողվածը նվիրված է աշխատանքային կողեքսի համար Լիբանանի արաբ և հայ աշխատավորության մղած պայքարին¹⁴: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին Լիբանանի աշխատավորության մղած պայքարի արդյունքում, առաջ քաշվեց աշխատանքային կողեքս ստեղծելու խնդիրը: Այդ պայքարը տևեց գրեթե երկու տարի՝ 1945-1946 թվականներին և ավարտվեց աշխատավորների հաղթանակով:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը, արձանագրենք, որ ընդունելի և անընդունելի եզրահանգումներով հանդերձ, Հ. Թոփուզյանի սույն աշխատանքը լիբանանահայ համայնքի պատմության դրվագներից մեկը ներկայացնող փոքրածավալ, բայց ուշագրավ ուսումնասիրություն է: Հողվածում առկա փաստական նյութը թույլ է տալիս երկու հետևություններ կատարելը.

ա) Արաբ և հայ աշխատավորությունը պայքարել են իրենց իրավունքների համար և այդ պայքարն ուներ սոցիալ-տնտեսական ուղղվածություն:

բ) Լիբանանի կոմկուսը՝ ստանալով ԽՍՀՄ աջակցությունը, ձգտում էր քաղաքականացնել այդ պայքարը, թեպետ հեղինակը այդ պայքարի քաղաքականացումը կապում էր առաջին հերթին Անգլիայի հետ, ինչը խորհրդային պատմագրությանը բնորոշ միտում էր:

Հ. Թոփուզյանը հիմնարար աշխատությունը նվիրված է Սիրիայի և Լիբանանի ազգային-ազատագրական և ժողովրդավարական շարժումներին հայերի մասնակցությանը¹⁵: Դրանում ամփոփված են ոչ միայն հեղինակի վերոհիշյալ երկու հողվածները, այլև նրա կողմից հավաքված նոր նյութերը: Ժամանակագրական առումով աշխատությունն ընդգրկում է Առաջին համաշխարհային պատերազմին հաջորդող տարիներից մինչև 1958 թվականը, երբ Սիրիան Եգիպտոսի հետ կազմում է Արաբական Միացյալ Հանրապետությունը, իսկ Լիբանանում սկսվում են քաղաքացիական կռիվները:

Որպես ամփոփում նշենք, որ Հ. Թոփուզյանի արտահայտած շատ տեսակետներ, այսօր միանգամայն այլ մեկնաբանություններ ունեն, բայց, դրանով հանդերձ, նրա աշխատությունը կարևոր ներդրում էր Սիրիայի և Լիբանանի հայկական համայնքների 1925-1958 թթ. հակասական ժամանակաշրջանի պատմության լուսաբանման գործում: Կարծում ենք, այդ հարցում չի կարող երկու կարծիք լինել:

¹⁴ Տե՛ս **Թոփուզյան Հ.**, Լիբանանի արաբ և հայ աշխատավորության համատեղ պայքարը աշխատանքային կողեքսի համար, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Արաբական երկրներ, Երևան, 1964, էջ 110 – 134:

¹⁵ Տե՛ս **Թոփուզյան Հ.**, Հայերի մասնակցությունը Սիրիայի և Լիբանանի ազգային-ազատագրական և դեմոկրատական շարժումներին 1947-1952 թվականներին, Երևան, 1968:

Իրանում հայերի տեղաբաշխման վերաբերյալ հետաքրքիր ժողովրդագրական տվյալներ է քննարկում Հ. Մարտիրոսյանն իր հոդվածում¹⁶: Հայերն Իրանում հիմնականում տեղաբաշխված էին երկրի հյուսիսային և հյուսիսարևմտյան գավառներում: 1603-1608 թթ. շահ Աբաս I-ի հայերի վերաբնակեցման քաղաքականության հետևանքով նոր գաղթօջախներ են առաջանում երկրի հարավային և կենտրոնական գավառներում: Այլ խոսքով՝ բռնագաղթի հետևանքով Իրանի հայ գաղութը բաժանվում է երկու՝ հյուսիսային (Թավրիզ կենտրոնով) և հարավային (Նոր Ջուղա կենտրոնով) մասերի, «որոնք միմյանցից տարբերվում են մի շարք՝ պատմական, աշխարհագրական, էթնիկական, կազմակերպական և այլ առանձնահատկություններով»¹⁷: Այս բաժանումը պահպանվում է մինչև XX դարի 40-ական թվականները, երբ հայության նոր հոսք է շարժվում դեպի Թեհրան, որի հետևանքով առաջանում է երրորդ՝ կենտրոնական գաղթօջախը: Հեղինակն այնուհետև հերթականությամբ և ըստ բնակավայրերի, քննարկում է հայության թիվն այս երեք շրջաններում: Գնահատելիս այն է, որ հեղինակը փաստական հարուստ նյութի (պարբերական մամուլ, տարեցույցեր, մարդահամարի տվյալներ, աշխատություններ) հիման վրա, մանրամասն ներկայացնում է Իրանում հայերի տեղաբաշխման ճշգրիտ պատկերը, քննարկում այն պատճառները, որոնց հետևանքով շատ հայեր ստիպված են լինում թողնել իրենց բնակավայրերը և գաղթել դեպի Թեհրան:

Հ. Մարտիրոսյանի ուսումնասիրությունը կարևոր է այն առումով, որ հստակ պատկերացում է տալիս Իրանում հայկական համայնքների տեղաբաշխման, դրանց փոփոխման պատճառների և իրանահայերի թվի վերաբերյալ: Ուստի այն միշտ կպահպանի իր արդիական նշանակությունը իրանահայության պատմությանը նվիրված մյուս ուսումնասիրությունների շարքում:

Կասկածից վեր է, որ հայկական համայնքներում մշակույթի զարգացումը հայապահպանության կարևոր գրավականներից է: Այդ խնդրում իր ուրույն դերն ունի մամուլը: Կասկածից վեր է, որ հայկական համայնքներում լույս տեսած մամուլի ուսումնասիրությունը նույնպես կարևոր նշանակություն ունի համայնքների պատմությունը համակողմանի ներկայացնելու համար: Այս առումով կարևորվում է Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայկական համայնքների մամուլի պատմությանն նվիրված Մ. Բաբլոյանի աշխատությունը¹⁸: Հեղինակը հատկապես մանրամասնորեն է ներկայացնում լիբանանահայ պարբերականներից մեկի՝ «Անի»-ի պատմությունը: Մ. Բաբլոյանի բնութագրմամբ՝ «Անի»-ն իր կյանքը սկսում է «հայ ժողովրդի ապրած մեծ ողբերգությունից ավելի քան երեք տասնամյակ հետո»¹⁹, երբ սփյուռքահայ գրականությունն ապրում էր դժվարին և մաքառումներով լի կյանք: Ամսագրի խմբագիրն էր Բանաստեղծ Վահե Վահանյանը, ով ծնունդով արևմտահայ էր: Ներկայացնելով նրա կենսագրությունը՝ Մ. Բաբլոյանն այնուհետև անդրադառնում է խմբագրության որդեգրած նպատակներին ու առաջնահերթություններին, հայկական համայնքներում

¹⁶ *Մարտիրոսյան Հ.*, Հայերի տեղաբաշխումն Իրանում, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Իրան, Երևան, 1969, էջ 150 – 173:

¹⁷ Նույնը, էջ 150:

¹⁸ Տե՛ս Բաբլոյան Մ., Սփյուռքահայ մամուլի պատմությունից: «Անի» (1946-1955), Երևան, 1955:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 12:

հայրենիքի նկատմամբ վստահության մեծացման, հայրենիք-սփյուռք կապերի զարգացման, նոր գրականության ձևավորման խնդիրներին և այլն:

Մերձավոր Արևելքի երկրների հայկական համայնքների պատմության ուսումնասիրության առումով լավագույն գործերից է պրոֆ. Ա. Գ. Աբրահամյանի երկհատոր աշխատությունը²⁰: Անտարակույս, մեծ ջանքեր ու նախանձելի ջանասիրություն է պահանջվել հեղինակից նման աշխատություն գրելու համար: Ավելի քան երեսուն հայկական գաղթավայրերի պատմություն ընդգրկող այս աշխատությունը գրված է փաստական հարուստ նյութի հիման վրա: Միանգամայն ճիշտ է նկատված, որ Ա. Աբրահամյանն իր աշխատության մեջ «սփյուռքահայության պատմությունը ներկայացրել է իր սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կյանքով, հայ գաղթավայրերում ստեղծված սկնառու արժեքներով»²¹:

Ա. Աբրահամյանի աշխատությունը առավել զերծ է մարքս-լենինյան տեսական հիմնավորումներից, ինչը հանդիսանում է մենագրության գլխավոր արժանիքներից մեկը: Մենագրության առավելություններից է նաև այն, որ հեղինակը հայկական համայնքների պատմությունը չի ներկայացրել հյուրընկալող երկրի պատմական միջավայրից առկա, այլ քննարկում է այդ երկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրավիճակի ենթախորքի վրա:

Բացի վերոնշյալ աշխատություններից և հոդվածներից 1960-ական թվականներին խորհրդահայ մամուլում լույս են տեսել նաև գիտական և քարոզչական բնույթի այլ հոդվածներ, որոնցում այս կամ այն կերպ անդրադարձ կա նաև Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայկական համայնքների տարբեր հիմնախնդիրների²²:

Ամփոփելով նշենք, որ 1960-ական թվականներին Մերձավոր և Միջին Արևելքի հայկական համայնքների պատմագրությունը նկատելի զարգացում է ապրել և գաղափարական-քարոզչական միտումից համեմատաբար զերծ գործերը գիտական կարևոր նշանակություն ունեն հայկական համայնքների պատմության ուսումնասիրության գործում:

Кристине Яхсян – Исследование истории армянских общин стран Ближнего и Среднего Востока в 1960-х годах- В армянской советской историографии 1960-х годов важнейшее место занимала проблема исследования истории армянских общин Ближнего и Среднего Востока. В исследуемый период историография истории армянских общин была почти свободна от публицистического, идеологически-проповеднического описания. Правда, в её теоретической основе, как и прежде, лежали соответствующие положения марксизма-ленинизма, но выдержки из трудов классиков марксизма-ленинизма

²⁰ Տե՛ս *Աբրահամյան* Ա., Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, Երևան, 1964, հտ. Ա., Երևան, 1967, հտ. Բ:

²¹ *Հարությունյան Շ. Ռ.*, Պատմագիտության զարգացումը խորհրդային Հայաստանում 1964-1988, Երևան, 1967, էջ 216:

²² *Խրդայան* Գ., Սփյուռքի մի քանի հիմնական խնդիրների մասին, տե՛ս «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների, 1963 թ., N 8, էջ 63-76, Գևորգյան Ա., Ֆաշիզմի դեմ սփյուռքահայության մղած պայքարի պատմությունից, տե՛ս «Երիտասարդ գիտաշխատող», Երևան, 1969, N 8-9, էջ 38-44 և այլն:

часто не являлись препятствием для объективности оценок, тем более, когда вопрос касался оценки формирования и наиболее раннего периода развития этих общин.

Труды, вышедшие в свет в это десятилетие, несмотря на принуждение советской идеологии, пытаются более объективно оценить историю армянских общин. Они имеют важное научное и научно-методическое значение для нового подхода к исследованию истории армянских общин.

Kristine Yakhshyan –*Research of the history of the Armenian Communities in the Near and Middle East in the 1960s.* – In the 1960s the problem of researching history of the Armenian communities in the Near and Middle East had a most important place. The researching period of the historiography of armenian communities' history was almost devoid of public speaking, ideological-preaching description in the period in question. Even though the respective provisions of Marxism-Leninism lay on its theoretical basis as before, extracts from Marxism-Leninism classics' works were not often an obstacle for objectivity of evaluation, especially when the problem concerned evaluation of those communities' formation and earlier periods of their development.

Despite obligations of soviet ideology, researches published in this decade make an attempt to evaluate the Armenian communities' history more objectively. They are of high academic and academic-methodological importance for anew research of Armenian communities' history.

ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ ԱՐՑԱՄԽՈՒՄ 1639-1700ԹԹ.

(համառոտ ակնարկ)

ՄԱՐԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Այսպիսով, չնայած պատմական բարդ ժամանակաշրջանին, Արցախում շարունակվել է զարգանալ գիտակրթական կյանքը (1639-1700 թթ.): Հանրակրթական դպրոցներին զուգահեռ գոյություն են ունեցել վանական և եկեղեցական դպրոցներ: Գանձասարի, Դադի, Խաղոյի, Գոչա, Սբ. Հակոբի վանական համալիրներին զուգահեռ, գործում էին Սբ. Ստեփանոսի (Շոշ գյուղում, 1655), Սբ. Գևորգի (Ղազանչի գյուղում, 1671), Սբ. Աստվածածին (Կուսապատ գյուղում, 1686), Սբ. Ստեփանոսի (Հաղրոթ, Ջրակույս գյուղում, 1698), ինչպես նաև Երիցմանկանց վանքի (1691) և այլ եկեղեցիների դպրոցները: Վերջիններս հանդիսանում են ոչ միայն կրթական, այլև գիտահետազոտական կենտրոններ: Շնորհիվ բազմաթիվ գիտական աշխատությունների, գիտության բնագավառի տարբեր ներկայացուցիչներ իրենց մեծ ներդրումն ունեցան գիտության զարգացման բնագավառում:

Բանալի բառեր. Արցախ, Պետրոս Խանձքեցի, Ամենավրկիչ վանք, Ս. Գրիգոր Նարեկացի եկեղեցի, Ս. Ստեփանոսի թաղակապ եկեղեցի, Վարանդա, գրչություն, դպրոց, ուսումնագիտական կենտրոն, <<Քերականության>> դասագիրք, Ավետարան:

Հոգվածում հիմնականում անդրադառնում ենք սույն պատմական բարդ ժամանակաշրջանի ազգային մշակութային արժեքներից երկուսին՝ կրթությանն ու գիտությանը: Այդ հայ ժողովրդի համար քաղաքական ծանր իրադարձություններով և փորձություններով լի մի ժամանակահատված է, որի հիմնական սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ պատճառները բխեցվում են հայկական պետականության կորստից¹: Հոգվածի նպատակն է հրապարակի վրա եղած գրականության, արխիվային նոր նյութերի և պարբերական մամուլում լույս ընծայված ուսումնասիրությունների հիման վրա նորովի ներկայացնել ընդգծված ժամանակաշրջանի Արցախում գիտակրթական կյանքի ընդհանուր նկարագրությունը (ի դեպ նշենք, որ սույն ժամանակաշրջանի այդ ոլորտը քիչ է ուսումնասիրված):

Հոգվածը ունի ուսումնամեթոդական նշանակություն, քանզի ուսումնասիրությունում հակիրճ ներկայացվում են սույն ժամանակաշրջանում Արցա-

¹ 1375թ. Կիլիկյան հայկական թագավորության անկումից հետո, հայոց երկիրը հայտնվեց ծանր կացության մեջ, որն իր լուրջ բացասական հետևանքները թողեց նաև հայկական մշակույթի բնականոն զարգացման վրա: Այնուհետև, 14-15-րդ դարերում Լանկ-Թամուրի, կարա-կոյունլու ու աղ-կոյունլու թուրքմենական ցեղերի արյունաբերու արշավանքների հետևանքով շարունակվեց հայկական մշակութային արժեքների ոչնչացումը: Իսկ XVI դարի սկզբներից մինչև XVII-րդ դարի 30-ական թվականների վերջերը, Հայաստանը այս անգամ ռազմական թատերաբեմ էր դարձել Առաջավոր Ասիայում քաղաքական առաջնության ձգտող Սեֆյան Իրանի և Օսմանյան Թուրքիայի միջև: Թուրք-պարսկական բախումները ավարտվեցին 1639թ. Կասր ի Շիրինի (Կասրե-Շիրին) հաշտության պայմանագրով: Հայաստանը կրկին երկատվեց. Պարսկաստանին անցան Հայաստանի արևելյան նահանգները՝ Գուգարքը, Շիրակը, Արշարունիքի մի մասը, Արարատյան դաշտը, Մյունիքն ու Արցախը, Վասպուրականի արևելյան հատվածը: Իսկ Օսմանյան Թուրքիային՝ Հայաստանի արևմտյան տարածքները: Այս պայմանագրի կնքումից հետո, համեմատաբար առաջացան որոշ սոցիալ, տնտեսական, քաղաքական գործոններ, որոնք էլ խթան հանդիսացան հայկական մշակութային արժեքների զարգացման համար:

խում տիրող կրթական համակարգի, ուսուցման ընթացքի, խնդիրների, որոշ մեթոդների, ուսումնագիտական հաստատությունների դերի ու նշանակության հետ առնչվող որոշ տեղեկություններ:

Հայկական կրթությունն ունի հազարամյակների պատմություն և բոլոր պատմական դարաշրջաններում դիտվել է որպես հայ ժողովրդի մշակութային առաջընթացի, ազգային ինքնությունության դրսևորման և գոյապահպանման կարևորագույն գործոն: Հայկական կրթական համակարգը նպատակաուղղված է հայ ժողովրդի հոգևոր ու մտավոր ներուժի ամրապնդմանը, ազգային և համամարդկային արժեքների պահպանմանն ու զարգացմանը:

Չնայած հայ ժողովրդի սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական ծանր իրավիճակին, 1639-1700 թթ Արցախում, ինչպես նաև Արևելյան Հայաստանի մյուս տարածքներում և հայկական գաղթօջախներում, մշակույթի գործիչները փորձում են շարունակել նախորդ դարաշրջանների կրթական ավանդույթները և դրանց գուճահեռ ստեղծել նոր մշակութային արժեքային համակարգ: Միաժամանակ նրանք առավել սերտորեն առնչվում են եվրոպական քաղաքակրթության նվաճումների հետ, որը կարևոր նշանակություն է ունենում հայկական մշակույթի արժեքային համակարգի հարստացման համար:

1639-1700 թթ. Արցախի կրթության և գիտության օջախների ստեղծման ու կայացման ամբողջական համակարգում իր առանձնահատուկ տեղն ունի Հայոց եկեղեցին: Տարբեր եկեղեցական և վանական համալիրները դրսևորվել են ոչ միայն որպես գիտակրթական կենտրոններ, այլ նաև ազգային-հասարակական կյանքի և գիտամշակութային առաջադիմության խոշորագույն օջախներ: Այդ ուսումնագիտական հաստատությունները հսկայական դեր են ունեցել ոչ միայն հայոց մշակութային գանձերը ոչնչացումից փրկելու, ուսուցիչների, բժիշկների, նկարիչների, երաժիշտների, շինարարների և այլ գիտության ներկայացուցիչների պատրաստման ասպարեզում, այլև հայ ժողովրդին կործանման վտանգից փրկելու գործում:

Կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության հենքն ազգային դպրոցն է, որի գլխավոր նպատակը մասնագիտական պատշաճ պատրաստվածություն ունեցող և համակողմանիորեն զարգացած, հայրենասիրության, պետականության և մարդասիրության ոգով դաստիարակված անձի ձևավորումն է:

Ինչպես փաստում են գիտական ուսումնասիրությունները², մինչև 19-րդ դ. դպրոցների մեծ մասը Արևելյան Հայաստանի գրեթե բոլոր շրջաններում (նաև Արցախում)³ գտնվում էին եկեղեցիներին կից, որոնք մինչև 18-րդ դարի վերջերը կոչվում էին եկեղեցական, իսկ դրանից հետո՝ ծխական դպրոցներ: Հետևաբար, սույն ժամանակաշրջանում Արցախում ևս գործում էին **հասարակական, մասնավոր, եկեղեցական, վանական** տիպի դպրոցներ: Այս դպրոցները գտնվում էին տարբեր նյութական պայմաններում. դրանցից մի քանիսի՝ հատկապես հասա-

² **Ա. Ալպոյաճյան**, Պատմություն հայ դպրոցի, Կահիրե, 1946: Ա. Մովսիսյան, Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության (10-15 -րդ), Երևան, 1958: Մ. Սանթրոսյան, Արևելահայ դպրոցը 19-րդ դարի առաջին կեսին, Երևան, 1964: Վ. Երկանյան, Պայքար հայկական նոր դպրոցի համար Անդրկովկասում, /1870-1905/, Երևան, 1970: Ց. Միմոնյան, Ակնարկներ հայ դպրոցի և մանկավարժական մտքի պատմության, Երևան, 1971: Գ. Հարությունյան, Արցախահայ դպրոցը 5-19-րդ դարերում, Ստեփանակերտ, 2000 և այլն:

³ Ղարաբաղ, 1911, թ. 2, էջ 2:

րակական և մասնավոր տիպի դպրոցների նյութական կարգավիճակը ավելի ծանր էր: Ընդգծենք, որ դպրոցի վիճակով էր պայմանավորված ուսուցչի նյութական ու բարոյական վիճակը, նրա հասարակական դիրքն ու հեղինակությունը:

Հասարակական տիպի դպրոցները երբեմն շատ քիչ քանակով, երբեմն էլ մասնավորի անվան տակ շարունակում էին գործել նույնիսկ հայ ժողովրդի պատմության համար ամենածար պայմաններում:

Մասնավոր դպրոցների դասընթացները հիմնականում անցկացվում էին հայ հասարակությունում հայտնի իշխանների տներում: Հայկական դպրոցները թշնամիներից թաքցնելու և ավելի ապահովելու համար, նրանց հաճախ դարձնում էին վանքերին ու եկեղեցիներին կից, որոնցից շատերը գտնվում էին հեռավոր խուլ ձորերում, ազգաբնակչությունից հեռու լեռների ծերպերում, այրերում և մենաստաններում: Նման պայմաններում մեծանում էր վանական և եկեղեցական տիպի դպրոցների թիվը:

Վանական և եկեղեցական տիպի դպրոցները գործում էին եկեղեցիներին ու վանքերին կից: Այսինքն, վանքերն բացի եկեղեցիների հիմնական շենքերից, ունեին նաև ժողովատներ, մեծ սրահներ, հանրակացարաններ, գրատներ, լսարաններ (ձեմարան) և դպրոցական շենքեր: Այս տիպի դպրոցները պատրաստում էին ոչ միայն եկեղեցական-հոգևորական գործիչներ, այլ նաև աշխարհիկ կյանքի համար պետական, հասարակական գործիչներ, ուսուցիչներ, գրագիրներ, նկարիչներ, գրքեր ձևավորող մանրանկարիչներ, գիտության այլ բնագավառի ներկայացուցիչներ:

Արցախի վերոնշյալ բոլոր տիպի դպրոցները պահվել են ժողովրդի միջոցներով ու գտնվել են նրա մշտական հոգատարության ու խնամքի ներքո: Դպրոցներում չկար կրթական մեկ ընդհանուր համակարգ (նաև Հայաստանի մնացած վայրերում)⁴: Կրթական համակարգից բխող համապատասխան դրույթները կազմել են վանական, եկեղեցական դպրոցները, որոնք իրենց էությամբ կրել են միջնադարյան-ֆեոդալական բնույթ:

Այս մասին է վկայում նաև Վ. Երկանյանը, ով հավելում է նաև, որ Հայաստանի երկու հատվածներում էլ մինչև 19-րդ դ. գոյություն ունեցած սակավաթիվ եկեղեցական ու վանական դպրոցներում տիրապետում էր այսպես կոչված ուսուցման միջնադարյան-սխոլաստիկ, խալֆայական ձևը: Աշակերտները սովորում էին մեխանիկորեն, անգիր անելով, չկար որոշակի կարգ ու կանոն, մարմնական պատիժը համարվում էր ուսուցման պրոցեսի անբաժան մասը: Խիստ սահմանափակ էր յուրացվող գիտելիքների շրջանակը: Շատ ավելի տարածված էր խալֆաների, վարպետների, տիրացուների, քահանաների նախաձեռնությամբ կազմակերպվող տնային, մասնավոր, անհատական ուսուցում, որը ոչ մի հսկողության չէր ենթարկվում: Հաղորդվող գիտելիքների չափն ու բովանդակությունը կախված էր վարժապետի խղճից ու կարողությունից⁵:

Աշակերտները դպրոցներում անցնում էին հիմնականում գրագիտություն, թվաբանություն, աշխարհագրություն, աստղաբաշխություն, բնագիտություն, երկրաչափություն, երաժշտություն, նկարչություն, քերականություն, կրոն և այլ առարկաներ:

⁴ Ա. Մովսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 324:

⁵ Վ. Երկանյան, Հայկական դպրոցը 1800-1870թթ., <<Լրաբեր հասարակական գիտությունների>>, 1970, թ. 10, էջ 32:

Արցախում գիտակրթական հիմնարկների առաջնահերթ հիմնախնդիրներից են շարունակել նախորդ դարաշրջաններից եկող գիտական բարձր մակարդակի ապահովումը և մատաղ սերնդին զինել ժամանակին համահունչ նոր փիլիսոփայական ու իմաստասիրական առավել զարգացած գաղափարներով: Այդ նկատառումով էլ Արցախի իշխանավորները, ինչպես նաև բարձր դասի հոգևորականներն իրենց զավակներին ուսման էին ուղարկում Հունաստան, Իտալիա, Ֆրանսիա, Ռուսաստան և այլ առավել զարգացած երկրներ:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում (երբեմն որոշ ընդհատումներով) շարունակում էին գործել Ամարասի, Գանձասարի⁶, Դադի վանքի (նաև Դադոյի), Խաթրավանքի (նաև Խադարի, Խադայի կամ Խադոյի), Գոչավանքի (հնում՝ Բթիշ, հետագայում՝ Կոիշ, Գոիշ, իսկ նոր ժամանակներում մելիքանիստ Տոդ գյուղի անունով՝ Տոդ), Ս. Հակոբի վանքի դպրոցները⁷: Գործող դպրոցների կողքին 1639-1700 թթ. Արցախ աշխարհում կառուցվեցին Ս. Ստեփանոսի (Ասկերանի շրջան-XVIIդ.), Սպիտակ Խաչ վանքի⁸, Ս. Հարությունի (Հաղորութի շրջան-XVIIդ.), Շոշ գյուղի Ս. Ստեփանոսի (1655թ.), Ս. Գևորգի (Մարտակերտի շրջանի Ղազանչի գյուղում-1671թ.)⁹, Ս. Ասովածածինի (Մարտակերտի շրջանի Կուսապատ¹⁰ գյուղում-1686թ.) Երից մանկանց վանքի (Մարտակերտի շրջան, Ջրաբերդի մոտ, Թարթարի վտակ Թրդի գետակի ափին գտնվող եկեղեցին-1691թ.)¹¹, Ջրակույս գյուղի Ս. Ստեփանոսի (Հաղորութի շրջան-1698թ.)¹² եկեղեցիների դպրոցները:

Արցախում գիտակրթական կյանքի կազմակերպման ու հետագա զարգացման գործում մեծ է եղել Գանձասարի Պետրոս Խանձբեցի կաթողիկոսի (կաթողիկոս՝ 1653-1675¹³ /1678¹⁴թթ.) դերը: Նա ծնունդով Վարանդա գավառի հյուսիսում գտնվող Խանձք գյուղից է¹⁵: Նրա ջանքերով մեծ թափ ստացավ կիսավեր վանքերի վերականգնումը և նոր եկեղեցիների կառուցումը: Վերականգնվեց Վարանդայի եպիսկոպոսական կենտրոն Ամարասը¹⁶: Կառուցվեցին Խաչեն գավառի Առաջաձոր գյուղի Սուրբ Ասովածածին (1668թ.)¹⁷, Խանձք գյուղի Սուրբ Ստեփանոս (1673թ.)¹⁸, Վարանդայի Հերիեր գյուղի Սուրբ Գրիգորիս (1667)¹⁹, Փառիսոսի Հին Փիլիի գյուղի (1670թ.) եկեղեցիները²⁰: Պետրոս Խանձբեցու շինարարական

⁶ **Յ. Միսնյան**, նշվ. աշխ., էջ 82:

⁷ Մանրամասն տե՛ս **Մ. Բաթխուղաթեանց**, Արցախ, Բաքու: 1895, Ղ. Ալիշան, Արցախ, Երևան, 1993: **Հ. Ոսկեան**, Արցախի վանքերը, Վիեննա, 1953: Բ. Ոլուբաբյան, Արցախի պատմություն, Երևան, 1994:

⁸ Դիվան հայ վիմագրություն, պր. 5 (Արցախ), Երևան, 1982, էջ 187:

⁹ Նույն տեղում, էջ 90:

¹⁰ **Մ. Զալալյան**, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, հ. Ա, Տիֆլիս, 1848, էջ 180:

¹¹ **Խաչիկ Մ.** վարդապետ Դատեան, Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 35:

¹² Դիվան հայ վիմագրություն, էջ 172:

¹³ Ա. Մաղալյան, Աղվանից (Գանձասարի) կաթողիկոսների գավազանագիրքը, <<Պատմա-բանասիրական հանդես>>, 2008, № 3, էջ 270:

¹⁴ **Լ. Մկրտումյան**, Գանձասարի կաթողիկոսությունը Պետրոս Խանձբեցու օրոք (1653-1678), <<Լրաբեր հասարկ. գիտությունների>>, 2000, № 1, էջ 88:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 143:

¹⁶ Մատենադարան, Կաթող. դիվան, թղթ. 240, վավ 132: Նաև տե՛ս **Մ. Բաթխուղաթյան**, Արցախ, Բաքու 1895, էջ 74: Ս. Հասրաթյան, Հայկական ճարտարապետության Արցախի դպրոցը, Եր., 1992, էջ 17:

¹⁷ Դիվան հայ վիմագրության, էջ 87:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 143:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 164:

²⁰ **Լ. Մկրտումյան**, Գանձասարի կաթողիկոսությունը Պետրոս Խանձբեցի կաթողիկոսի օրոք (1653-1678թթ.), <<Լրաբեր հասարակ. գիտությունների>>, Եր., 2000, թ. 1, էջ 96:

գործունեության շնորհիվ, գործող եկեղեցական, վանական դպրոցներին զուգահեռ բացվեցին նոր դպրոցներ Արցախի տարբեր վայրերում կառուցված վերոնշյալ եկեղեցիներում: Նրա դերը նշանակալի է եղել նաև գիտության բնագավառում: Պետրոս կաթողիկոսի պատվերով Արցախի տարբեր գիտակրթական օջախներում գրվել և ընդօրինակվել են մի շարք ձեռագիր աշխատություններ, որոնցից մի մասը, ավաղ, չեն պահպանվել:

Ուսումնակրթական կենտրոնները միննույն ժամանակ ծառայել են որպես հայ գրչության և գիտության նշանավոր օջախներ, որոնք իրենց մեջ ամփոփել են դեռևս նախորդ դարերում գործող Արևելյան Հայաստանի տարբեր վայրերի մի շարք նշանավոր գիտակրթական կենտրոնների՝ Տաթևի, Գլաձորի (նաև՝ համալսարանների), Գոշավանքի, Սանահինի, Հաղպատի, Հաղարծինի, Բջնիի, Էջմիածնի, Այրիվանքի և այլ դպրոցների գիտական ու արվեստի բարձր արժեքները և անմիջապես կրել նրանց ազդեցությունը (նշված դպրոցների մեծ մասը շարունակել էին իրենց բեղմնավոր գործունեությունը նաև այդ ժամանակաշրջանում)²¹: Այդ գիտակրթական կենտրոններում գրվել, ծաղկազարդվել են, ինչպես նաև պահպանվել շատ արժեքավոր ձեռագիր մատյաններ: Այդ հայկական ձեռագիր մատյանների շնորհիվ ոչ միայն շարունակում է զարգանալ գիտակրթական կյանքը (թեպետ որոշ ընդհատումներով), այլև իրավական հիմք հանդիսանալ Արցախում գոյություն ունեցող հարուստ մշակութային ժառանգության համար: Մյուս կողմից էլ ավելի վաղ և ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում գրված և ընդօրինակված հայկական բազմաթիվ ձեռագրերը²² հաստատում են Հայաստանի երկու հատվածներում (արևմտյան և արևելյան) տարբեր պատմական փուլերում գոյություն ունեցող գիտական օջախների մասին: Սակայն ցավով նշենք, որ Արցախ աշխարհում գրված և ընդօրինակված հայկական ձեռագրերից առավել ցայտուն էր դրսևորվել շատ քչերի պատմական ճակատագիրը: Արցախի մի շարք վայրերի հայ գրչության պատմական ժառանգությունը գրեթե չի պահպանվել:

Ինչպես նշում է Մ. Բարխուդարյանը, Խաչենի հայրենասեր մելիքները Գանձասարի, Ծարա, Խոթա, Մայրաքաղաքի, Զրվշտիկի Եղիշե առաքյալի և այլ վանքերի ու եկեղեցիների դպրատների ձեռագրերը բարբարոսներից փրկելու համար խնամքով երեք մասի են բաժանել ու թաքցրել մի մասը Գանձասարի ու Խոթա վանքերի մեջտեղում՝ մի քարայրի մեջ, երկրորդ մասը՝ Զրաբերդի մոտակայքում՝ մի ստորերկրյա տեղում, իսկ երրորդ մասը՝ Գյուլիստան գավառի Հոռեկա վանքի տարածքում: Սակայն այս ձեռագրերից՝ հիմնականում Գանձասարում պահված մասն է հայտնաբերվել Բաղդասար մետրոպոլիտի օրոք (1775-1854թթ.)²³:

²¹ **Ց. Միմոնյան**, նշվ. աշխ., էջ 82-83:

²² Ձեռագրերը հնադարյան ոչ տպագիր գրքեր կամ մատյաններ են՝ գրված աղյուսի, կավե սալիկի, պապիրուսի, մագաղաթի, թղթի վրա, որոնք ստեղծվել են հիմնականում վանքերին ու մենաստաններին, եպիսկոպոսարաններին ու դպրոցներին կից գրատներում: Դրանք պարունակաում են արժեքավոր տեղեկություններ գրիչների, մատյանների ստղծման հանգամանքների, ինչպես նաև ժամանակաշրջանի պատմական կարևոր իրադարձությունների մասին:

²³ **Մ. Բարխուդարեանց**, Պատմություն Աղուանից, հ. Ա, Էջմիածին, 1902, էջ 197:

Գանձասարը իր կառուցման ժամանակից ի վեր (XIII) եղել էր հայ գրչութ-
յան²⁴, գիտության և արվեստի²⁵ նշանավոր կենտրոններից մեկը: Ըստ Լեոյի՝ այս-
տեղ գործում էր ձեռագրերով հարուստ մատենադարան²⁶: Այս գրչատան գիտնա-
կան վարդապետների, գրիչների, ծաղկողների վերաբերյալ որոշակի տեղեկութ-
յուններ են հաղորդում վանքի Ս. Հովհաննես Մկրտիչ եկեղեցու որմերին ու խաչ-
քարերի վրա պահպանված վիմագիր արձանագրություններն ու ձեռագիր հիշա-
տակարանները: Վանքն ուներ իր մատենադարանը և ձեռագրերի հարուստ հա-
վաքածուն, որոնցից բազմաթիվ արժեքավոր ձեռագրեր կամ ոչնչացվել են, կամ էլ
թալանվել բարբարոս թշնամիների կողմից: Չնայած այդ ծանր հանգամանքնե-
րին, ինչպես նախորդ դարերի, այնպես էլ քննարկվող ժամանակաշրջանի հայ
մշակույթի ակնաավոր գործիչների կողմից ստեղծված արժեքավոր ձեռագիր
մատյանները պահպանվել և հասել են մեզ: Հարկ է նշել, որ դրանք հիմնականում
15-18-րդ դարերի ընդօրինակություններ են, որոնք պահպանվում են Մաշտոցի
անվան Մատենադարանում²⁷:

Քննարկվող ժամանակաշրջանում ուշագրավ է Ռստակես հոգևորականի
կողմից կազմած մատյանը որն օրինակվել է²⁸ Գանձասարում դեռևս 1420թ.
գրված մատյանին²⁹:

Գիտության բնագավառում բարձր է գնահատվում Գրիգոր երեցի դերը, ով
1657թ-ին Պետրոս Կաթողիկոսի պատվերով օրինակել է մի ձեռագիր մատյան:
Նա օրինակել է Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբանց վանքի ձեռագիրը՝ «Խորհրդա-
տետր»-ը³⁰: Հայրապետը ոչ միայն Գրիգորին պատվիրել է գրել մատյանը, այլ նաև
ծաղկազարդել, ինչը սիրով է կատարել գրիչը:

Ուշադրության արժանի է Մ. Մատենադարանում պահպանվող արժեքա-
վոր մեկ ձեռագրում հիշատակված «Ավետարան»-ը, որը գրվել է Ավետիս քահա-
նայի կողմից 1659 թ.: «Ավետարանի» ստացողներն եղել են Հախում Պասակերցին
և Բարսեղ քահանան³¹: Ընդգծենք, որ Ավետիս քահանան այն գրել ու նկարազար-
դել է տանուտեր Հախում Պասակերցու խնդրանքով: Տեղացիներն այն կոչել են
Կարմիր Ավետարան՝ «քրիստոսախօս եւ տիեզերալոյս սուրբ Կարմիր Աւետա-
րանս»: Ավետիսը հիշատակարանի սկզբում նշում է իր ուսուցչին՝ «քաջաբան
տէր Մխիթարին՝ աննման վարդապետին», տէր Սարգիս վարդապետին և տէր
Հակոբ շնորհազարդ քահանային³²:

²⁴ Մանրամասն տե՛ս **Օ. Ս. Եզանյան**, Գանձասարի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուն, Էջմիածին, Դ,
1971:

²⁵ **Հ. Հակոբյան**, Արցախի միջնադարյան արվեստը, Եր., 1991, էջ 11-12:

²⁶ **Լեո**, Երկերի ժողովածու, հ. 3, գիրք 2-րդ, Եր., 1973, էջ 446:

²⁷ Մատենադարան, Կաթող. Դիվան, թղթ. 240, վավ. 132: Տե՛ս նաև **Թ. Մինասյան**, Գանձասարի
գրչության կենտրոնը, Բանբեր մատենադարանի, № 20, էջ 228:

²⁸ Ի դեպ նշենք, որ ձեռագիր մատյանների ընդօրինակման ու պատկերազարդման աշխատանքները
սկզբնավորվել են դեռևս վաղ միջնադարում: Մ. Գաղանկատվացին վկայում է, որ աղանդավորության
դեմ պայքարի ընթացքում VII դարում բազմաթիվ գրքեր թափվել են Տրտու (Թարթառ) գետը(
մանրամասն տե՛ս Պատմություն Աղուանից աշխարհի, Եր., 1983, գիրք Գ.):

²⁹ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 4004, թերթ 452:

³⁰ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 2273: Տե՛ս նաև **Ն. Պողաբեան**, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Հակոբեանց, հ. VII,
Երուսաղեմ, 1974, էջ 366:

³¹ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 3542:

³² Նույն տեղում, ձեռ. 3542, թ. 299ա-300ա:

Մատենադարանի մեկ այլ փաստաթղթում հիշատակվում է Հովհաննես Ապահունեցու անունը, ով ընդօրինակել էր «Քերականության» դասագիրքը: 1659թ Հովհաննես Ապահունեցի երեցը «ի գեղջեն Ապահինու» եկել է «սուրբ աթոռն Գանձասար»՝ քերականություն սովորեցնելու եւ իր ցանկությամբ օրինակել է Թովմա Իտալացու Քերականությունը³³: Ապահունեցին դա բացատրում է նրանով, որ ձեռքի տակ ստույգ և ընտիր օրինակ չի ունեցել և գրել է թերացումներով, ինչի համար թողություն է խնդրում. «Աղերսեմ զձեզ, ով ոք, որ հանդիպեք սմա վերծանելով կամ օրինակելով, թողութիւն շնորհեցեք սակս վրիպմանացս կամ խոշոր եւ վատ գրոցս, քանզի կար մեր այս էր³⁴»: Այս փատը ևս վկայում է այն մասին, որ Գանձասարի դպրոցի ուսուցման ծրագրերում կարևոր մաս է կազմել քերականության ուսուցումը, և այդ նպատակով հատուկ ուսուցիչներ են հրավիրվել ու քերականական դասագրքեր ընդօրինակվել: Հարկ է նշել, որ Արցախի գրեթե բոլոր դպրոցներում քերականության նկատմամբ հետաքրքրությունը բխում էր ձեռագիրը ճիշտ վերարտադրելու, ուղղագրությունը բարելավելու պահանջներից:

17-րդ դարի երկրորդ կեսի Արցախի գիտակրթական կյանքի զարգացման գործում իր մեծ ներդրումն ունի Սիմոն գրիչը, ով Ամարասի վանքի արքեպիսկոպոս Բարսեղի խնդրանքով 1664թ. օրինակել է Մովսես Կաղանկատվացու «Աղուանից պատմութիւն» արժեքավոր աշխատությունը³⁵: Գլխավոր հիշատակարանում նա հիշատակում է Պետրոս Աղվանից կաթողիկոսին, ընդգծում վերջինիս կողմից ծավալված լուսավորական և շինարարական գործունեության մասին: Այնուհետև լայն պատկերացում է տալիս Արցախ, Ուտիք աշխարհների պատմաքաղաքական, մշակութային իրադարձությունների մասին:

Ուշագրավը այն փաստն է, որ Մատենադարանի Կաթողիկոսական դիվանի մեկ վավերագրում³⁶ նշվում է, որ «Աղուանից պատմութիւն» գրչագրի վրայի հիշատակարանը հետագայում՝ 1889 թ. փետրվարի 25-ին, արտագրվել է Շահբուլադում (Ներկայիս՝ ԼՂՀ-ում):

Արժեքավոր է նաև Մկրտիչ արեղայի՝ 1654թ-ին Կաֆայում (Ղրիմում) սկսված և 1667թ-ին Գանձասարում ավարտված ձեռագիր մատյանը: Վերջինս Կաֆայում գրել է ձեռագրի մի մասը՝ «Տոնացույցը» և «Հայսմավուրքի ցանկը³⁷»: Հիշատակարաններից մեկում Մկրտիչը արձանագրել է 16-17-րդ դարերի պատմական կարևոր փաստեր: Այնուհետև ժամանակագրության ցանկն ավարտում է իրեն վերաբերող մի քանի կենսագրական տվյալներով, ըստ որի 1656թ. նա օծվել է քահանա, 1660 եկել է Գանձասար և 1667թ-ին արդեն եպիսկոպոս էր:

Հայկական կրթության և գիտության արժեքային համակարգում առանձնահատուկ տեղ են գրավում Մ. Խորենացու և Եղիշեի պատմությունները, որոնք գրվել են դեռևս վաղ միջնադարում: Իսկ 1689թ. այդ ձեռագրերը բերվել են Գանձասար և պահվել վանքի ձեռագրատանը³⁸: Շնորհիվ այդ աշխատությունների,

³³ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 2277, թ. 235:

³⁴ Նույն տեղում, թ. 154ա:

³⁵ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 2561, թ. 264:

³⁶ Մատենադարան, Կաթող. Դիվան, թղթ. 240, վավ. 132:

³⁷ Տե՛ս «Արդ, գրի Տոնացույցս և ցանկ Այսմաուրաց կարգին համառոտաբար ի թվականիս Հայկազան սեռի ՌՃԳ(1654)»:

³⁸ Տե՛ս **Հ. Աճառյան**, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Թավրիզի, Վիեննա, 1910, էջ 20:

Արցախի դպրոցների սաները ծանոթացել են հայ ժողովրդի պատմության ուշագրավ էջերին:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի Գանձասարի ձեռագրատան հավաքածուի մեջ են մտել նաև Գրիգոր Տաթևացու մեկնությունները (1655թ.-ընդօրինակված)³⁹, Գևորգ Սկևռացու Նարեկացու լուծմունքը (17-րդ.-ընդօրինակված)⁴⁰, Դիոնիսոս Արիսպագացու (1664թ. կազմող գրիչ Բարսեղը)⁴¹ և Պետրոս Արագոնացու (1680թ. ստացող՝ Մովսես վրդ.)⁴² մատենագրությունները:

Արցախի գիտակրթական օջախներից ուրվագծվում է Գոչավանքի դերը: Այստեղ 17-րդ. դարի երկրորդ կեսին գիտակրթական կյանքի կազմակերպման գործը իր վրա էր վերցրել Աղվանից կաթողիկոս Պետրոս Խանձքեցու եղբայր Մատթևոս քահանան (1653-1675թթ.): Վերջինս իր եղբոր համար մի «Ավետարան» է ընդօրինակել (1668թ.)⁴³: Վանքի հոգևոր-լուսավորական գործունեության մասին են վկայում նաև Դիզակ գավառի տարբեր գյուղերում 17-րդ. դարի երկրորդ կեսին գրված «Շարականոց»-ը (1665թ.)⁴⁴ և «Ավետարան»-ը (1673թ.)⁴⁵:

Արցախի հոգևոր կյանքի հետ առնչվող առանձին դրվագներ արտացոլվել են գրիչ Եսայի երեցի «Ավետարանում» (1663թ.), որը գրվել է Ծարա եկրում: Ըստացողը եղել էր Սիմեոնը⁴⁶:

Ս. Զալալյանը բարձր է գնահատում Մարտակերտի շրջանի Առաջածոր գյուղի Ս. Աստվածածին եկեղեցում (1668թ.) պահվող երկու ինքնատիպ ձեռագիր մատյանների՝ «Ավետարան»-ի և «Աստվածաշնչ»-ի առկայությունը, որոնք ունեին կարևոր հիշատակարաններ⁴⁷: Շնորհիվ «Աստվածաշնչ»-ի հիշատակարանի, եկեղեցու դպրոցի սաները լայն պատկերացում են կազմում հայկական գյուղերի, հովիտների անունների վերաբերյալ:

1639-1700 թթ. Արցախի գիտակրթական կյանքի զարգացման գործում իրենց ներդրումն են ունեցել գրիչ Մարտիրոս Խնձորեկցին, ով 1653-1654թթ գրել է «Ավետարան», (ծաղկող-կազմող՝ Մովսես Երեց), Պաղտասար դպիրը (1666թ. գրել է Հարար գյուղի «Մաշտոց ձեռագ»-ի հիշատակարանը, պատվիրող՝ Մարտիրոս քահանա), գրիչ Վառվառեն (1684թ. ընդօրինակել է Գրիգոր Տաթևացու «Քարոզ-գիրքը», Ծարում, ծաղկող՝ Տեր Բարսեղ, ստացող՝ Պետրոս վրդ.), և ուրիշներ: Պաղտասար դպիրի ձեռքով 1671թ. գրված (Հարար գյուղում) մեկ այլ ձեռագիր պահվում է Լոնդոնի «Վելքոմ» ինստիտուտի գրադարանում⁴⁸:

Բացի ընդգծվածներից, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում գործող մնացած եկեղեցիներն ու վանքերը այս կամ այն չափով ևս ունեն իրենց ներդրումը հայոց աշխարհի գիտակրթական համակարգի զարգացման համակարգում:

Ընդհանրացնելով, նշենք, որ վերոնշյալ տեղեկությունները ևս մեկ անգամ փաստում են պատմական այն ճշմարտությանը, որ տվյալ բարդ պատմափոփոխ

³⁹ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 4055:

⁴⁰ Նույն տեղում, ձեռ. 4383:

⁴¹ Նույն տեղում, ձեռ. 3829

⁴² Նույն տեղում, ձեռ. 4048:

⁴³ Տե՛ս **Ղևոնդ Ալիշան**, Սիսական, Վենետիկ, 1898, էջ 270:

⁴⁴ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 2464: Տե՛ս նաև **Թ. Մինասյան**, Գոչավանքի և Դիզակ գավառի ձեռագրական ժառանգությունը, <<Հայկազյան Հայագիտական հանդես>>, հատ. Լ. Դ, Բեյրութ, 2014, էջ 418, 420:

⁴⁵ **Հ. Ռսկեան**, նշվ. աշխ., էջ 20:

⁴⁶ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 4053: Յուզակ ձեռագրաց, հ. Ա, Եր., 1965, էջ 1138:

⁴⁷ Տե՛ս **Ս. Զալալյան**, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, հ. Բ, Տիֆլիս, 1858, էջ 240-241:

⁴⁸ ՄՄ, ձեռ. 2067: Տե՛ս նաև **Վ. Բալայան**, Արցախի պատմություն, Եր., 2002, էջ 212:

հայ մշակույթի գործիչները ոչ միայն ջանացել են պահպանել դարերից եկող հայկական մշակութային արժեքների ժառանգությունը, այլև նրան զուգահեռ ստեղծել նոր մշակութային գոհարներ: Նրանց եռանդուն ջանքերի շնորհիվ, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Արցախում (թեև որոշ ընդհատումներով) շարունակվում է զարգանալ գիտակրթական կյանքը:

М. Арутюнян- Научно-образовательный жизнь в Арцахе 1639-1700 гг. (краткий обзор). - Таким образом, несмотря на трудный исторический период, образование и наука продолжали развиваться в Арцахе (1639-1700 гг.). Помимо государственных школ, существовали также типы церковных и монастырских школ. Параллельно со школами монастырей Гандзасар, Дади (Дадиванк), Хадю (Хатраванк), Гтча (Гтчаванк), Св. Якова, в Арцахе были открыты также новые школы. Это были школы церквей Св. Степаноса (в деревне Шош, 1655), Св. Геворга (в деревне Газанчи, 1671), Св. Девы Марии, (в деревне Кусепат, 1686), Св. Степаноса, (в деревне Джракуис, Гадрут , 1698), а так же Монастырь Ериц Манканца (в 1691) и так далее. Они являлись не только образовательными, но и научно-исследовательскими центрами. Благодаря многим научным работам, представители различных отраслей науки вложили большой вклад в развитие науки.

М. Harutyunyan- Scientific and educational life in Artsakh in 1639-1700 (sketch).- Thus, despite difficult historical period, education and science continued to develop in Artsakh (1639 to 1700). Besides public schools, there were also the types of church and monastery schools. New schools were opened in Artsakh in parallel schools of monasteries of Gantzasar, Dadi (Dadivank), Khadoi (Khatravank), Gtcha (Gtchavank), St. Jacob; the schools of churches of St. Stepanos (in Shosh village, 1655), St. Gevorg (in Ghazanchi village, 1671), St. Astvatsatsin (in Kusapat village, 1686), St. Stepanos, (in Jrakuys village of Hadrut, 1698) as well as Yeritsmankants Monastery (in 1691) and so on. Ones were not only educational, but also scientific centers. Due to a number of scientific works, representatives of the various branches of science have invested their great contribution to the development of science.

ԳՐԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐՅԱՆԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՆՆԱ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Բանալի բառեր. գրողի նամականի, ներաշխարհի բացահայտում, ուսուցման գործընթաց, ապրումներ, կենսագրական ակունքներ, քնարական հերոս, սիրային հազեցվածություն, եզրահանգումներ, գրական պլաններ:

Գրողի գրական ժառանգության անբաժան մասն են կազմում նրա նամակները, որոնք հնարավորություն են տալիս բացահայտելու արվեստագետի ստեղծագործական աշխարհի առանձնահատկությունները, ներաշխարհը՝ միաժամանակ նաև պատկերացում տալով հեղինակի անհատականության, կյանքի, գործունեության, անգամ հույզերի և ապրումների մասին: Այդ տրամաբանությամբ Վահան Տերյանի նամակներն ընթերցողին գրավում են իրենց անկեղծությամբ, բովանդակային հարստությամբ, գաղափարական և գեղարվեստական ընդհանրացումներով:

Ուսուցման գործընթացում բանաստեղծի նամակների ուսումնասիրումը ենթադրում է համապատասխան նախապատրաստական աշխատանքի կազմակերպում: Ուսուցանողը պետք է նախապես ուսումնասիրի հեղինակի կենսագրությունը, կարդա թեմայի հետ առնչություն ունեցող նյութերը, գրականագիտական հոդվածները, նամակները և դրանցից բխող տրամադրությունների ու հոգեվիճակների արտացոլումները գտնի բանաստեղծությունների մեջ: Նամակներում տեղ գտած անձնական բնույթի առանձին խոստովանություններն անհայտության մշուշից փրկում են գրողի կենսագրությունից դուրս մնացած շատ փաստեր, իսկ այդ ուսումնասիրությունն օգնում է ստեղծագործությունները քննել այլ տեսանկյունից՝ հետաքրքրական դարձնելով կենսագրական և բանաստեղծական նյութի յուրացումը:

Դասընթացի ուսուցումն սկսելուց առաջ նպատակահարմար է ուսանողներին հանձնարարել ընթերցել բանաստեղծի նամակները, առանձնացնել այն բանաստեղծությունները, որոնք անկայտ կերպով նամակների տրամադրությունների արձագանքն են և Տերյանի համար բանաստեղծական ներշնչանք են դարձել: Այս ամենի կազմակերպված ընթացքը կնպաստի սովորողների շրջանում ինքնուրույն վերլուծական մտածողություն զարգացնելուն և եզրահանգումներ կատարելուն:

Նամակների ուսուցումն առավել արդյունավետ և հետաքրքիր անցկացնելու համար դասախոսը կարող է նամակների ընթերցման և նամակ-բանաստեղծություն զուգահեռ վերլուծության միջոցով ցույց տալ գրողի ներաշխարհի, նրա հուզապրումների անմիջական ազդեցությունը ստեղծագործություններում:

Տերյանի նամակներն ուսումնասիրելիս շատ ընդհանրություններ ենք նկատում հեղինակի անձնական զգացումների և քնարական հերոսի հոգեկան

ապրումների միջև: «Նրա «լիրիկական հերոսի» և բանաստեղծի անձի միջև չկա որևէ տարածություն: Նա խոսում է իր անունից, արտահայտում իր սեփական զգացմունքներն ու հույզերը»¹: Այս իմաստով հետաքրքիր է հենց իր՝ Տերյանի դիտարկումը նամակի մասին. «Բանն այն է, որ նամակ գրելը ես համարում եմ մի գրույց, իսկ ընկերական և մտերմական գրույցի ժամանակ խոսքերը չես ընտրում, չես աշխատում խոսել տրամաբանորեն ու «խելոք», այլ գրուցում ես անբնագրասիկ, ազատ առանց վախենալու և քաշվելու: Ահա թե ինչու ես ասում եմ, որ նամակը պետք է միայն այն մարդը կարդա, ում գրված է նա...»²: Տերյանն այնքան ազատ է իր շարադրանքում, որ թեև իր խոսքը համարում է խառն ու շփոթ, բազմագույն, բայց, միևնույն է, ուղարկում է այդ նամակները:

Կանանց ուղղված նամակների շարքում առանձնակի ուշադրություն են գրավում Նվարդ Թումանյանին հասցեագրված նամակները: Թեև վերջինիս հետ նամակագրությունը կարճ է տևել, բայց այնուամենայնիվ այդ նամակներն իրենց բովանդակությամբ ամենահարուստն են թե՛ գեղագիտական ամենատարբեր խնդիրների վերաբերյալ մեկնաբանություններով, թե՛ այլ հարցերի քննարկումներով: Նվարդին ուղղված մի նամակում Տերյանը գրում է. «Իսկ պաշտոնական կամ կիսապաշտոնական նամակագրությունից գրեթե զգվում եմ: Դրա համար ես կուզեի նամակագրության ժամանակ ինձ միանգամայն ազատ զգալ և անպատասխանատու, ինչպես ինքս իմ առջև»³: Այս կերպ նա ընդհանրապես պարզում է նամակի բովանդակության վերաբերյալ իր նախընտրությունը:

Տերյանի նամակները միշտ չէ, որ ունեն բովանդակային միակերպություն և վերաբերում են որևէ կոնկրետ երևույթի կամ հարցի: Ավելի հաճախ նրանցում համատեղվում, իրար հաջորդում են տարբեր հարցերի վերաբերյալ դիտարկումներ: Ստացվում է այնպես, որ անձնական ապրումների, տրամադրությունների բացահայտումները հաճախ ընդմիջվում են ազգային-հասարակական հարցերի քննությամբ: Օրինակ՝ Նվարդին ուղղված մեկ այլ նամակում ցավով գրում է. «Վերջիվերջո ես սկսում եմ գալ այն եզրակացության, որ մեր հայրենիքի ցավը մեզ այնպես է մաշում, ջլատում, կեղեքում, որ մենք դառնում ենք անընդունակ ուրիշ բան հասկանալու կամ անելու: Դա մի հիվանդագին սեր է, դա մի անհաղթելի մոլություն է - դրա պրիզմայով է բացվում մեր առջև աշխարհը - այդ չափով ենք մոտենում մենք ամեն ինչի և գուցե դրա համար անգոր ենք դառնում ու մեռնում ենք վաղ»⁴: Իսկ, օրինակ, Ալ. Օստոյանին ուղղված նամակներից մեկում, խոսելով բանաստեղծի և քնարական հերոսի մասին, Տերյանն ինքնախոստովանության պես գրում է. «Մենք գիտենք տատասկոտ ու փշոտ հայ բանաստեղծի ճանապարհը: Եթե ուրիշ ազգերի մեջ բանաստեղծ լինելու համար հարկավոր է միայն աստվածային կայծ ունենալ, մեր իրականության մեջ բանաստեղծը պետք է նաև հերոս լինի»⁵: Այս ընդգծումը, անշուշտ, կարևոր է. չէ՞ որ բանաստեղծությունը գրողի հոգու և երազների արձագանքն է, իսկ նամակների ուշադիր քննությունը նպաստում է հեղինակի կերպարի ամբողջացմանը:

¹ *Կամսար Գրիգորյան*, Վահան Տերյան, Երևան, 1983, էջ 96:

² *Վահան Տերյան*, Երկերի ժողովածու, հատոր 4, Երևան, 1979, էջ 160:

³ *Վահան Տերյան*, Երկեր, Երևան, 1989, էջ 518:

⁴ Նույն տեղում, էջ 529:

⁵ *Վահան Տերյան*, Երկերի ժողովածու, հատոր 3, Երևան, 1963, էջ 222:

Նվարդ Թումանյանին ուղղված գրեթե յուրաքանչյուր նամակում Տերյանը խոսում է իր հոգեկան վիճակի, գործերի, թարգմանությունների, բանաստեղծական ժողովածուների մասին, նաև այն մասին, թե դրանք ստեղծագործական որ փուլում են գտնվում: Նվարդին ուղղված նամակներում պոետը խոսում է ոչ միայն իր գործերի, այլև «Մշակ»-ում լույս տեսնող հոդվածների մասին՝ անդրադառնալով ուրիշ գրողների ստեղծագործությունների: 1915 թվականի սեպտեմբերին Նվարդին հասցեագրված մի նամակում Տերյանը բնորոշում է արևելահայ արձակը. «Մեր պրոզան սարսափելի կերպով պրիմիտիվ է, երբեմն մարդ շշմած է մնում, թե ինչպես են այնքան միամիտ և պարզամիտ մեր գրողները: Բոլորը գրված են կիսագրագետ մարդկանց համար...»⁶:

Նվարդի նկատմամբ նուրբ զգացողություններն ու հուշերն ամեն անգամ նոր կյանք էին առնում, ու ծնվում էին նորանոր տողեր՝ բխած հեղինակի կարոտած սրտից. «Ես մի քանի տրիոլետ էի գրել Ձեզ համար, իմ սիրելի և լավ Նվարդ, բայց ուղղելու կարիք կա, ուստի չդրկեցի: Ուզում էի, որ «տրիոլետների մանյակ» լինի դա, բայց ամեն անգամ երբ նստում էի Ձեզ գրելու, միտս էին ընկնում այդ կիսատ մնացած տրիոլետներս և գրելու տրամադրությունս փախչում էր»⁷.

Սրտիս հուշերը բարի են դեռ,
Եվ քո անվամբ է, անուշ Նվարդ,
Որ մայիսին այս դառն ու անվարդ
Սրտիս հուշերը բարի են դեռ:
Թեև իջնում է հոգուս վրա ստվեր՝
Եվ չեմ սպասում գալիքից վարդ
Սրտիս հուշերը բարի են դեռ
Քո քնքուշ անվամբ, անուշ Նվարդ:

1920 թ. ապրիլին ծնվեց Տերյանի առաջնեկը, ով կրում էր պոետի մտերիմներից Նվարդի անունը: Հետագայում Նվարդ Թումանյանն իր հուշերում գրում է. «Նրա հոգին նուրբ էր ու քնքուշ, իր Գանձայի ծաղիկների նման՝ նրբին ու զգայուն: Սիրտը՝ ջերմ ու հուր, իր երկրի սարերի նման՝ կրակ ու հրաբուխ ու եղ սարերի նման էլ «լայն ու բաց», բայց միշտ մի թախծոտ տխրությամբ համակված, ինչպես իր հայրենի սարերը մշուշապատ»⁸:

Վահան Տերյանի կյանքում թերևս ճակատագրական է եղել Անթառամ Միս-կարյանի հետ հանդիպումը: Առաջին հայացքից վերջինս լավ տպավորություն է թողել բանաստեղծի վրա, տպավորություն, որը հետագայում վերաճել է սիրո: Իր սիրելի Անետային ուղղված նամակներից մեկում Տերյանը գրում է. «...Առաջին տպավորությունն ինձ համար ունի եթե ոչ վճռական, ապա, համենայն դեպս, հսկայական նշանակություն: Չեմ կարող ձեզ հետ համաձայնել, որ մեծ մասամբ պատահական հանդիպումներն ու ծանոթություններն են «հաճելի լինում»⁹: Անթառամի հետ հաճելի հանդիպումն ու ծանոթությունը լավ բարեկամության հիմք են դառնում՝ սկզբնավորելով նրանց երկարատև, հետզհետե մտերմացող նամակագրությունը (1908 թ. հոկտեմբերից 1916 թ. հուլիս): «Տեր-

⁶ Նույն տեղում, էջ 557:

⁷ *Վահան Տերյան*, Երկեր, Երևան, 1989, էջ 537:

⁸ *Վահան Տերյանը* ժամանակակիցների հուշերում, Երևան, 1964, էջ 67:

⁹ *Վահան Տերյան*, Նամակներ, Երևան, 1972, էջ 61:

յանի առաջին նամակը Խարկով Անթառամ Միսկարյանին թվագրված է՝ 1908-ի հոկտեմբերի 19»¹⁰:

Հաճախ Անթառամին ուղղված նամակներից բառացի տողեր կարելի է տեսնել գրողի բանաստեղծություններում: Մա նշանակում է, որ Անթառամը Տեր-յանի համար սրտակից ընկեր է եղել, ում հետ գրուցելիս պոետն անկեղծացել է իր տրտմության, թախծի, թաքուն երազների, անձնական ապրումների մասին: «Ինչ-որ անտարբեր վիճակ է: Առանձնապես ոչ մի բան չեմ ուզում: Կամագրկություն է: Էհ, Անտյա, ճշմարիտ, ինքս էլ չգիտեմ, այս ինչ է կատարվում ինձ հետ: Միայն մի բան եմ ուզում՝ պառկել, պառկել անվերջ, անվերջ պառկել ու նայել առաստաղին: Աննպատակ պառկել: Աննպատակ պառկել: Մոռանալ ամեն ինչ, ամեն ինչ մոռանալ և ոչինչ ու ոչ ոքի մասին չմտածել: Իմ մասին էլ չմտածել հանգստանալ»¹¹.

Մոռանալ, մոռանալ ամեն ինչ,
Ամենին մոռանալ.
Զըսիրել, չխորհել, չափսոսալ և
Հեռանալ...

1909 թ. Անթառամին հասցեագրված մեկ այլ նամակում կարդում ենք . «Մենության անապատից վերադառնալ մարդկանց մեջ նորոգված ու լուսավոր, սերը սըրտում և կյանքի, աշխատանքի ծաղավով: Ես այս ամենը գրում եմ իմ մասին, բայց ինձ թվում է, որ դա մասամբ եթե ոչ ամբողջովին, վերաբերում է և ձեզ, սիրելի Անտյա»¹²: Նրբազգաց քնարերգուի այս հոգեվիճակն ու տրամադրությունը նույնատիպ դրսևորվել են 1911 թ. գրված «Մենության խավար գնդանից կրկին...» բանաստեղծության մեջ.

Մենության խավար գնդանից կրկին
Ես վերադարձա հզոր ու հպարտ,
Եվ ինձ ողջունեց աղմուկը զվարթ,
Ու նոր խնդությամբ այրեց իմ հոգին...

Այն, որ Անթառամի հետ նամակագրությունն առանձնահատուկ էր գրողի համար, երևում է նաև նրա՝ Անթառամին ուղղված մի նամակից ևս. «Ձեր նամակները ես միշտ կարդում եմ հսկայական բավականությամբ և դրանք զատում եմ իմ ստացած բազմաթիվ նամակներից: Դուք գրում եք միայնության, տրտմության, շրջապատի չհասկացողության մասին: Հավատացեք, Անտյա, ես հասկանում եմ ձեզ, շատ լավ եմ հասկանում և ամբողջ սրտով կուզենայի ձեր բարեկամը լինել»¹³:

Սուսաննա Պախալովայի հետ ամուսնանալուց հետո Տերյանը շարունակեց Անթառամի հետ նամակագրությունը: Այդ հանգամանքը թերևս փաստում է Անթառամին սիրահարված լինելու իրողության մասին:

Ճակատագիրը բանաստեղծի տաղանդի հարցում շոյալ էր գտնվել, սակայն անձնական կյանքում նա դժբախտ էր: Սուսաննայի և Տերյանի համատեղ կյանքը չստացվեց: Թեև Անթառամն էլ էր ամուսնացել, բայց Տերյանը շարունակում էր

¹⁰ Նինա Հարությունյան, Կանայք Տերյանի կյանքում, Երևան, 2005, էջ 12:

¹¹ Վահան Տերյան, Նամակներ, Երևան, 1972, էջ 95:

¹² Նույն տեղում, էջ 111:

¹³ Նույն տեղում, էջ 93:

վերջինիս հետ նամակագրությունը. նրանք դեռ հույսեր ունեին: 1909 թ. Անթառամին հասցեագրված մի նամակում կարդում ենք. «Ամենից առաջ շնորհավորում եմ ձեր նշանդրերը և հղում եմ ձեզ լավագույն ցանկություններս այդ առթիվ, թեև չեմ հավատում, որ իրոք նշանվել էք: Բայց ասում են, խելացի մարդիկ ոչ մի բանի վրա չպիտի զարմանան այս պաղ լուսնի ներքո, որովհետև ոչ մի անհնարին բան չկա այս աշխարհում»¹⁴:

Անձնական կյանքի իր երջանկությունը բանաստեղծը փորձում էր գտնել արվեստում.

...Եվ կյանքս բոլոր մի երկարատև
Նինջ թվաց հոգուս, մի քաղցր երագ,
Նրբին մի համբույր հեռու օրերում,
Մանկական մի երգ, որ չունի անուն...

Սուսանայի հետ բաժանումից հետո Տերյանն ամուսնացավ Անահիտ Շահիջանյանի հետ, ով բանաստեղծի կողքին եղավ նրա ծանր հիվանդության ժամանակ և ժառանգ պարգևեց: Մակայն Տերյանը երբեք չմոռացավ Անթառամին: Մահվան մահճում նրա շուրթերը շարունակ Անթառամի անունն էին տալիս, թեպետ կողքին էր Անահիտը:

Գրողի նամակների ուշադիր քնությունը բացահայտում է պոետի խառնվածքը, աշխարհայացքը, հուզաշխարհը և վեր հանում նրա հոգու տազնապները: Նամակների ուսումնասիրությունն ավարտելուց հետո դասախոսը կարող է եզրահանգումներ անել՝ կապված բանաստեղծի քնարական հերոսի և հեղինակի անձնական ապրումների հետ:

Վահան Տերյանի՝ խորապես սիրային հագեցվածություն ունեցող բանաստեղծությունները կենսական ակունքներ ունեն: Մեկը մյուսի հետևից ստեղծված նրբանուրբ երգերը դարման դարձան սիրելիին չհասած բանաստեղծի կսկծացող սրտին՝ ստեղծելով երազային պատրանք:

Анна торяян - Статья посвящения изучению эпистолярного жанра Вагана Теряна. - Среди этих писем выделяются письма женщинам, которые в автора имели судьбоносное значение. Посредством параллельного анализа письма-стихотворения мы попытались показать непосредственные проявления личных переживаний автора.

Anna Torasyan - This article relates to the teaching of Vahan Teryan's epistolary. - In the range of the epistolary especially those letters are considered that were written to the women who had crucial role in the poet's life. Through parallel analysis of letter-poem, we have tried to show the direct manifestation of the personal experiences of the author.

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 105 -106:

ՍՈՒՐԵՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆԻ ՊԱՏՄԱԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿԸ

ԷՄՄԱ ՆԻԿՈՑԱՆ

Հոգվածում անդրադարձել ենք Ս.Այվազյանի «Ճակատագիրն հայոց» և «Առավոտ լուսո» վեպերին, որոնք նվիրված են Հայաստանում 18-րդ և 19-րդ դարերի 1-ին տասնամյակում տեղի ունեցած դեպքերին: Այդ վեպերում սոցիալ-քաղաքական իրադարձությունների լայն համապատկերում ներկայացված են Իսրայել Օրու և Խ.Աբովյանի կենսապատումները:

Բանալի բաներ . ճակատագիր, կենսապատում, կողմնորոշում, գոյամարտ, հոգևոր մաքառում, իրադարձություններ:

Ինչպես ավագ դպրոցի, այնպես էլ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների բակալավրիատի ու մագիստրատուրայի ուսումնական ծրագրերում անչափ քիչ տեղ է հատկացված 1950-60-ական թթ. արձակին, նրա թեմատիկ բազմազանությանը, լեզվառճական առանձնահատկություններին, պրոբլեմատիկային, որը խիստ արդիական է նաև մեր օրերում:

Մեր աշակերտներն ու ուսանողները համարյա չեն ճանաչում այնպիսի գրողների, ինչպիսիք են Բ.Սեյրանյանը, Զ.Դարյանը, Հովհ. Ղուկասյանը, Վ.Խեչումյանը, Գ.Դերիկյանը, Հ.Խաչատրյանը, Մ.Շաթիրյանը և ուրիշներ, ովքեր մնայուն արժեքներ են ստեղծել, բայց, ցավոք սրտի, դուրս են մնացել ուշադրությունից: Հատկապես ուշագրավ են և մատաղ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության գործում մեծ դեր կարող են ունենալ նշված գրողների՝ պատմական թեմայով գրված ստեղծագործությունները, որոնք, արժարժեքով հայոց պատմության տարբեր շրջանների իրադարձությունները, ողբերգական ու հերոսական դրվագները, պատմության դասերի յուրացման հիանալի օրինակներ են տալիս սերունդներին:

Այդ գրողներից է նաև Սուրեն Այվազյանը, որի «Ճակատագիրն հայոց» և «Առավոտ լուսո» վեպերը նվիրված են 18-րդ և 19-րդ դարերի առաջին տասնամյակներում Հայաստանում տեղի ունեցած իրադարձություններին: Այս վեպերում հեղինակը ներկայացնում է «Ճանապարհն հայոցի» վերաբերյալ իր պատկերացումները, փորձում հիմնավորել հայ ժողովրդի քաղաքական կողմնորոշումների ուղղությամբ իր տեսակետը, գոյապահպանման համար մղվող պայքարում հոգևոր մաքառումների, այդ ճանապարհով՝ ազգային դիմապատկերի ու հոգեկերտվածքի պահպանման, ազգային արժանապատվության գերակայության գիտակցման անգնահատելի նշանակությունը:

«Ճակատագիրն հայոց» վեպը նվիրված է Մյունխենի աշխարհում բռնկված ազգային-ազատագրական պայքարին, որը սկսվեց Խնձորեսկում ու ընդգրկեց Վայոց Ձորի ու Շահապուրիքի ողջ գավառները և Իսրայել Օրու՝ եվրոպական երկրներ ու Ռուսաստան կատարած առաքելությունը:

Ազատագրական շարժումը տարածաշրջանում բռնկված ապստամբության երկրորդ փուլն էր, որը, ճիշտ է, իր թափով ու մասշտաբներով զիջում էր Դավիթ

Բեկի գլխավորությամբ դարասկզբի համագգային շարժմանը, բայց հույժ կարևոր էր պայքարի շարունակականության ու մարտական ոգու պահպանման առումով:

Իր անմատչելի լեռները քաշված Խնձորեսկի հերոսական ժողովուրդը մի անգամ ևս ցույց է տալիս, որ իր մեջ դեռ արթուն է Մխիթար Սպարապետի ոգին, անկոտրում կամքը, ազգային ու մարդկային արժանապատվության բարձր գզացումը:

«Մեռնել ու այլևս չտանել թշնամու ստորացումը», - սա էր ապստամբության դրոշմ առաջինը բարձրացրած խնձորեսկցիների նշանաբանը, որ ոտքի հանեց Շահապունիքի, Անգեղակոթի, Ջազեձորի, Կոռնիձորի, Բոլորաբերդի ու տասնյակ այլ շեների բնակչության բոլոր խավերին, անգամ «խաղաղասիրությամբ» տրամադրված հոգևորականությանը:

Համաժողովրդական ազատագրական պայքարի համապատկերում գեղարվեստական մեծ վարպետությամբ է գծված Իսրայել Օրու հոր՝ Շահապունիքի մելիք Իսրայելի կերպարը: Մելիքը քաջ գիտակցում է, որ պարսիկ խաների հիմնական նպատակը կրոնափոխությունը և ավարառությունները չեն: Ամենից մտահոգիչը նրա համար հողի կորուստն էր, որովհետև «ամեն կորուստ մոռացվում է, հողը՝ երբեք: Նա մեռելին անգամ կենդանություն է տալիս և ուժ»¹:

Հայրենիքի նկատմամբ անբեկանելի զգացմունքներով է դաստիարակում մելիք Իսրայելը իր որդիներին, հատկապես՝ Օրուն, որի հետ մեծ հույսեր է կապում: Ուշագրավ են նրա պատգամները որդուն՝ եվրոպական երկրներ դիվանագիտական առաքելություն մեկնելուց առաջ. «Այլ են հոգսերն այն աշխարհների մարդկանց, որ դու պիտի լինես, և այլ են նրանց հայացքները: Դու ունես միայն ու միայն մի հոգս՝ դա քո ժողովրդի մեծ հոգսն է, ու միայն մի հաճույք, որ ժողովուրդը քեզ է ապավինել իր ճակատագրի հարցը», ուրեմն՝ «երգվիր Պռոշյան տոհմի այն անուններով, որ հանուն ժողովրդի նահատակվեցին ու սրբացան: Երգվիր մորդ կաթով...»²:

Նա համոզված է, որ որդին այդ առաքելությունից կվերադառնա «որպես հայոց աշխարհին գարուն ավետող ծիծեռնակ», «կառնի իր ձեռքը Շահապունիքի մելիքությունը, կծաղկեցնի որպես Պռոշը ծաղկեցրեց Գեղարդա ձորը, կապրեն բոլոր մելիքները միաբան, մի ընդհանուր դրոշի տակ, որ կկոչվի հայոց արքայական դրոշ»³:

Ժողովուրդը միասնական ուժերով հերոսական գոյամարտ է մղում պարսկական կանոնավոր զորքերի դեմ, հերոսականության ու անձնագոհության բազմաթիվ օրինակներ է ցուցաբերում, բայց ծանրության նժարն աստիճանաբար թեքվում է պարսիկների կողմը: Հրկիզվում ու ավերակների են վերածվում բազմաթիվ գյուղեր, նոսրանում են ազատամարտիկների շարքերը, սպառվում են զինամթերքի պաշարները: Ժամանակն աշխատում է պարսիկների օգտին: Բոլորը լավ են հասկանում, որ ինչքան էլ միաբան լինեն մելիքներն ու ժողովուրդը, ինչքան էլ ամուր կանգնած լինեն մայր հողին, միևնույն է, ուժերն անհավասար են, թշնամին շատ է ուժեղ: Ի՞նչ կարող էր անել թեկուզ և անառիկ լեռներին կառչած

¹ *Այվազյան Մ.*, Ճակատագիրն հայոց, Երևան, 1976, էջ 328:

² Նույն տեղում, էջ 243:

³ Նույն տեղում, էջ 245:

մի բուռ ժողովուրդը տասնապատիկ, հարյուրապատիկ անգամ շատ ու լավ զինված կանոնավոր զորագնդերի դեմ: Ուրեմն՝ ինչ-որ ելք պիտի փնտրել, ճկուն քաղաքականություն պիտի վարել, քրիստոնյա աշխարհի ուշադրությունը հրավիրել հայոց աշխարհում կատարվող սահմոկեցուցիչ դեպքերի վրա: Իրավիճակը հուշում էր, որ «ուժեղ թշնամու դեմ կռիվ տալու ժամանակ զենքից առավել խելք, խորամանկություն պիտի բանեցնել: Կռվից առավել՝ դիվանագիտություն»⁴:

Եվրոպական քրիստոնյա երկրներում Իսրայել Օրին խորին հիասթափություն է ապրում՝ բախվելով անտարբերության, կեղծ ու ստահող խոստումների պատին: 1701թ. նա մեկնում է Մոսկվա՝ հանգելով այն մտքին, որ միայն քրիստոնյա Ռուսաստանը, որպես տարածաշրջանում հետաքրքրություններ ունեցող երկիր, կարող է և ի վիճակի է տրամադրել աջակցություն հայերին: Նա ներկայացնում է մի ծրագիր, որը հավանության է արժանանում կայսեր ու նրա պալատական շրջապատի կողմից:

Պատմության ընթացքի մասին Յավրին իր յուրատեսակ պատկերացումներն ունի: Ազգովին միաբանվելու, հարկ եղած դեպքում ազգովին՝ հանուն արժանապատվության գոհվելու հոր մտորումներին նա հակադարձում է. «Մի ամբողջ ժողովրդի մահ, ինչ տեսակ էլ որ լինի, հերոսական չի լինի, որովհետև կենդանի մնացածներն են հերոսացնում նահատակներին: Եվ հետո այն մահը, որ կյանք չի ստեղծում, չի կարող հերոսական կոչվել: Այդպիսի համազգային մահը տապանազրի պես մի քանի բառ միայն կարող է թողնել աշխարհի օտարատառ պատմության մեջ. «Եղել է մի ժողովուրդ, նրան հայ են կոչել...» և վերջ»⁵:

Ուշագրավ են Եվրոպա մեկնելուց առաջ նրա օրագրում արված խորհրդածությունները. «Կա՞ աշխարհում ավելի մեծ ուժ, քան հայրենիքն է: Եթե անհայրենիք մարդն անառագաստ նավ չէ՝ մատնված ծովի անափ, փոթորկուն տարածությանը, ապա քծնանք է մարմնավորված: Իսկ եթե փոխում է նա ազգությունը, հենվելու, հարմարվելու համար, ապա նա միշտ ապրում է տան ընտելացած այն վայրի կենդանու կյանքով, որ տիրոջը դուր գալու համար միշտ կրկնում է աղավաղված մարդկային շարժումները:

Բարձր պահիր գլուխդ, ո՞վ հայ և քո կոչումը, զի մեռնելն ավելի լավ է, քան ապրելը կապկելով»⁶:

Հանուն հայրենիքի Յավրին պատրաստ է հոր փոխարեն մեկնել Եվրոպա, դեգերումների ընթացքում լուռ ու մունջ տանել բոլոր ստորացումները, չարչարանքները և հայրենիք չվերադառնալ՝ առանց աշխարհի արդար դատին հանձնելու հայոց հարցը: Ու բոլորովին էլ պահի ազդեցությամբ ու պաթետիկ չեն հնչում հորն ուղղված նրա երդման խոսքերը. «Երդվում եմ ազատել մեր ժողովուրդը դժոխքից: Եթե չկարողանամ, ապա կմեռնեմ այնպես, որ մի ճրագի լույս դառնամ նրա ճանապարհին»⁷:

«Ճակատագիրն հայոց» վեպի բոլոր երեք մասերը միմյանց շաղկապված են ներքին սերտ կապով: Կոմպոզիցիոն կենտրոնը դարձնելով Իսրայել Օրու կերպարը՝ Ս.Այվազյանը նրան ներկայացնում է թեմայի զարգացման տրամաբանությամբ պայմանավորված իրադարձությունների հորձանուտում: Քայլ առ քայլ հե-

⁴ Նույն տեղում, էջ 119:

⁵ Նույն տեղում, էջ 208:

⁶ Նույն տեղում, էջ 571-572:

⁷ Նույն տեղում, էջ 208:

դինական ընթերցողի ուշադրությունը կենտրոնացնում է իր գլխավոր նպատակի վրա՝ արտահայտելու այն գաղափարը, որ հայ ժողովրդի ճակատագիրը պետք է կապել Ռուսաստանի հետ. «Մենք մեր բախտը Ռուսաստանի հետ պիտի կապենք... Միայն ու միայն: Ե՛վ հարևան է, և՛ մեծ է, հավատով ուղղափառ»⁸: Եսայի Հասան-Ջալալյանի այս պատգամը վերջիվերջո հավատամք է դառնում Իսրայել Օրու համար, որը և ներկայացնում է հեղինակը դեպքերի ու իրադարձությունների զարգացման ներքին տրամադրությամբ ու համապատասխան կառուցվածքի միջոցով:

Վեպն ավարտվում է Իսրայել Օրու՝ Աստրախանում նախադեպը չունեցած հուղարկավորության խորհրդանշական պատկերով. «Դագաղի հետևից, որպես անտանելի ծանրության տակ, քայլում է Եսայի Հասան-Ջալալյան կաթողիկոսը՝ շրջապատված հայ և ռուս հոգևորականներով: Ետևում թափորն է՝ արհեստավորներ, բեռնակիրներ, առևտրականներ, գիր ու գրքի մարդիկ՝ զանազան ազգություններից:

- Ի՛նչ մարդ է հանգուցյալը,- հարցնում են անցորդները:

-Հայ քրիստոնյա: Չարչարվել է իր ժողովրդին օտարի ոտնատակից ետ քաշելու...

Հարցնողները գլխարկները հանելով՝ միանում են հուղարկավորողներին»⁹:

Իսրայել Օրուն հուղարկավորության ժամանակ լավագույնս է բնութագրում Եսայի Հասան-Ջալալյան կաթողիկոսը. «Նա հայ էր, հայրենասեր, որ վառվում էր իր ժողովրդի ցավերով և իր կրակի լույսով լուսավորում նրա ճանապարհը: Եվ հանգավ նա ճանապարհին, կմնա նրա կրակի լույսը»¹⁰:

Թեմատիկ ու գաղափարական առումով «Ճակատագիրն հայոցի» շարունակությունն է 1976-ին լույս տեսած «Առավոտ լուսո» վեպը, որը նվիրված է Խ.Աբովյանի կյանքին ու գործունեությանը:

Կասկածից վեր է, որ Ս.Այվազյանի պատմավեպերն ունեն դաստիարակչական ու ճանաչողական մեծ նշանակություն և խիստ օգտակար կարող են լինել մատաղ սերնդի դաստիարակության համար:

Эмма никоян - Историческая проза Сурена Айвазяна.- В статье мы обратились к романам Сурена Айвазяна «Судьба Армянская» и «Утренний свет», которые посвящены событиям происходящих в Армении в первых десятилетиях XVIII и XIX века. В этих романах описывается биография Исаиэля Ори в широком контексте социальных и политических событий.

Emma Nikoyan - Historical and literary prose of Suren Ayyvazyan. -The given article touches upon the novels "The Armenian destiny" ("Ճակատագիրն հայոց") and "At dawn" ("Առավոտ լուսո") by Suren Ayyvazyan which are devoted to the events that took place in Armenia during the first decades of the 18th and 19th centuries. The former of these novels is the biography of Israel Ori and the latter that of Khachatur Abovyan presented within the broad framework of social and political developments.

⁸ Նույն տեղում, էջ 416:

⁹ Նույն տեղում, էջ 159:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 160:

ԹՎԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ ՀԱՄՈ ՍԱՀՅԱՆԻ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ԱԼԻՍԱ ՀԱՄԱՆՅԱՆ

Ժողովրդական մտածողության մեջ թիվը դրսևորվում է որպես խորհրդանիշ՝ արտահայտելով հոգեվիճակ, բնավորություն, տրամադրություն, երկրի ճակատագիր ու պատմություն: Սահյանի քնարերգության մեջ թվի խորհուրդը ուրույն դեր ունի: Հոգևածի նպատակն է Սահյանի բանաստեղծությունների պատկերակերտման համակարգն ուսուցանելիս ներկայացնել թիվ-խորհրդանիշի ինքնատիպ ընկալումը և դրա բազմապլան ըննությունը:

Բանալի բառեր. թիվ, քնարերգություն, պատկեր, խորհրդանիշ, յոթ, հազար, քառասուն, չորս, միլիոն, հիսուն, մեկ, երկու, առաջին, ապրում, ժողովրդական լեզվամտածողություն, չափազանցություն, բնապատկեր, իմաստավորում:

Համո Սահյանի՝ փիլիսոփայական ենթատեքստով ու բնաշխարհի գույնեքով հարուստ ստեղծագործությունն ասելիքի խորությամբ ու կենսասիրությամբ, գեղեցիկի ընկալման ուրույն դրսևորումներով ու պատկերակերտման բացառիկ վարպետությամբ իր հաստատուն տեղն ունի 20-րդ դարի երկրորդ կեսի հայ բազմաոճ քնարերգության մեջ: Լինելով մեր դասական գրականության բազմաձև ավանդների շարունակողը՝ Սահյանը դրանց հաղորդեց նոր ու ժամանակակից բովանդակություն՝ զուգակցելով բանաստեղծական պատկերներն ու ժողովրդական մտածողության բազմաշերտ տարրերը: Նրա տաղանդն աստվածատուր է, մտորումն ու խոհը՝ փիլիսոփայորեն ընդհանրացված: Նա հրաշալի քնարերգու է, որի յուրաքանչյուր գեղարվեստական պատկեր մի հյուսվածք է՝ զարմանալիորեն տեսանելի գույներով, անգուգական ու նուրբ վրձնահարվածներով: Նրա բանաստեղծական տողերը հավերժացնում են հայրենի գեղեցիկ բնաշխարհը, հոգու անբացատրելի ելևէջները, հույզերի պտոթկումն ու սրտամաշ թախիծը: Սահյանը գեղարվեստորեն արտացոլում է դարեր շարունակ ժողովրդի մեջ ամբարված ավանդույթների, սովորույթների, կենսակերպի, իմաստնության յուրատեսակ զգացողությունը, դարձնում ապրում ու հոգեվիճակ:

Սահյանի քնարերգության պատկերակերտման համակարգն ուսուցանելիս անհրաժեշտ է կարևորել ժողովրդական ակունքներից բխող մտածողությունը: Ուշագրավ է այն, որ բանաստեղծական տողերի սահուն ընթացքը նրբորեն վարագործում է ազգային նիստուկացի, մտքի, խոսք ու գրույցի պատկերը, ասելիքի ենթաշերտում բացահայտվում է ժողովրդի խորիմաստ էությունը: Սահյանը բանաստեղծական տողերում ժողովրդական մտածողությունը բացահայտվում է ոչ միայն պատկերակերտման վարպետությամբ, այլև թվերի «լեզվով», ուրույն դեր ունի թվի խորհուրդը:

Ժողովրդի մտածողության մեջ թիվը դրսևորվում է որպես խորհրդանիշ՝ արտահայտելով մարդու հոգեվիճակ, բնավորություն, տրամադրություն երկրի ճակատագիր ու պատմություն: Սահյանին հոգեհարազատ է թիվ-խորհրդանիշի ինքնատիպ ընկալումը: Ռուս բանաստեղծ Լև Օգերովը Սահյանին գրել է. «Ձեր

գործերում կա նաև թվերի պոեզիա, թվերի կախարդանք: Դա թվահմայություն, հեքիմություն չէ, այլ թվի ժողովրդական հավատք»:

Ժողովրդական մտածողության մեջ տարբեր ժամանակաշրջաններում տարբեր հաճախականությամբ, տարբեր իմաստային փոխանցումներով ու յուրատեսակ դրսևորումներով են գործածվել թվերը: Դարերի ընթացքում սերնդեսերունդ փոխանցվելով՝ դրանք ի վերջո ստացել են խորհրդանշական կայուն իմաստավորում՝ հաճախ ունենալով նաև բազմաթիվ ենթիմաստներ:

Թվով կերտված կապակցություններն ու պատկերներն ասելիքն առաջին հայացքից դարձնում են դյուրընկալ, բայց իրապես խտացնում են ազգային ու համամարդկային շատ նրբիմաստներ, որոնք նյութի մատուցման ժամանակ շատ կարևոր է տարբերակել: Ուշադրություն պետք է դարձնել թվի գործածությանը ոչ միայն պատկերի արտաքին դրսևորումը և գեղագիտական տպավորությունը քննելիս, այլև բանաստեղծության գաղափարական հենքը բացահայտելիս: Թվի հետ իմաստային զուգորդումը կատարվում է թե՛ ներկայացվող նյութի զուտ պատկերային դաշտում, թե՛ ասելիքի ենթաշերտում: Մեր բանաստեղծներից շատերն են գործածել գեղարվեստական այդ հնարանքը՝ Թումանյան, Իսահակյան, Սևակ, Բայց Սահյանի մոտ թիվն իր ուրույն ընկալումն ունի:

Սահյան-արվեստագետը հաճախ է օգտվում ժողովրդական մտածողության ճոխ շտեմարանից, ասելիքի մեջ բեկում ազգային բնավորությունն ու հոգեբանությունը, արժևորելով թվի խորհուրդը՝ ինքնատիպ դարձնում խոսքը՝ առանձնահատուկ վերաբերմունք ցուցաբերելով յուրաքանչյուր բառի նկատմամբ:

«Թվային» բառակապակցություններն ու պատկերները կենտրոնացված են Սահյանի ոչ թե այս կամ այն ժողովածուում կամ շարքում, այլ կարծես համաչափորեն «մաղված են» ողջ քնարերգության մեջ: Բանասացի վարպետությամբ Սահյանը մտերմիկ զրույց է սկսում ինքն իր հետ, խոսում հեռավոր նախնիների լեզվով, պատմում հին օրերից ու անցյալից՝ բանատողերի մեջ կարևորելով տարբեր թվերի մեջ խտացված բազմաբնույթ իմաստները՝ ստեղծում ժողովրդական մտածողության գունեղ կոլորիտ: Նա դառնում է մի հետաքրքիր հեքիաթասաց, բանաստեղծության մեջ բարձրանում է պատումի ուժը, ու տողերը մտերմանում են մարդկային հոգու հետ, սերտաճում ժողովրդական տարերքին:

1700-ամյա քրիստոնեական մշակույթ ունեցող մեր ժողովրդի մտածողության մեջ կարևոր կիրառություն են ունեցել «սուրբ» թվերը, որոնց ուսումնասիրողներն անվանել են «բիբլիական թվեր»: Աստվածաշնչում այդ թվերը երեքը, յոթը և քառասունն են: Ժողովրդական ընկալման մեջ հոգևոր իմաստով ի սկզբանե երեքը զուգորդվել է Սուրբ երրորդության, յոթը՝ աստվածային Սուրբ Էության, և քառասունը՝ ջրհեղեղյան մաքրության խորհրդի հետ: Հին կտակարանի Օննորդ գրքում ներկայացվում է յոթ թվի սրբացման պատմությունը: Գործածական են նաև հարյուրը, հազարը, չորսը, հիսունը:

Հետաքրքիր է, որ Սահյանի բանաստեղծության մեջ երեքն ու քառասունը հատուկեև են գործածվում, իսկ ամենաշատ գործածվող թիվը յոթն է՝ իր բազմաբնույթ իմաստներով: Այն բանահյուսական տարրեր ունեցող գործերում հանդես է գալիս իր «աստվածաշնչյան» նշանակությամբ (յոթ օր ու գիշեր), որի շնորհիվ էլ լայն գործառություն է ունեցել: Այն կրում է նաև ժողովրդական մտածողու-

թյան ու բանավոր ընկալման մեջ հաստատված թվի սրբազան խորհուրդը: Նույն խորհուրդն է կրում նաև թումանյանական «օխտը»: Յոթը գործածվում է նաև հեքիաթներում: Սահյանը հմտորեն կերպավորում է ժողովրդական ընկալման մեջ կայունացած յոթ աշխարհը, յոթ երկինքը, յոթ օր ու գիշերը, յոթ տարին, յոթն անգամը՝ դրանով իսկ կամրջելով բանաստեղծականն ու ժողովրդականը: Ազգային մտածողության մեջ խորիմաստ բարեմադթանք ունենք՝ «Յոթ որդով սեղան նստեք», և հայկական օջախի մասին գրելիս Սահյանը կարծես առաջնորդվում է հենց դրանով:

«Վեպ» բանաստեղծության մեջ յուրաքանչյուր տողում կրկնվող յոթ օր, յոթ գիշեր կապակցությունն արտահայտում է պահի հանդիսավորություն, բերկրանք, հրճվանք, երևույթի տեսականություն.

Յոթ օր, յոթ գիշեր բերդը թնդում էր,
Պարող ոտքի տակ հողը թնդում էր,
Յոթ օր, յոթ գիշեր ձեր դուռը բաց էր,
Յոթ օր, յոթ գիշեր սիրտս մեռած էր:

Յոթ օր, յոթ գիշեր կապակցությունը նաև հակադիր տրամադրություն է ստեղծում, նախ՝ հարսանեկան, ուրախության, ապա՝ կորցրած սիրո: Այստեղ նկատելի են ժողովրդական մտածողության նրբերանգները:

Խորիմաստ և ինքնատիպ է նույն կապակցության խորհուրդը ՏՎերադարձ! բանաստեղծության մեջ: Ընդգծվում է հայկականը, ավանդականը.

Մայրս սեղան կբանա յոթ օր, յոթ գիշեր,
...Հայրս հյուրեր կկանչի յոթ օր, յոթ գիշեր:

Պատերազմի ծանր տարիներին դարբնի ընտանիքի տառապանքի, մաքառման, անկոտրելի ոգու մասին պատմող «Չորս ամառ եկավ գնաց» վիպասային հյուսվածքում կարևոր դեր է վերապահված ոչ միայն չորսին, այլ նաև յոթին: Հյուսվում է գյուղական գերդաստանի ծանր դրաման, ու կրկնվող յոթ թիվը ոչ միայն իմաստային, այլ նաև կառուցողական դեր է կատարում: Նույնասկիզբ տողերը հյուսվածքը դարձնում են պատումային, թվային աստիճանավորումը հետաքրքիր ընթացք է ուրվագծում, հերոսականն ու ողբերգականը համադրվում են: Դարբնի յոթ որդիները պատերազմ են մեկնում, դաշտային աշխատանքում նրանց փոխարինում է յոթ տարեկան մանուկը.

Գնացին... Յոթ տարեկան
Մանուկը լծվեց սայլին...

Հետո յոթ նամակ է գալիս սև լուրերով, յոթ նկար կրծքին, կրծքի մեջ յոթ շիրմաքար՝ դարբինը յոթ անգամ մուրճով խփում է սալին՝ հաստատելով օջախը վառ պահելու իր վճռականությունը: Յոթը խտացնում է մեծ ողբերգություն.

Յոթ նամակ եկավ դարբնին,
Յոթ տեղից մեջքը ծռեց...
Յոթ նկար կրծքի վրա,
Կրծքի մեջ յոթ շիրմաքար,
Դարբինը ծանր մուրճով
Յոթ անգամ խփեց սալին,
Յոթ կաթիլ արցունք խառնած
Մի կաթիլ իր ծիծաղին...

Անցնում են տարիներ, «յոթ մատանի - յոթ բոքիկ տղա - յոթ պատանի - յոթ գերդաստան» շղթայով ամբողջանում է դարբնի տոհմածառը.

Ու հետո պարում էր նա՝

Ափի մեջ յոթ մատանի,

Շուրջը յոթ բոքիկ տղա,

Յոթ շիվեր, յոթ պատ դնի:

Յոթը, խտացնելով բանաստեղծության հուզական ապրումն ու իմաստային նրբերանգները, դառնում է հայկական օջախի տոկունության ու կենսասիրտության խորհրդանիշ.

Ապրում է նա յոթ թոռան

Յոթ հարուստ գերդաստանով

Ու դեռ իր ծանր մուրճին

Չի ասում՝ մնաս բարով:

Այս բանաստեղծության հետ զուգահեռներ ունի «Յոթ ձիավորի Բալլադը» ստեղծագործությունը, որն ընդգծում է յոթ թվի որակական ու իմաստային հատկանիշներն ու կառուցված է քանակական ներգործության հոգեբանական հնարքով: Հավերժացնելով իրենց գյուղը պաշտպանող յոթ զոհված ձիավորների հիշատակը՝ հարազատները մեծացնում են նրանց յոթ մանուկներին: Քառասունինը տողում յոթ թիվը օգտագործվում է հիսունհինգ անգամ՝ յուրաքանչյուր պատկերում ստանալով նորովի մեկնություն: Թվակրկնության առումով ստեղծագործությունը բացառիկներից է մեր նորագույն շրջանի քնարերգության մեջ: Բանաստեղծը թվի ինքնանպատակ կուտակումների չի անում: Բալլադում յոթ թվի օգնությամբ ձևավորված արտահայտչաձևերը՝ նույնասկիզբը, բազմաշաղկապությունը, անշաղկապությունը, աստիճանավորումը, ընդգծում են գործողության արագությունը, հետաքրքիր պատումն ու ապրումների նրբությունը: Եթե յոթը փոխարինենք այլ թվով, կխաթարվի բանաստեղծության ձևաբովանդակային ամբողջականությունը, կիշխի բառի սոսկ թվաբանական իմաստը, կվերանա բանահյուսական շունչը:

Ուսումնասիրության ժամանակ վերլուծությունը տարվում է բազմաալյան հարթության վրա: Նույն թիվը բանաստեղծական տարբեր պատկերներում իմաստային բազմաձև դրսևորումներ է ունենում: Դա պայմանավորվում է ասելիքով, պատումի ընթացքով, ներկայացվող կոլորիտով, պատկերակերտման նրբությամբ:

«Նորից կարմիր ու կանաչ» ոտանավորում յոթ սարի հետևում դարձվածքը իմաստափոխվել է, ստացել հեռավորության նշանակություն՝ ընդգծելով հավերժի խորհուրդը.

Եվ մահս յոթ անգամ յոթ լեռան հետևն է:

«Յոթ դրախտը» երանելի երկիրն է.

Կորած յոթ դրախտի տեղ

Մեզ ո՞վ է մի Գողթան տալու:

«Յոթ սարի ետև» կապակցությունը խորհրդանշում է անհասանելին, հեռավորը.

Բախտը քեզ հաճախ հեռավոր մի գանձ,

Հաճախ թռչուն է թվում ոսկեթև...

Փնտրում ես նրան յոթ սարի ետև:

Յոթը դառնում է հնարավորի և անհնարինի չափանիշը.

Ես հարուստ էի: Ես կարող էի

Իմ անհատնելի հղացումներով

Գնել յոթ հազար հավիտենություն ու տալ քեզ նվեր...

...Իմ անհատնելի տառապանքներով գնել յոթ աշխարհ,

Հայտնի և անհայտ մայրցամաքներով ու տալ քեզ նվեր:

Այն ընդգծում է անցյալի հեռավորությունը.

Քո գիրկն եմ եկել, որ արծիվների լքված բներում

Յոթ պատան մաշած իմ պատանության աճյունը փնտրեմ:

Յոթ թիվն առնչվում է ժայռի հետ՝ ընդգծելով նրա տոկունությունը.

Եվ ընկուզենու արմատը համառ

Յոթգլխանի ժայռ է շաղափում:

Յոթը խտացնում է ստվերի ծածուկ ահը.

Մի հսկայական մենավոր կաղնի

Իր հսկայական, իր յոթգլխանի

Ստվերի փեշին նստել է ամուր...

Յոթգլխանի քարափը երկյուղ ու վախ է տարածում.

Դրել է ոտքերն արտին քարափը յոթգլխանի:

Այն արտահայտում է խորհրդավորություն.

Յոթգլխանի սուտը ինչպես հերքեմ:

Այս պատկերում գուգորդումը կատարվում է երևույթի (վիշապ կամ դև) արտաքին նմանության հետ:

«Հավատացեք» բանաստեղծության մեջ սոցիալական խնդիրը բարձրանում է համամարդկային տառապանքի աստիճանի և ոգու սովը համեմատվում է յոթգլխանի դևի ագահ, ամենակուլ էության հետ.

Ասում են թե սովն է գալիս

Ախորժակով աշխարհակուլ

Հին հեքիաթի յոթգլխանի դևի նման:

Յոթը նաև երազանքի թիվ է.

Երբեմն վերից ես նայում

Յոթերորդ երկնքին անգամ...

Այն խորհրդանշում է մանկությունը, հին օրերի անդարձությունը, կարոտը.

Եվ մանկության աշխարհն արդեն

Յոթ պատան է մաշել...

Եվ մանկության աշխարհն արդեն

Յոթ պատան է մաշել:

Սահյանը հաճախակի է գործածում ևս երկու թիվ՝ հազարն ու չորսը: Կա-րելի է ենթադրել, որ հազար թվի խորհուրդը հայ ժողովրդական խոսքի մեջ անցել է արևելյան ավանդապատումներից ու զրույցներից («Հազար ու մի գիշեր»): Հա-զար թիվը Սահյանը գործածում է հատկապես խոհափիլիսոփայական գործե-րում, ընդգծում ապրումի անորոշությունն ու անսահմանությունը.

Հազար անգամ ես մտքով քեզ մի նոր երգ ձոնեցի

Ու գալստյան տոնը քո հազար անգամ տոնեցի:

Հազարը հաճախ հանդես է գալիս ժողովրդի ընկալած «կայուն» իմաստով.

Գլխիդ վրա հազար տեր կա

Սրտիդ վրա հազար բեռ կա:

«Հայրենի գյուղ» բանաստեղծության մեջ բնաշխարհն ու հոգու դաշնությունը միաձուլվում են և արտահայտում երևույթի վիթխարի չափեր.

Եվ փրկել է իր տատի փեշերով

Հազար փորձանքից ինձ հազար անգամ:

«Հայրենական տուն» ստեղծագործության մեջ այն անցյալի ծովածավալ ու կարոտակեզ ապրումների արձագանքն է խտացնում.

Իմ հուշերի թևերով, հազար ու մի ձևերով փարվում եմ
նրանց:

Թիվը կարծես գունավորում է բնաշխարհն իր անսահմանությամբ.

Ինչ է ուզում ինձանից թոկից փախած քամին,

Հազար անտառ, հազար ձոր հաճախած քամին...

Հազարը բնապատկերի ազդեցիկ երանգ է տալիս.

Մով երկնքի տակ հազարաչքանի

Ինձ մի խոստանա հետմահու կյանք...

Ընդգծում է տառապանքի բազմապատիկությունը.

Եվ ախ կանչեմ հազար բերան...

Թող հազար անգամ, բյուր հազար անգամ...

Ակնառու է դառնում ցավի խորությունը.

Ինչ-որ կյանքում քեզ է տրվել, եթե տրվեր ծովին,

Հազար տեղից կպատովեր նրա եզերքը հին...

Հազար թիվն անչափելին է.

Ոտքս տալով հազար քարի,

Տալով հազար սար ու քարի...

Հազար քարեր փշրելով ճանապարհին մեր հեռու՝

Փշրվեցինք քարերին և փշրեցինք իրարու:

Հազարը նաև ժամանակի տևականությունն է ակնարկում.

Մեկ թվում է՝ հազար անգամ հազար տարի:

Հույզերի ալեվետումն ահագնանում է, զորացնում բանաստեղծի հոգին.

Ապրեմ այսպես հազար տարի,

Բախվեմ հազար ժայռ ու քարի,

Շնչեմ հազար հողմ ու քամի...

Հազարը տառապանքի խորությունն է չափում.

Երգում էինք՝ արդեն հազար ախեր քաշած,

Հազար անգամ հազար ախով սրտեր մաշած...

Հազարը ծանր կյանքի արտահայտությունն է.

Բարակեց ծուխը գյուղի,

Հազար ցավ, հույսը մի հատ...

«Արյուն» բանաստեղծության մեջ սերունդների կանչի արձագանքը կա՝

Հազար փորձանքով փորձված իմ արյուն...

և ապրելու հավատամքը.

Մենք դեռ հազար հոգեվարք ենք մերժելու...

Մարդը մի փոքրիկ հյուլ է տիեզերքի անսահմանության մեջ.

Թե ամեն մեկի ապրած տարիներն առնեն, գումարեն,

Կանի հինգ հազար հավիտենություն:

Անձնայինի և համամարդկայինի փոխտեղում է կատարվում, կարևորվում է սեփական ես-ի որոնումը.

Հազար մարդ է մեջս նստած, բայց ոչ մեկը ես չեմ:

Մերը դրսևորվում է բազում նրբերանգներով, միահյուսվում մարդու էությունն ակելետող տարաբնույթ զգացմունքների հետ, հուզական լիցքեր ստանում.

Երազիս մեջ քեզ խղճացի հազար անգամ,

Հազար անգամ քեզ ներեցի երազիս մեջ...

Թիվը խորհրդանշում է ապրածի դառնության.

Անցած հազար անկումից, հազար ցավի դիմացած,

Հեռանում եմ աշխարհից՝ աշխարհից բան չիմացած:

«Կտակ» բանաստեղծության մեջ թիվը ցավոտ ապրումների չափանիշն է դառնում.

Հազար զրահ մաշած իմ մեծ համբերության

Հոգեպահուստն եմ ես թողնում այրուս:

Բանահյուսական գրույցներում ու հեքիաթներում չորս թիվը նույնանում է աշխարհի չորս ծագերի հետ: Սահյանի ոտանավորներում այդ թվի խորհուրդը փոխվում է: Նա դրանով հիմնականում խորհրդանշում է Մեծ հայրենականը: Չորս երկար տարիները տառապանքի խորհուրդն են կրում.

Չորս տարվա դաժան դժոխքն էր ծանոթ...

Չորս ամառ եկավ գնաց, չորս անգամ արտը ծլեց...

Պատկերները խտացնում են պատերազմական ծանր տարիների ողբերգության տևականությունը.

...Չորս անգամ բակում ձյունը հալվեց:

Չորս անգամ այգում ծառը ծաղկեց...

Չորսը մատնանշում է նաև մտերմիկ խորհուրդ.

Ծովն էր, գիշերն էր, ես էի և դու,

Չորս հոգով էինք, ոչ մեկը չկար,

Թե իմանար մեզ ինչից է զրկում,

Առավոտն ինքն էլ երևի չգար:

Հիսուն թիվն ընդգծում է ապրած տարիների հոլովույթը, չափակշռվում են անցյալն ու գալիքը.

Եվ իմ հիսուն աշնան մեջ մի զարուն չկա:

«Խոսքերիդ համը» բանաստեղծության մեջ քառասուն թիվը հեռավորության խորհուրդն ունի: Դրա արմատները նկատում ենք թե՛ մեր ժողովրդական էպոսում, թե՛ հեքիաթներում: Քառասունն այդտեղ կարծես փոխարինում է յոթին.

Ձեր ուզածը ձեր աչքի առջև էր,

Մերը՝ քառասուն սարի ետևն էր:

Սահյանը չափազանցություններ կերտելու մեծ վարպետ է, ու թիվն այդ պատկերներում կարևոր դեր ունի.

Դու հինգ հազար տարով
Եվ հինգ միլիոն անգամ
Ինձանից մեծ էիր...

Առաջին սիրո մաքրությունը, կատարելությունը, նուրբ ապրումների քնքուշ արձագանքը քնարերգու Բանաստեղծի հոգում հույզերի հորդաբուխ ծփանք է բերում: Առաջին դասական թվականը դառնում է անադարտ զգացողությունների խորհրդանիշ.

Առաջինն էիր ու վերջինն էիր
Իմ անքուն, անքեն տարերքի մեջ...

Չուլվում են սիրահար սրտերը, տեղի է ունենում բնության հրաշքը: Տերյանական «Ես եմ, դու ես, ես ու դու...»-ի առեղծվածը Սահյանը լուծում է թվերի լեզվով (մեկ, երկու).

Ես մեկն էի, ինչպես է, որ երկու դարձա...

Բանաստեղծությունների վերլուծության ժամանակ նկատում ենք, որ Սահյանի պատկերակերտման համակարգի ակունքը ժողովրդական լեզվամտածողությունն է, որից նա վերցնում է ոչ միայն գեղեցիկ արտահայտչամիջոցներ, այլև իմաստավորելով թիվը՝ անմիջական է դարձնում ասելիքը, ներկայացնում է ազգային մտածողությունը, նրա վարքուբարքի ճշմարիտ պատկերը: Արժևորելով թվի խորհուրդը, դիմելով ազգային մտածողությանն ու արտահայտչաձևերին՝ Սահյանը բազում երանգներով հյուսում է անհատական ու ինքնատիպ կենսագրություն՝ հավերժող հատկանիշներով ու չխամրող գեղեցկությամբ:

Алиса - Символическое значение смысл числа в лирике Амо Сагияна. - В народном мышлении число проявляется как символ, выражая душевное состояние, характер, настроение, судьбу и историю страны. В лирике Амо Сагияна смысл числа имеет особую роль. Цель статьи во време изучения системы: воссоздания сагияновских стихотворений представить своеобразное восприятие числа-символа и его многоплановый анализ.

Alisa Hasanyan - The Sense of number in Hamo Sahyans Lyrics. - In popular thought the number is manifested as a symbol expressing emotional state, character, mood, country's fate and history. In Hamo Sahyan's lyrics the symbol of number has its peculiar role. The aim of the article is to present the original perception and its multiplex exam of the number symbol while teaching picture-creating system in Hamo Sahyan's poems.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ТВОРЧЕСТВА И.А.БУНИНА В ВУЗЕ

АШХЕН АТАНЕСЯН

Иван Алексеевич Бунин занимает особое место в истории русской литературы. *Творчество* Бунина остаётся актуальным на протяжении вот уже многих десятилетий. В результате изучения творчества Бунина студенты должны понять, какое место занимает писатель в истории русской литературы, ознакомиться с лучшими произведениями писателя, которые продолжают традиции русской реалистической литературы. При изучении творчества Бунина в вузе преподаватель должен использовать как традиционные, так и инновационные методы обучения.

Ключевые слова: Бунин, литература, студенты, анализ произведения, комплексное изучение, преподаватель, методика, лекция.

Иван Алексеевич Бунин занимает особое место в истории русской литературы. Бунин – величайший поэт, прозаик, переводчик. Его произведения – это продолжение традиций русской классической литературы XIX века. Творчество Бунина остается актуальным на протяжении вот уже многих десятилетий.

В произведениях Бунина раскрывается неповторимый художественный мир писателя. Тонкие описания природы, подробный психологический анализ, богатство и изящество языка возвело писателя на высоты русской и мировой литературы. И уже к началу XX-го века Бунин стал одним из самых популярных писателей России. Говоря о таланте Бунина, Л.Н.Толстой отмечал: «Так написано, что и Тургенев не написал бы так, а уж обо мне и говорить нечего»¹.

Особое место в творчестве Бунина занимает лирика. В своих лирических произведениях поэт обращается к вечным темам – любви, смерти и природы. Для лирики Бунина характерно слияние двух миров: мира природы и мира человека. «Бунинская поэзия – это не только волнение и страсть. Это особый язык внутри русского языка, это столь мастерское, столь точное и плотное расположение лучших слов в наилучшем порядке, когда замена одного из них разрушила бы всю архитектуру стиха. Каждое слово выверено на хрустальном камертоне его чувствительного ума, каждое стихотворение словно отлито из одного куска драгоценного металла»².

Природа занимает большую часть художественных описаний Бунина и является для писателя основой гармонии бытия, а человек – частичка этой природы, центр мироздания.

И лирические, и прозаические произведения писателя живописны, в них изобилуют краски, которые автор тщательно отбирает из палитры самой природы.

¹ Михайлов О.Н. *И.А.Бунин*. Жизнь и творчество. Тула, 1981, с. 11.

² Ильинский И. М. О Бунине: статьи, интервью. М., 2009, с. 5.

Лирика поэта отличается своей звукописью, ритмикой, лаконизмом и высочайшей плотностью стиха.

Произведения И.А. Бунина вызывают неизменный интерес у читателей разных возрастов и поколений. Изучение творчества Бунина способствует эстетическому воспитанию читателя, развитию художественного вкуса. «Раскрыть тайну любого творчества, а тем более бунинского, вряд ли возможно. Но задуматься над этим – под силу юному читателю. Для взрослого человека, для исследователя книги Бунина открывают необъятные художественные пространства, глубины вселенной и человеческой души»³.

В программах университетских курсов и спецкурсов творчество Бунина изучается в основном на филологических и гуманитарных факультетах, но, на наш взгляд, некоторые произведения И.А.Бунина могут изучаться и на практических курсах по русскому языку (н-р: «**Антоновские яблоки**» (1900), «**Суходол**» (1911), «**Господин из Сан-Франциско**» (1915), «**Легкое дыхание**» (1916), «**Сны Чанга**» (1916), «**Последняя осень**» (1916), «**Митина любовь**» (1924), «**Темные аллеи**» (1938), «**Чистый понедельник**» (1944) и др.). Невозможно полноценное овладение русским языком без изучения русской литературы. Для достижения лучших результатов эти два предмета должны изучаться студентами взаимосвязанно.

Произведения Бунина проходят в основном на заключительном этапе изучения русской литературы. Обучение русской литературе должно целиком ориентироваться на лучшие идейно-эстетические ценности русской литературы.

При систематизированном изучении творчества учащиеся смогут более глубоко постичь личность и творчество писателя, его эстетические взгляды, нашедшие отражение в его произведениях. Комплексное изучение произведений писателя поможет учащимся лучше овладеть русским языком и литературой. При изучении творчества Бунина преподаватель должен суметь открыть прекрасный мир бунинского творчества, его неповторимую поэтику.

Знакомство с произведениями Бунина можно начать с изучения лирики. В своём вступительном слове о творчестве писателя преподаватель на примере отдельных стихотворений прежде всего должен представить особый поэтический мир писателя, раскрывая значение бунинского слова.

При изучении лирики поэта особенно важно соединить логическое и эмоциональное начала. Учащиеся уже знакомы с лирикой А.С.Пушкина, М.Ю.Лермонтова, Ф.И.Тютчева, А.А.Фета, и знакомство с лирикой И.А.Бунина открывает перед ними новые горизонты поэтического мировосприятия. Изучение лирики И. Бунина, способствует формированию эстетического вкуса учащихся, развитию их эмоциональной сферы.

Постижение художественного своеобразия лирики И. Бунина должно осуществляться на основе творческой деятельности учащихся. Максимилиан Волошин писал: «Будучи истинным и крупным поэтом, он стоит в стороне от общего движения в области русского стиха. У него нет ритма, нет струящейся влаги стиха. Стихи его, как тяжёлые ожерелья из неровных кусочков самоцветных

³ **Богданова О.Ю., Леонов С.А., Чертов В.Ф.** Теория и методика обучения литературе. М., 2008, с.47.

неотшлифованных камней. Он рубит и чеканит свой стих честно и угрюмо. Его мысль никогда не обволакивается в законченную и стройную строфу. Он ставит точку посреди стиха, подсекает полет ритма в самом размахе. Но, с другой стороны, у него есть область, в которой он достиг конечных точек совершенства. Это область чистой живописи, доведённой до крайних пределов, которые доступны стихии слова. Большую часть книги занимают стихотворения, очень близкие тому тонкому и золотистому, чисто левитановскому письму, которым нам давно знаком автор «Листопада»⁴.

Произведения Бунина в вузе должны изучаться в тесной связи с биографией писателя. В результате изучения творчества писателя учащиеся должны понять место и роль Бунина в русской литературе, увидеть в Бунине писателя, который продолжал традиции русской реалистической литературы, но при этом, как справедливо отмечает И.А.Ильин: «Искусство Бунина первоначально и самостоятельно; оно не живёт чужими перепевами и не нуждается в этом; у него своё видение, свои образы и свои слова».⁵

Постепенное знакомство с жизнью и творчеством И.Бунина поможет учащимся освоить художественный мир писателя в целом.

Основные задачи преподавателя литературы – развитие творческого воображения учащихся, умение видеть и представлять образы и картины, изображённые автором в произведении, сопереживать героям, умение всесторонне анализировать художественное произведение.

Преподаватель должен найти возможность выйти за рамки классической лекции, предложить студентам дело для них не только интересное, творческое, самостоятельное, но и дающее реальные результаты.

Исходя из специфики материала, возрастных и психологических особенностей студентов преподаватель должен выбирать наиболее эффективные способы изучения творчества писателя, чтобы знакомство с творчеством Бунина носило не эпизодический характер. Преподаватель должен учитывать то, что рассказы и повести Бунина читаются очень быстро, и это позволяет провести на лекции более целостный и подробный анализ произведения. Рассказы Бунина настолько разнообразны по тематике и по используемым художественным деталям, что для их изучения преподавателю часто приходится использовать разнообразные приёмы и методы. Бунин обращался в своём творчестве к вечным ценностям: любви к природе, отчему дому, родине, что интересно студентам разных курсов и факультетов.

Для достижения всего вышесказанного и эффективного изучения прозы и лирики Бунина в вузе преподаватель не должен ограничиваться только предложенной ему программой, он должен, насколько это возможно, шире и глубже ознакомить учащихся с материалами жизни и творчества А.И.Бунина.

Основным условием адекватного изучения художественного произведения является целостный анализ произведения, в который включается композицион-

⁴ **Волошин М.** Лики творчества. «Стихотворения» Ивана Бунина, 1903 - 1906. Л., 1988, с. 491

⁵ **Ильин И.А.** Собрание сочинений в 10 т. М., 1996, т.6, с. 213.

ный и стилистический анализ текста. Исходя из этого, преподаватель должен привлечь внимание учащихся к художественной детали и осмыслению её роли в произведении. Исследователь творчества писателя, Ильинский, замечает: «Бунин – трудный поэт и писатель: чтоб понять его, надобно изрядно потрудиться умом и сердцем. Для понимания Бунина необходимы зрелая душа, способность чувствовать слова, оттенки мыслей. До Бунина расти и расти...».⁶ Именно преподаватель должен помочь студенту-читателю постичь сложный художественный мир Бунина, раскрыть перед студентом все краски и особенности произведений великого писателя. В этом преподавателю могут помочь некоторые интересные факты из биографии, воспоминания современников, обращение к дневниковым записям, фотографии писателя.

Бунин относится к тем писателям, изучение творчества которых невозможно без предварительной подготовки. Преподаватели должны искать новые, интересные и инновационные подходы к изучению творчества писателя.

Преподаватель должен обратить внимание студентов на нравственные проблемы, поднимаемые в рассказах Бунина, основной задачей преподавателя становится донесение до учащихся всей смысловой ценности произведений писателя. Так, например, рассказ Бунина «Господин из Сан-Франциско» знаком студентам ещё со школьной скамьи. Важным этапом при постижении этого произведения является художественный анализ текста. Прежде чем приступить к анализу текста, преподаватель может предложить студентам самостоятельно ознакомиться с произведением (в качестве домашнего задания). На лекции, при обсуждении произведения с однокурсниками и преподавателем, обменяться своими наблюдениями и открытиями. И только после этого приступить к анализу рассказа.

При анализе рассказа «Господин из Сан-Франциско» преподаватель должен обратить внимание студентов:

- на творческую историю рассказа;
- на основную идею и проблематику произведения.
- на образ главного героя, которому автор не дал даже имени;
- на пароход «Атлантида», название которого очень символично («Атлантида» символизирует потерянную цивилизацию и обречённость существования), на события, происходящие на этом пароходе;
- на бал на корабле – образ «смещённого» бытия, где жизнь и её иллюзия поменялись местами;
- на язык произведения – лексические и грамматические средства изображения автором атмосферы пошлости, царящей на пароходе. В произведении много сарказма и иронии, отсутствие внутренних монологов героев как отказ им хоть в каком-нибудь внутреннем мире;
- на «обратное» путешествие «тела», путь к катастрофе героя: то, что когда-то было «господином из Сан-Франциско», становится «телом» в длинном ящике из под содовой английской воды;
- на особенности композиции произведения;

⁶ *Ильинский И. М.* О Бунине: статьи, интервью. М., 2009, с. 6.

- на авторскую позицию в произведении. Смысл финальных строк рассказа.

Для реализации поставленных задач преподаватель должен провести детальный анализ художественного текста, помогающий понять литературное произведение как произведение искусства, созданное талантом писателя. Такой ход способствует активизации творческой деятельности учащихся, в центре которой - обучение основам интерпретации художественного текста и создание самостоятельных творческих работ.

При анализе текста преподаватель может выбрать различные методы и приёмы (комплексный, сопоставительный, лингво-стилистический и т.д.). Преподаватель должен осознавать, что на учащихся, в первую очередь, воздействует слово преподавателя, и он сам должен полноценно, глубоко воспринять литературное произведение.

Анализ произведения не должен ограничиваться только акцентированием внимания студентов к строению художественного текста, но и должен давать им возможность для творческих работ художественного, публицистического и даже исследовательского характера. «Цель литературного образования не только интеллектуальное освоение, но и эмоциональное освоение гуманистического потенциала искусства, освоение эстетических и психологических способов общения человека с искусством. Без решения этой задачи искусство не влияет на ценностные ориентации личности и тем более не направляет реальное поведение человека».⁷

При изучении художественного произведения необходимо учитывать возрастные и психологические особенности восприятия студентов, их интересы, потребности, ценностные ориентиры, а также художественную природу произведения. На лекции преподаватель должен не просто знакомить студентов с основными моментами жизни Бунина, не просто дать анализ изучаемого произведения, но прежде всего вызвать интерес к творчеству писателя, который занимает особое, индивидуальное место в истории русской литературы.

Литература

- 1.Богданова О.Ю., Леонов С.А., Чёртов В.Ф. Теория и методика обучения литературе. М., 2008.
- 2.Волошин М. Лики творчества. Стихотворения Ивана Бунина, 1903 - 1906. Л., 1988.
- 3.Ильин И.А. Собрание сочинений в 10 т. М., 1996.
- 4.Ильинский И. М. О Бунине: статьи, интервью. М., 2009.
- 5.Методика преподавания литературы. М., 1995.
- 6.Михайлов О.Н. И.А. Бунин. Жизнь и творчество. Тула, 1981.

Աշխեն Աթանեսյան- Ի.Ա.Բունինի ստեղծագործության մեթոդական ուսումնասիրումը ԲՈՒՀ-ում: -Ի.Ա.Բունինը յուրահատուկ տեղ է գրավում ուս

⁷ Методика преподавания литературы. М., 1995,с.115.

գրականության պատմության մեջ: Գրողի ստեղծագործությունները արդիական են մնացել մինչ օրս: Բունինի ստեղծագործությունների ուսումնասիրության արդյունքում ուսանողները պետք է իմանան նրա տեղն ու դերը համաշխարհային գրականության մեջ, ծանոթանան նրա նշանավոր ստեղծագործությունների հետ, որոնք շարունակում են ռուսական ռեալիստական գրականության ավանդույթները: Բուհերում Բունինի ստեղծագործությունների ուսումնասիրության ժամանակ կարևոր է կիրառել ուսուցման տարբեր ձևեր ու մեթոդներ՝ թե ավանդական, թե նորարական:

Ashkhen Atanesyan - *Methodical basics in the study process of Bunin's creative work in higher education.*- Ivan Bunin holds its peculiar place in Russian literature. The author's literary works are very common up to now. The students study the works by Bunin and in the result they point out his role and place in world literature, they go insight his famous works, that continue the traditions of Realism in Russian literature. In the institutions of higher education it is important to use different means and methods such as traditional and innovative, to study Bunin and his creative works.

Լ Ե Զ Վ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԲԱՌԱՊԱՇՏԱՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՏՐԱՄԱԽՈՍԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՐՊԸ

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՄԵԺԼՈՒՄՅԱՆ

Հոդվածում սահմանվում է «բժշկական տրամախոսություն» հասկացությունը, բացահայտվում են բժշկական բառապաշարի առանձնահատկությունները, ներկայացվում է բժշկական կողմնորոշման դասընթացի խնդիրները: Աննուդղակի խոսք է գնում տարբեր բժշկական տրամախոսական դաշտերի փոխներթափանցման մասին:

Բանալի բառեր. բժշկական տրամախոսություն, բժշկական բառապաշար, բժշկական կողմնորոշում, խոսույթ, հասակացույթ, մասանգիտական ենթալեզու:

Անգլերենի բժշկական կողմնորոշման դասընթացներ կազմակերպվում են հիմնականում բժշկական քոլեջներում և բուհերում: Վերջին շրջանում, քսանմեկերորդ դասի սկզբում ՀՀ-ի պետական բուհերում անգլերենի ուսուցումը դրվեց ավելի գործնական հիմքերի վրա: Մասնավորապես արտասահամանցի ուսանողների հետ աշխատանքի որակի բաձրացման համատեքստում խնդիր դրվեց որոշ առարկաներ, հետագայում բոլոր մասնագիտական առարկաները դասավանդել օտար լեզուներով: Այդ համատեքստում դասախոսների առջև խնդիր դրվեց դասավանդել մասնագիտական առարկաններն օտար լեզուներով: Այդ խնդիրը լուծելու համար, նրանք պետք է կարողանային յուրացնել մասնագիտական ենթալեզուն այն լեզվական մակարդակում, որը բնորոշ է լեզվակիր դասախոսներին: Շատ դասախոսներ կարողացան այդ խնդիրը լուծել՝ հիմնականում անհատական, մասնավոր պարապմունքների, ինչպես նաև տարբեր արտերկրյա դասընթացներում վերապատրաստվելու միջոցով:

Սակայն մասնավոր պարապմունքների, վերապատրաստումների միջոցով մասնագիտական ենթալեզվի յուրացումը հնարավոր չէ իրականացնել հավուր պատշաճի, եթե բակալավրիատում և մագիստրատուրայում չեն վերնայարվում գործող ծրագրերը: Անհրաժեշտ է ավելացնել օտար լեզուների ուսուցմանը հատկացվող ժամաքանակը, օտար լեզուների ուսուցումը դնել հաղորդակցական հիմքերի վրա, ստեղծել նոր դասագրքեր, վերապատրաստել դասավանդող դասախոսներին, ավելացնել ուսանողների և դասախոսների գործուղումների թիվը:

Օտար լեզվի դասախոսները հիմնականում ուսուցանում են անգլերեն բժշկական բառապաշարն ավանդական եղանակներով: Պատճառներից մեկն այն է, որ նրանք թույլ պատկերացում ունեն բժշկական դիսկուրսի կամ տրամախոսության մասին: Ակնհայտ է մի բան, որ բժշկական տերմինների թեմատիկ բառացանկեր մշակելով, կամ տերմինները հետևողական թարգմանելով, հնարավոր չէ հասկանալ բժշկական բնագրերը կամ բնագրային տեքստերը (authentic texts), թարգմանել դրանք, վերարտադրել, կամ համառոտ ներկայացնել: Խնդիրն

ավելի է բարդանում բժշկական թեմաներով օտար լեզվով բանավոր հաղորդակցության ժամանակ: Օտար լեզուների դասավանդման հարուստ փորձ ունեցող մասնագետները հիմնականում ընկալողական հմտությունների մակարդակում են գիտակցում առաջ եկող դժվարությունները: Սակայն անգամ գրավոր կամ բանավոր թարգմանության ժամանակ մշակութային, տրամախոսական փոխներթափանցման դրսևորումները մասնագիտական կամ մեթոդական կոմպետենցիայի տեսանկյունից չեն գիտակցվում:

Վերջին շրջանի լեզվաբանական, մեթոդական ուղղվածության հետազոտությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դիսկուրսը¹, որը հայերեն թարգմանվում է **խոսույթ** կամ **տրամախոսություն** ներկայացվում է որպես կուռ կառուցվածք ունեցող, հաղորդակցական առումով լավ կազմակերպված խոսքասերման դինամիկ գործընթաց: Այդ գործընթացի վրա շոշափելի ազդեցություն ունեն արտալեզվաբանական գործոնները: Օտարալեզու բառապաշարի ուսուցման ժամանակ տրամախոսությունը հանդես է գալիս որպես տեսական կառույց, որը հնարավորություն է տալիս հաղթահարել բնագրի սահմանները, դիտարկելով կենդանի խոսքը տարբեր իրական իրադրություններում:

Բժշկական բառապաշարի ուսուցման տրամախոսական մոտեցումը ենթադրում է յուրացնել օտարալեզու բառերը ոչ թե նշանակությունների, այլ դրանց միջոցով հաղորդվող իմաստների, այսինքն՝ կոնցեպտների կամ հասկացությունների մակարդակում: Նախնական շրջանում «կոնցեպտը» ընկալվում էր որպես «հասկացություն» բառին հոմանիշ: (Лингвистический энциклопедический словарь 2002: 4-5): Հասկացությունն արտացոլում է առարկաների և երևույթների ավելի ընդհանուր, էական, տրամաբանորեն կուռ կառուցվածք ունեցող հատկանիշները: Ի տարբերություն հասկացության, կոնցեպտը կարող է արտահայտել ցանկացած, սակայն օբյեկտի պարտադիր կերպով էական հատկանիշները: Զ. Դ. Պոպովան և Ի. Ա. Ստերնինը դիտարկում են հասկացությո՜ր որպես գլոբալ մտածողական միավոր, որը ներկայացնում է «կազմավորված գիտելիքի քվանտ» (Попова, Стернин 1999: 4): Ըստ նրանց՝ հասկացությո՜ր ներկայանում է բառայո՜թների, դարձվածքային կապակացությունների, բառակապակցությունների, նախադասությունների, բնագրերի և բնագրերի ամբողջությունների միջոցով: Դիտարկելով հասկացությո՜րի լեզվական արտահայտությունը, մենք կարող ենք ունենալ լեզվակրի գիտակցության մեջ նրա բովանդակության մասին պատկերացում (Попова, Стернин 1999: 10-11):

Հասկացությո՜թներն այն իդեալական, վերացական միավորներն են, որոնք գործի է դնում մարդը մտածողության գործընթացում: Դրանք արտացոլում են մարդու գործունեության արդյունքները, ստացված գիտելիքները, փորձը: Լեզվում **հասկացությո՜րը** արտահայտվում է առանձին բառերով, բառակապակցություններով դարձվածքային միավորներով, նախադասություններով, ամբողջական տեքստերով:

«Հասկացությո՜ր» հասկացությունը քննության են ենթարկվում ճանաչողական լեզվաբանության, լեզվամշակութաբանության, փիլիսոփայության և այլ գիտակարգերի տեսանկյունից: Անգլերեն բժշկական բառապաշարի տրամախո-

¹ (ֆր. discours, լատ. discursus — դատողություն, փաստարկ) —լեզվաբանության, նշանաբանության և փիլիսոփայության մեջ ընդհանուր սահմանում չունեցող հասկացություն: Մեծ տարածում ունի անգլիական և ֆրանսիական մշակույթներում:

սական հայեցակերպը լուսաբանելուց, անհրաժեշտ է բացահայտել բժշկական հասկացությունների լեզվամշակութային բնութագրերը, որոնց միջոցով հնարավոր է դառնում «բացահայտել աշխարհը մեկնելու լեզվական միջոցները» (Карасик 2004, с. 155)

Վ. Ե. Գորբաչովը բառապաշարի ուսուցման տրամախոսական մոտեցման տարբեր հայեցակերպեր է առանձնացնում՝ ենթատեքստային, կապական (coherence), կապակցական (cohesion)² և այլն: Նա առանձնացնում է ենթատեքստի հետևյալ տեսակները՝ չեզոք, խոսողի, տարբերակիչ, խորհրդանիշ ձևավորող: Նույն տրամաբանությամբ նա առանձնացնում է ենթատեքստում հուշող լեզվամիավորները՝ հոմանիշներ, հականիշներ, նույնասուններ, հեղինակի հղումներ և առաջարկություններ, օրինակներ, բնագրի հատվածների վերանայում, կետադրություն (Горбачев 2004: 6-17):

Օրինակ՝ ներմուծվում է tummy ['tʌmi] բառը, որը նշանակում է 1. փոր, որովայն, 2. փորի ցավ, 3. Լուծ:

He's sick. Says he's got Bombay tummy. -Նա հիվանդ, ասում է են նա բոմբեյական լուծ է:

Խոսակցական մակարդակում կարևորվում է to tickle smb's tummy - որևէ մեկի փորը շփել արտահայտությունը

She's getting a bit of a tummy - Նրա փորը մեծանում է

The girdles keep the figure controlled eliminating the protruding tummy - Գոտիները նրա մարմնին հաղորդում է վայելուչ տեսք և թաքցնում է փորը:

² Կապը (Cohesion) վերաբերում է մակերեսային բնագրի հիմնական բաղադրիչներին: Այն բառերը, որոնք մենք լսում կամ տեսնում ենք իրար հետ փոխկապակցված են հաջորդականորեն:

Կապը ներկայացնում է տրամախոսության **քերականական կապակցումը**:

Կապակցումը (Coherence) վերաբերում է բնագրի հասկացությունների և հարաբերություններին: Այն բնագրից օգտվողների ճանաչողական գործընթացի արդյունքն է:

Բնագրի նախադասությունների /տրամախոսության արտահայտությունների/ միջև գոյություն ունեն լեզվական հարաբերությունների տարբեր տեսակներ

• վերաբերում • փոխարինում (substitute * փոխատեղում) գոյականի, բայի և ենթակայական խմբի:

Օրինակ: The President arrived. He ...• գեղջում՝ գոյականի, բայի և ենթակայական խմբի

• կապական բառեր (կապեր, նադիրներ...)• բառային կապ (փոխատեղում ենք ոչ թե բոլոր բառերը, այլ միայն հոմանիշները)

Կապակցումը ներկայացնում է կապակցված տրամախոսության իմաստային-գործաբանական հայեցակերպերը

1. Գլոբալ կապակցումը ներկայացնում է ամեն կոնկրետ արտահայտության վերաբերմունքը խոսույթի ընդհանուր պլանին (ռազմավարություններ, սցենարներ, ճանաչողական սխեմաներ, որոնք առկա են հաղորդակցության մասնակիցների գիտակցության մեջ): Ամեն մի նոր քայլը ստիպում է նշված մասնիկիցներին ճշգրտել իրենց հաղորդակցական պլանները: Գլոբալ կապակցումը ներկայացնում է սեփական խոսքային վարքագիծը և դրա հարբերակցումը իրադրությանը:

2. տեղական կապակցումը ներկայացնում է ամեն մի արտահայտության վերաբերմունքը բնագրի նպատակին, այսինքն՝ տրամախոսության նպատակները: Այն իրագործվում է տրամախոսության թեմա-ռեմատիկ կապակցմամբ:

3. Տրամաբանական կապակցման ժամանակ առաջին պլան են մղվում կապական բառերը, ոճական հնարները, քերականական կապակցումը, իմաստային-գործաբանական կապակցումը:

3. Թեմատիկ կապակցումը ձևավորվում է տրամախոսության կամ խոսողի թեմայի գլոբալ թեմայի շուրջ, արտահայտվում է որոշակի մոտիվների, փաստերի, ճանաչողական կառույցների, սոցիալական պատկերացումների կրկնությամբ, որոնք արտակա կամ ներակա արտահայտվում են տրամախոսության մեջ (<http://yazykoznanie.ru/content/view/73/262/>):

Your tummy is the part of the front of your body below your waist. Tummy is often used by children or by adults talking to children.

Ակնհայտ է, որ նշված իմաստները հնարավոր չէ մտապահել, առանց գործածելու բազմիմաստ, նույնանուն բառերը տարբեր խոսքային իրադրություններում, տարբեր ենթատեքստերում, բացահայտելու դրանց կապակցման առանձնահատկությունները:

Տրամախոսական մոտեցման շրջանակներում ենթատեքստային հայեցակերպը հաշվի առնելը հնարավորություն է ընձեռում ներկայացնել տվյալ բժշկական հասկացության մենթալ բնութագրերը, որոնցից առանձնանում են տեղի, ժամանակի, հեռավորության /հեռակա կամ մերձակա գուգորդումներ/, առօրեական, գիտական և այլն:

Տրամախոսական մոտեցման կապական մոտեցումը նպաստում է բառապաշարի անհրաժեշտ բազայի ձևավորմանը: Մասնագիտական կողմնորոշման բառապաշարի ուսուցման գործընթացում կապական մոտեցումը ձևավորում է ամուր բառային հիմք թեմատիկ հարադրվող բառերի տեսքով: Բառերը բժշկական տրամախոսության մեջ համալրվում, հարստանում է են իմաստային առումով նոր բառերով:

Ըստ նույն հեղինակի՝ կապակցական հայեցակերպը բառապաշարի ուսուցման, նրա հասկանալու յուրահատուկ հիմք է հանդիսանում: Այն նպաստում է աշխարհի ամբողջական պատկերի ձևավորմանը: Խնդիր է դրվում հասկանալ բնագրի կենտրոնական գաղափարը, որի միջոցով բառերը և բառակապակցությունները միավորվում են, և ուսանողները ավելի խորն են ըմբռնում բառերի նշանակությունը (Горбачев 2004: 6-18)

Անգլերեն բժշկական բառապաշարի ուսուցման գործընթացում կարևորվում է այն ռազմավարությունների իմացությունը, որոնք կիրառում են անգլալեզու բժիշկները ամենօրյա բժշկական տրամախոսության ծավալելիս: Լ. Վ. Սազանովիչը ուսումնասիրելով անգլերեն բժշկական տրամախոսության մեջ ծավալվող ռազմավարությունները, առանձնացնում է մեղմելու ռազմավարությունը, որի բաղադրիչներն են գնահատումը, միտումնավոր նվազեցումը, հուզականությունը, հաղորդակցական լավատեսությունը, զրուցակցին հաղորդակցվել աջակցելը, հաղորդակցական առումով ոչ ձևական, ոչ պաշտոնական լինելը, ժողովրդավարությունը (Сазанович 2015: 1-3): Սազանովիչը բերում է նշված ռազմավարություններից օրինակներ, որոնց վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բժշկական տրամախոսության տարբեր ռազմավարությունների ուսումնասիրությունը, կոնկրետ օրինակներով դրանց լուսաբանումը հիմք է ստեղծում հասկացության մակարդակում բժշկական բառապաշարի յուրացման համար: Օրինակ՝ երբ բժիշկն ուզում է իր համակրանքը ցույց տալ հիվանդի հանդեպ, կամ ցույց տալ իր հետաքրքրությունը, գործածում է հետևյալ արտահայտությունները՝

«I have a *terrible sore throat* and I think I've got a *temperature*» (Symonds 2011:12)

«My eye *really* hurts» (Symonds 2011: 70):

«My stomach, my chest. It's *really* in *sharp* pain» (Symonds 2011: 71):

Արտահայտության դիտավորյալ մեղմացումը ստեղծում է հանգստացնող ազդեցություն, տրամադրում է հիվանդին, որի բուժումը դրական արդյունք է տալու՝

«It's a very *simple* procedure»; «We're *just* going to take some fluid from the backbone»; «You'll just feel *slightly* sore after the test»; «*All* you feel is a *tiny* scratch»; «*Nothing else*»; «It *only* takes *ten* minutes»; «You'll *hardly* feel *anything*» (McCarter 2013: 134):

Ըստ այդմ, բժշկական տրամախոսության մեջ առանձնանում է հաղորդակցական մակարդակը, որը բժշկների մասնագիտական մշակույթի կարևոր բաղադրիչ է: Ամեն մի բժշկական /բժիշկների/ հանրություն առաջնորդվում է որոշակի հոգևոր արժեքներով, նորմերով: Այդ արժեքները և նորմերը բառերով ներկայացնելու հստակ ռազմավարություններ են ձևավորվել: Բժշկական մասնագիտական բառապաշարը ներկայացնելով կոնկրետ հասկացությունների շրջանակներում, հնարավոր է դառնում քայլ առ քայլ ընկղմվել տվյալ բժշկական հանրության կողմից ընդունված տրամախոսության, իմաստային-գուգորդական դաշտի մեջ:

Օրինակ՝ հաշվի առնելով բժիշկ/հիվանդ հասկացությունների իմաստային-գուգորդական դաշտերը, հնարավոր է ոչ միայն բացահայտել հայալեզու և անգլալեզու բժիշկների հաղորդակցման տրամախոսական ընդհանրությունները, տարբերությունները, այլև ամբողջական պատկերացում ունենալ բժշկական տրամախոսական փոխներթափանցման մասին, երբ մի տրամախոսությունը բացասական ազդեցություն է ունենում ուսումնասիրվող տրամախոսության մեջ ծավալվող հասկացությունները հասկանալու վրա:

Ըստ «բժիշկ/բուժակ» հասկացության ուսումնասիրող Ջ. Դ. Պոպովայի, Ի. Ա. Ստերնինի, Դ. Ս. Լախայտվի՝ «Ոչ մի հասկացությո՜ւն չի արտահայտվում խոսքի մեջ ամբողջությամբ, քանի որ 1. Հասկացությո՜ւն անհատական ճանաչողության արդյունք է, իսկ անհատականը պահանջում է ինքնարատահայտման համալիր միջոցներ: 2. Հասկացությո՜ւն չունի հստակ կառուցվածք: Այն ծավալուն է, դրա համար էլ այն ամբողջությամբ արտահայտել անհնարին է: 3. Հնարավոր չէ ֆիքսել հասկացության արտահայտման բոլոր լեզվական միջոցները» (Попова, Стернин 2000: 11):

Բժիշկ, հիվանդ և այլ հասկացությունների գուգորդական դաշտում տարբեր իմաստային կապերի մեջ գտվող բառերը յուրացնելու լավագույն միջոցներից է գեղարվեստական գրականության ընթերցանությամբ: Այն օգնում է բացահայտել անգլալեզու բժիշկների բնավորության գծերը, վարքագծային կարծրատիպերը, շփման մակարդակում հայ բժիշկների հետ ընդհանրությունները և տարբերությունները, բժշկական էթիկայի կիրառման մոտեցումները: Վառ օրինակ է Ա. Կրոնինի «Ամրոց» վեպը.

«He admitted to himself that he still knew practically nothing. Yet h e was teaching himself to think for himself, to look behind the obvious in an effort to find the proximate cause» (A.J.Cronin. The Citadel, p.76) (ցիտ. Ըստ՝ Болокова 2009):

Այսպիսով, անգլերեն բժշկական տրամախոսությունն ուսումնասիրելով, հնարավոր է դառնում հասկանալ բժշկական ենթալեզուն, վերստեղծել բազում իրական խոսքային իրադրություններ, պատկերացում կազմել անգլալեզու

բժիշկների մասին, ուսումնասիրել նրանց վարքագծային կադապարները տվյալ խոսքային ենթատեքստում, ձևաբանական և շարահյուսական, իմաստային գույքողական մակադակներում:

Բժշկական բառապաշարի ուսուցման տրամախոսական հայեցակերպը ենթադրում է յուրացնել օտարալեզու բառերը բժշկական հասկացությունների մակարդակում, բացահայտել դրանց լեզվամշակութային, մենթալ բնութագրերը:

Բովանդակային առումով տրամախոսական հայեցակերպը ներկայանում է կապական, ենթատեքստային և կապակցական բաղադրիչներով:

Գործառական մակարդակում անգլերեն բժշկական բառապաշարի ուսուցման տրամախոսական հայեցակերպը ենթադրում է տարբեր հաղորդակցական ռազմավարությունների ուսումնասիրություն մասնագիտական և առօրյա-խոսակցական մակարդակներում : Տարբեր ռազմավարությունների /գնահատման, միտումնավոր նվազեցման, հուզականության, հաղորդակցական լավատեսության, հաղորդակցվելիս աջակցման և այլն/, պահանջում է համապատասխան մասնագիտական և առտնին-խոսակցական բառապաշարի յուրացում, որը դիտարկվում է այս կամ այն բժշկական հասկացության հեռակա կամ մերձակա գոտիներում:

Գրականություն

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. - 104 с
2. Болокова Н. К. Лингвокультурологический анализ концепта "врач/медик" : на материале русского и английского языков : Дисс. ... канд. филологических наук.- Краснодар, 2009.- 163 с.
3. Горбачев В. Е. Обучение пониманию лексики в процессе восприятия экономического дискурса (Английский язык, неязыковой вуз) : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 : Тамбов, 2004. - 171 с.
4. Карасик 2004 – Карасик В.И. Язык социального статуса. М.: Гнозис, 2004.- 336 с.
5. Карасик В.И. Модельная личность как лингвокультурный концепт // Филология и культура. Мат-лы III международной конференции. Ч.2 – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001 – с. 98-101.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл.ред. В.Н. Ярцева. -М.: Научное изд-во «Большая российская энциклопедия».-2-е изд. допол., 2002-709с.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. К проблеме унификации лингвокогнитивной ... тенденциях в развитии когнитивной семантики // Изв. РАН - СЛЯ - 2000, №3.- С. 11.16.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж: Изд. Воронеж. ун-та, 1999. — С. 4, 5.
9. Сазанович Л. В. Средства выражения категории вежливости в английском медицинском дискурсе в контексте проблемы медицинской этики и деонтологии// Запорожский государственный медицинский университет, 2015. – Режим доступа: <http://sci-article.ru/stat.php?i=1429719088>.

10. Слышкин Г.Г. Концептологический анализ институционального дискурса //Филология и культура. Мат-лы..., 2001. — С.34-36.

11. Юлтимирова С.А. Различные подходы к трактовке термина концепт / Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.rusnauka.com/NPM_2006/Philologia/3_iultimirova.doc.htm.

12. McCarter S. Medicine 1. Student's Book / Sam McCarter. –Oxford: University Press, 2013. – 143p. (Oxford English for Careers). - С. 134-137.

13. Symonds M. English for Nursing 2 / Maria Spada Symonds, Ros Wright, [editor David Bonamy]. – Pearson Longman, 2011. – 79 p. (Vocational English). . – С. 12-16.

14. <http://yazykoznanie.ru/content/view/73/262/>

Кристине Межлумян -*Дискурсивный аспект обучения английской медицинской лексике.* - В статье раскрываются особенности медицинской лексики, определяется понятие “медицинский дискурс, в целом представлены задачи профессионально-ориентированного курса обучения английскому медицинскому подъязыку. Косвенно затрагивается проблема интерференции медицинских дискурсов.

Christine Mezhlumyan -*Discourse aspect of learning English medical vocabulary.*- The article describes the features of the medical vocabulary, defines the concept of "medical discourse" as a whole it presents a professional task-oriented course of teaching English Medical sublanguage.

Indirectly it deals with the problem of interference of medical discourses.

COMMENT RÉDIGER UNE COMPOSITION?

ՄԻՐԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

La méthodologie de la composition française mérite l'attention des enseignants des langues étrangères pour le simple raison que les étudiants ont des difficultés à faire une composition, qui est un exercice de base de tout l'enseignement secondaire et supérieur français. La rédaction d'une composition peut paraître compliquée, mais en réalité, pour réussir, ils agissent d'appliquer la bonne méthode. A travers cet article nous proposons les tactiques qui aideront les étudiants à bien rédiger une composition en français.

Les mots-clés: méthodologie, expression écrite, rédaction, composition.

La composition effraie les étudiants à cause de la complexité du processus d'élaboration à mettre en œuvre. Il faut donc que les professeurs leur fournissent des outils et les amènent à se les approprier afin qu'ils se lancent dans cette épreuve avec moins d'appréhension et plus de réussite. Dans cet objectif, j'ai puisé dans différentes approches pédagogiques tels que le modèle pédagogique «Invariants structurels/variables-sujets» de Philippe Meirieu¹, le modèle «Étayage/désétayage» proposé par Jérôme Bruner², ainsi que «la méthode de La Garanderie»³ pour élaborer le modèle et la démarche proposés ci-dessous.

D'abord il faut expliquer aux étudiants que la composition se diffère de la rédaction scolaire, en ce qu'elle implique une évolution vers un niveau plus élevé de pensée et d'écriture. Elle doit faire apparaître, par sa forme, par son plan, par sa rigueur, un niveau supérieur de pensée qui permet l'analyse, la nuance et la clarté.

La composition a les caractéristiques suivantes:

I. La structure

Le corps de la composition est constitué de 3 parties:

- l'introduction
- le développement
- la conclusion

II. Le plan

Le plan concerne principalement la 2e partie de la structure: le développement.

Il existe un grand nombre de plans différents. Il faut choisir son plan en fonction du type de sujet à écrire.

III. L'analyse

Il convient d'analyser à fond le sujet pour trouver les idées s'y rapportant. Il faut faire appel à:

- l'expérience personnelle
- le simple bon sens

¹ Philippe Meirieu, *Enseigner, scénario pour un métier nouveau*, ESF éditeur, 1989.

² Jérôme Bruner, *Savoir faire, savoir dire. Le développement de l'enfant*, PUF, 1983.

³ Antoine de La Garanderie, *Les profils pédagogiques*, Bayard, 1980.

– la culture générale

IV. L'objectivité

L'objectif de la composition est de pouvoir analyser un sujet objectivement.

En fin de composition - en général dans la conclusion - il est autorisé d'émettre un avis personnel.

V. L'abstraction

La composition s'éloigne des domaines du concret (description, narration) et de la subjectivité (opinion personnelle).

Elle montre une prédilection pour les sujets abstraits propres à l'analyse et l'argumentation.

STRUCTURE DE COMPOSITION

I. Introduction

L'introduction est une étape fondamentale, qui permet de **juger en un coup d'oeil de la compréhension du sujet** et de la qualité du travail de l'élève. Elle comprend les 3 étapes suivantes:

1. le thème: - répondre à la question: *quel est le thème à traiter?*

Choisir un des 5 moyens suivants pour introduire le thème:

1. une Question rhétorique

2. un Exemple ou une anecdote par rapport avec le thème

3. une Citation en rapport avec le sujet

4. Esprit (un trait d')

5. une Généralité sur le thème sans tomber dans la banalité

2. l'idée: - répondre à la question: *quel est le thème? ou: que dire sur le thème?*

3. le développement: - répondre à la question: *quels sont les divers aspects à débattre?*

Les différents aspects à étudier seront introduits ici dans l'ordre d'apparition de traitement. Ils peuvent être représentés soit sous forme de questions dont les réponses sont données dans le développement, soit sous forme d'affirmation annonçant les intentions de l'auteur.

II. Développement

Il faut suivre un plan précis à choisir en fonction du type de sujet à traiter:

Paragraphes: Le développement comprend plusieurs paragraphes dans lesquels on présente des exemples pour traiter le sujet.

Plan: Dans le développement, il faut appliquer un plan précis qui va permettre de :

a) présenter l'ensemble selon la manière la plus appropriée et pertinente

b) présenter les idées selon une logique évidente

c) présenter les transitions entre paragraphes d'une manière claire

III. Conclusion

Dans la conclusion il faut inclure les 2 parties suivantes:

1. synthèse: - répondre à la question: *quelle est la conséquence du développement?*

2. élargissement: - terminer en redevenant général et donc en se distançant du sujet.

Choisir un des 6 moyens suivants pour élargir:

- a) comparaison
- b) opinion
- c) question
- d) solution
- e) esprit (trait d'-)
- f) citation

MODÈLE DE COMPOSITION

Mes dernières vacances d'été.

INTRODUCTION: 1. annonce du thème 2. annonce de l'idée 3. annonce du développement

- 1. Durant mes dernières vacances d'été je suis parti faire un voyage en Arménie.
- 2. Pendant le mois d'août entier je me suis très bien amusé 3. grâce au charme de ce pays, aux gens que j'ai rencontrés et surtout à la jeune Arménienne.

DÉVELOPPEMENT

3 paragraphes traitant chacun un des 3 points dans l'ordre annoncé en fin d'introduction: a) le charme b) les gens et c) la jeune Arménienne

a) L'Arménie est un pays de grande originalité qui attire des milliers de touristes de divers pays. Elle a une histoire complexe, une nature pleine de contraste, une culture ancienne et singulière. Le grand peintre américain Rockwell Kent disait: «Si l'on me pose la question, où notre planète peut-elle trouver le plus de merveilles, je mettrais à la première place l'Arménie...» J'ai visité Erévan, la capitale et Etchmiadzine, la résidence du Catholicos de tous les Arméniens. J'ai été impressionné par la beauté des églises arméniennes. Le monastère de Guégarda frappé mon imagination par sa perfection architecturale. C'était magnifique!

b) Pendant mon voyage j'ai fait la connaissance des gens venus du monde entier. Le lac Sévan, un des plus grands lacs de haute montagne du monde, se trouve à une altitude de près de 2000 m. En été il attire une foule internationale, des Russes, des Iraniens, des Américains, et beaucoup d'autres.

c) Je me croyais le plus heureux du monde entre mes copains, mes petits repas exotiques et les promenades en barque sur les vagues de Sévan. Mais la rencontre de Manée, d'une jeune peintre Arménienne, a été un coup de foudre. Chaque jour elle arrivait au bord du lac et dessinait. Je m'asseyais auprès d'elle et contemplais son travail. Elle me racontait l'histoire tragique de son peuple qui était obligé pendant de longs siècles de défendre les armes à la main les fruits de son travail et son droit à l'existence. Il y avait tant de pureté et de générosité en elle. Du jour au lendemain plus rien ne m'intéressait, si elle n'était pas présente. Mais notre idylle n'a pas duré longtemps. Mes vacances ont fini et cet amour d'été a vécu un moment difficile au moment de la séparation.

CONCLUSION: 1. synthèse: donner la conséquence du développement 2. élargir.

1. Après de telsvacances , je n'ai plus qu'unseul et unique désir: partir à nouveau à Sévanl'annéeprochaine pour y repasser tout l'étési possible.
2. En effet,j'aiapprisqueManéevaaussirevenir en août prochain. Puis-jeenvisagerd'autreendroitoù je puisseêtreaussiheureux? Vive les vacance-setl'Arménie!

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Comment rédigerune composition? wiki Howr.wikihow.com/rédiger-une-composition
2. Faire une composition. www.intellego.fr/.../faire-une-composition....
3. Composition-Rédaction de la conclusion. - Les Bons Profs.www.lesbonsprofs.com > ... > TEST
4. Composition-Rédaction de l'introduction. - Les Bons Profs.www.lesbonsprofs.com/.../composition-redactio...
5. Méthode pour réussir la redaction d'une composition.www.soutien-scolaire-mag.com/methodologie-c...
6. Composition (argumentation) - Wikipedia . fr.wikipedia.org/.../Composition_(argumentatio...
7. Каксдать DELF B2: как писать сочинение, Французский.... nv-barabanova.ru/delf-b2-production-ecrite/

Мира Карапетян-Как написать сочинение. - Статья посвящена методологи и написания сочинения, которая неособо находилась в поле зрения специалистов, преподающих иностранные языки. По сути, это является причиной, по которой даже студенты, обучающиеся в специализированных вузах с большим трудом и порой даже с недовольствием пишут сочинения по заданным темам. Считаем, что представленная в статье педагогическая методика написания сочинения может содействовать тому, чтобы процесс написания сочинения студентами стал более доступным и продуктивным.

Միրա Կարապետյան - Ինչպես գրել շարադրություն - Հոդվածը նվիրված է շարադրություն գրելու մեթոդոլոգիային, որն առանձնահատուկ ուշադրության չի արժանանում օտար լեզուներ դասավանդող մասնագետների կողմից: Թերևս սա է պատճառը, որ անգամ մասնագիտական բուհերում սովորող ուսանողները դժվարությամբ և երբեմն նաև դժկամությամբ են գրում շարադրություններ հանձնարարված թեմաներով: Կարծում ենք, որ շարադրություն գրելու մանկավարժական հետևյալ մեթոդիկան կարող է նպաստել ուսանողների շարադրություն գրելու գործընթացը էլ ավելի մատչելի և արդյունավետ դարձնելու համար:

ACTE D'EXPRESSION D'EXCUSE DANS LA LANGUE FRANÇAISE

SVÉTA OHANIAN

Dans cet article on analyse l'acte d'expression d'excuse dans la langue française. L'excuse est un acte de langage qui réagit à une offense que l'on vient de commettre. Non seulement l'acte d'excuse, mais aussi les réactions à l'excuse sont très différents.

Mots clés. Excuse, performatif, expression implicite, elliptique, offense, réaction.

L'excuse est un acte de langage qui réagit à une offense que l'on vient de commettre. L'excuse est un moyen de politesse. L'excuse est proprement désarmante, elle apaise les belligérants et désamorce les conflits potentiels. Parfois une simple excuse peut changer beaucoup de choses, en s'excusant on peut échapper aux conflits. L'excuse est donc généralement efficace, mais elle est aussi d'un maniement délicat. Parfois on peut dire et faire une chose mais on finit par faire une autre. Il faut être capable d'accepter la faute que tu as commise et s'excuser, mais il est à noter que s'excuser n'est moins important qu'excuser. En s'excusant l'homme se sent plus léger, plus insouciant, plus tranquille et pourquoi pas plus heureux. "En français le terme d'excuse est polysémique, il s'utilise pour désigner deux actes distincts:

1. **L'acte de demande de pardon**
2. **L'acte de justification de l'offense**⁴

La réparation prend la forme d'une demande de pardon, cet acte de langage peut se réaliser diversement:

1. par un énoncé à l'impératif:

Pardonnez-moi,

Excusez-moi,

Veillez me pardonner

Veillez avoir l'obligeance de nous excuser etc.

2. par une expression performative:

Je vous demande pardon et ses variantes:

➤ elliptique: **pardon**

➤ emphatiques: **je vous demande mille pardons**

➤ insistantes: **je vous présente mes excuses...**

• On distingue trois formes principales de la réalisation implicite de l'excuse

1. la description d'un état d'âme approprié (embarras, regret...).

Cet acte de langage se réalise principalement en français par des réalisations diverses:

(Je suis) désolé

Je suis navré/confus/embêté

Je regrette / j'ai honte

J'espère que je ne vous ai pas trop retardé

⁴ **Kerbrat-Orecchioni C.**, Les interactions verbales, Paris, A. Colin, 1993, p. 35

Ces diverses réalisations, fonctionnellement similaires, s'opposent entre elles du point de vue de leur fréquence et de la nature exacte du sentiment qu'elles expriment.

2. La justification de l'offense

Énoncer les raisons qui font que l'on commis une offense, c'est en même temps implicitement en demander le pardon:

Par ex.: **Il y avait des embouteillages terribles = excusez-moi d'être en retard.**

3. L'explication de l'offense (ou reconnaissance de la faute).

Reconnaître le délit que l'on a commis, c'est implicitement en demander le pardon, et même, l'obtenir à moitié: «Faute avouée est demi pardonnée» comme on dit.

Donc "...il y a de différentes formules d'excuses implicites:

➤ exprimer l'idée qu'on est coupable de quelque chose: **j'ai fait une bêtise; je t'ai offensé; c'est ma faute etc.**

➤ admettre une déficience quelconque de sa part: **je n'ai pas fait attention; je suis si étourdi.**

➤ reconnaître que victime est en droit de s'estimer offensé: **tu as bien raison de m'en vouloir; je comprends que tu sois fâché contre moi.**

➤ ou simplement spécifier la nature de l'acte qu'il a commis, dont le caractère fautif peut être aisément déduit de ce que l'on sait des normes sociales en vigueur: **je te dérange; je suis en retard; j'ai cassé le vase etc**⁵.

En cas d'excuse explicite, la spécification de l'offense peut être selon les circonstances plus ou moins nécessaires:

L'intervention initiale peut être plus ou moins développée et élaborée et cela dans des proportions extrêmement variables. Le choix de la formule d'excuse dépend surtout:

➤ de la nature de l'offense commise,

➤ de la gravité de l'offense.

Comme tout acte de langage, l'excuse peut donner lieu à deux types d'enchaînement: positif ou négatif.

• Réaction positive: l'offensé accepte la réparation et octroie le pardon, explicitement ou implicitement:

Je te/vous pardonne/excuse

Excusez-moi – Vous êtes tout excusé

Je vous demande pardon – Accordé

• Réaction négative: l'offense rejette la réparation et refuse d'octroyer le pardon:

Excusez-moi – ça nous avance bien,

– c'est trop tard,

– tes excuses tu peux te les garder.

Pardon – c'est trop facile de dire pardon!

Je suis désolé – oui, mais moi, je ne vous excuse pas!

❖ On peut aussi mettre en cause la sincérité de l'énonciateur de l'excuse,

❖ Contester la justification avancée:

Je ne l'ai pas fait exprès – Ce n'est pas une excuse!,

⁵ Searle J. R., Les actes de langage, Paris, Hermann, 1972, p. 12-13

- Il ne manquerait plus que ça!

- ❖ Exprimer un sentiment de colère,
- ❖ Ou encore choisir le mode d'une ironie teintée d'amertume:

Je suis en retard, excuse-moi – Mais non, j'aime bien attendre!

“Les facteurs qui interviennent dans le choix de tel ou tel type de réaction à la réparation sont extrêmement divers: nature de l'offenseur et de l'offensé, de leurs dispositions psychiques, de leur relation socio-affective; nature de la formulation de la réparation et de son accompagnement paraverbal et non verbal et en particulier de son caractère isolé, ou au contraire, répété”⁶.

Ainsi nous avons remarqué que l'excuse peut être explicite (la demande de pardon), et implicite (l'acte de justification). Ces deux actes se réalisent diversement. L'excuse peut être aussi négative et positive. En cas de la réaction positive l'offensé accepte la réparation et octroie le pardon explicitement ou implicitement, et en cas de la réaction négative l'offensé rejette la réparation et refuse d'octroyer le pardon.

Littérature

1. Kerbrat-Orecchioni C., Les interactions verbales, Paris, A. Colin, 1993
2. Searle J. R., Les actes de langage, Paris, Hermann, 1972
3. Austin J. L., Quand dire, c'est faire, Paris, Seuil, 1962

Սվետա Օհանյան-Ներողություն խնդրելու արտահայտման միջոցները ֆրանսերենում: Սույն հոդվածում վեր են լուծվում ներողություն խնդրելու արտահայտման միջոցները ֆրանսերեն լեզվում: Ներողություն կարելի է խնդրել մեկ բառով կամ մի ամբողջ նախադասությամբ: Տարբեր են ինչպես ներողություն խնդրելու ձևերը, այնպես էլ այն ռեակցիաները, որոնք կարող է ունենալ ունկնդիրը:

Sveta Ohanian - Means of expressing apology. - In this article means of expressing apology in the French language are analyzed. Apology may be expressed by a single word or by a whole sentence. Not only the means of expressing apology, but also the reactions of the interlocuter are different.

⁶ Austin J. L., Quand dire, c'est faire, Paris, Seuil, 1962, p. 102

ՄԻԱԿԱԶՄ ՆԱԽԱԴԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ

ԱՌԴԱ ՍԱՐԶԱՏՑԱՆ

Հոդվածը վերաբերում է նախադասության կառուցվածքային տեսակներից մեկին՝ միակազմ նախադասություններին, նրանց դասակարգման հիմունքներին, դիմավոր և անդեմ նախադասությունների քերականական հատկանիշներին: Քննության են առնվում ուսուցման մի քանի մեթոդներ, որոնք նպաստում են թեմայի լիարժեք յուրացմանը:

Բանալի բառեր. Միակազմ նախադասություններ, դիմավոր անենթակա, անվանական միակազմ, բայական միակազմ, բառ-նախադասություն, ուսուցման մեթոդ, միջառարկայական կապ, գեղագիտական արժեք, ռճական գործառնություն, ուսուցման մեթոդ:

«Միակազմ նախադասություններ» թեման հայերենի շարահյուսության՝ քերականական հատկանիշներով հարուստ և ուսուցման հետաքրքիր մեթոդներ ու գործնական հարուստ նյութ պահանջող թեմաներից մեկն է: Մեր նպատակն է հոդվածի շրջանակներում ներկայացնել միակազմ նախադասությունների ուսուցման մեթոդական մեր փորձը՝ ներառելով նրանց դասակարգման հիմունքները, տեսակներն ու արտահայտությունները, ինչպես նաև ռճական գործառնությունները:

Նոր թեման անցած թեմաների իմացական հիմքի վրա մատուցելը ուսուցման դասական մեթոդներից է, որ արդիական ենք համարում նաև այժմ և, բնականաբար, կիրառում այս դասին կրկնողական հարցադրումների միջոցով: Նոր նյութը առնչվում է շարահյուսության «Պարզ նախադասություն» թեմային, բխում նախադասության և նրա գլխավոր ու երկրորդական անդամների մասին արդեն ստացած գիտելիքներից, բնականաբար կապվում է նաև լեզվաբանության այլ բաժինների, գերազանցապես ձևաբանության հետ:

Նախադասությունը՝ որպես մտքի ինքնուրույն նվազագույն միավոր, կարևոր նշանակություն ունի խոսքում. այն կատարում է հաղորդակցման գործառնություն: Իսկ ի՞նչ է նախադասությունը, որո՞նք են նրա՝ մեզ ծանոթ հատկանիշներն ու տեսակները: Սկսում ենք հարցերի տարափը նախադասության, նրա կառուցվածքային տեսակների ու հատկանիշների մասին՝ կրկնությամբ անցածը ամրապնդելու և կապելու նոր թեմայի հետ: Նախ ներկայացնում ենք նախադասության հատկանիշները, որոնք մասնակիորեն բնորոշ են նաև միակազմ նախադասություններին այս կամ այն տեսակին:

Հարցերի պատասխանները գրեթե սպառիչ են.

Նախադասություն կազմելու, միտք արտահայտելու **հիմնական միջոցը ստորոգումն է**, որը հատկանիշը վերագրում է առարկային, ուստի առանց ստորոգման նախադասություն չի կարող ձևավորվել: Ըստ Մ. Աբեղյա Ստորոգումը դիպուկ է բնութագրում Մ. Ասատրյանը. «Ստորոգումը՝ ահա այն կախարդական գավազանը, որը սովորական բառին կամ բառակապակցությանը մի հատուկ կյանք ու էություն է ներշնչում՝ դրանք դարձնելով մտքի ձևավորման ու հաղոր-

դակցման միջոց»¹: Գ. Զահուկյանը, ավելի լայն առումներով քննելով ստորոգման հարցը, հանգում է հետևյալ դատողությանը. «Նախադասության էական կողմը ստորոգումն է. առանց ստորոգման նախադասությունը լոկ բառակապակցություն է: Նախադասությունը հանդես է գալիս որպես բայական բառակապակցություն + ստորոգման դրսևորման բոլոր միջոցները»²:

Նախադասության հիմնական հատկանիշներից մեկն էլ հատուկ հնչերանգն է, որը ձևավորում է մտքի ավարտվածությունը և նախադասության ամբողջականությունը: Հնչերանգը նույնքան կարևոր նշանակություն ունի նախադասության համար, որքան բառի համար՝ բառային շեշտը: Հնչերանգը ամբողջ նախադասության արտաբերման ընթացքում արտասանական ելևէջների ամբողջությունն է, որտեղ տրամաբանական շեշտը նախադասության հնչերանգի ամենաբարձր տոնն է:

Տարբեր լեզվաբանների կողմից տարբեր տեսակետներ են հնչել նախադասության ձևակերպման վերաբերյալ: Ստ. Պալասանյանը 1869թ-ին Թիֆլիսում լույս տեսած իր «Գործնական քերականություն հայերեն լեզուի» աշխատության մեջ տվել է հետևյալ ձևակերպումը. «Նախադասություն կոչվում է մեր տուած դատողությունը առարկայի վրա»³:

Ս. Աբրահամյանը տվել է հետևյալ բնորոշումը. «Նախադասությունը ստորոգումով և հնչերանգային ավարտվածությամբ ձևավորված լեզվական նվազագույն միավոր է, որով հաղորդվում է թե՛ միտքը, թե՛ խոսողի վերաբերմունքը»⁴:

Թեև նախադասության վերաբերյալ մոտ 200 սահմանումներ կան, բայց ուսանողների կարծիքով ևս ամենալիարժեքը թերևս հետևյալն է. «Նախադասությունը ստորոգումով, հնչերանգային ավարտվածությամբ և բառերի կանոնավոր դասավորությամբ /կամ առանձին բառով / ձևավորված լեզվական հաղորդակցման նվազագույն միավոր է»:⁵

Չանդրադառնալով նախադասության վերոբերյալ այլ հատկանիշներին՝ շեշտենք, որ հատկապես **ստորոգումն ու հնչերանգն են** ընկած դիմավոր և անդեմ միակազմ նախադասությունների տարբերակման հիմքում:

Իսկ կառուցվածքային տեսակետից նախադասությունները միատարր չեն. «Մի դեպքում նրանք իրենց կազմում ունենում են միայն գլխավոր անդամներ, մի դեպքում՝ դրանց լրացնող անդամներ, մի դեպքում լինում են միաբևեռ կամ երկբևեռ, մի այլ դեպքում մեկից ավելի ստորոգումներ են ունենում և այլն: Ըստ այդմ էլ նախադասությունները դասակարգվում են տարբեր հիմունքներով.

1. **Ըստ գերադաս անդամների առկայության (միակազմ և երկկազմ):**
2. Ըստ միայն գլխավոր կամ դրանց հետ երկրորդական անդամների առկայության (**համառոտ և ընդարձակ**):
3. Ըստ արտահայտած մտքի և իրականության հարաբերության (**դրական և ժխտական**):

¹ Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, 1987, էջ 119:

² Գ. Զահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, էջ 333-334:

³ Ստ. Պալասանյան, Գործնական քերականություն հայերեն լեզուի, Թիֆլիս, 1869, էջ 4:

⁴ Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Երևան, 1975, էջ 265:

⁵ Ա. Պապոյան, Ն. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան 2003, էջ 58:

4. Ըստ խոսքի նպատակադրման և հնչերանգի(պատմողական, հարցական, հրամայական, ըղձական, բացականչական):

5. Ըստ նախադասության անդամների առկայության (լրիվ և թերի):

6. Ըստ ստորոգումների թվի (պարզ և բարդ) »⁶:

Սա «Միակազմ նախադասություններ» թեմայի ուսուցման նախապատրաստական մասն է, լեզվական-քերականական հիմքը: Նոր թեման սկսում ենք արդեն հայտնի երկկազմ և նոր՝ միակազմ նախադասությունների անվանումների մեկնաբանությամբ, համեմատությամբ ու հակադրությամբ, որը համարում ենք տրամաբանական մտածողությանը և վերլուծական կարողությունների զարգացմանը նպաստող մեթոդ, ապա բերում ենք օրինակներ.⁷

❖Ավետյաց երկրի ավերակներից
Իմ երազները ետ եկան նորից.../187/

Ուսանողներից մեկը վերլուծում է այն.

Նախադասությունը պարզ է, քանի որ ունի մեկ ստորոգում՝ եկան, ունի ենթակա՝ երազները, այսինքն՝ նախադասությունը երկկազմ է. առկա են և՛ ենթական, և՛ ստորոգյալը, այն ընդարձակ է, որովհետև ունի նաև երկրորդական անդամներ, հնչերանգով պատմողական է, լիակազմ.գեղչված անդամներ չկան:

Ապա քննության ենք առնում մի այլ նախադասություն.

❖ Մթնեց...Ի՞նչ եմ բերում դաշտից,-
Կանաչ կանչեր, արև ու ամպ-
Մազ-մախաղիս, ծոցիս, սրտիս
Եվ աչքերիս տարողությամբ... /ՔՊ -118/

Այս նախադասությունը բարդ է՝ կազմված իրար համագոր երկու բաղադրիչ նախադասություններից՝ առաջինը՝ Մթնեց ստորոգյալով, և նրան հաջորդող երկրորդը՝ բերում եմ ստորոգյալով: Եթե բերում եմ ստորոգյալի ենթական գեղչված ես դերանունն է, ապա Մթնեց ստորոգյալը ենթակա չունի, չենք էլ կարող վերականգնել: Որեմն՝ ի՞նչ տարբերություն կա առաջին՝ Մթնեց-ի, Ի՞նչ եմ բերում դաշտից և Իմ երազները ետ եկան նորից նախադասությունների միջև: Պատասխանը չի ուշանում. Մթնեց նախադասությունը չունի իր ենթական և չի էլ կարող ունենալ, իսկ վերջինները ունեն. համեմատության հիմունքը նախադասության երկու գլխավոր անդամների առկայությունն էր երկուսում /երազները, ես/, ու ենթակայի բացակայությունն ու վերականգնման անհնարինությունը՝ մյուսում՝ Մթնեց: Վերջինս լեզվաբանության մեջ կոչվում է անենթակա կամ դիմավոր միակազմ նախադասություն. ըստ որում նրա դիմավորությունը պայմանավորված է ստորոգյալի պարտադիր առկայությամբ: Ինչ վերաբերում է երկրորդ բաղադրիչին/... Ի՞նչ եմ բերում դաշտից,-/, ապա այն թերի նախադասություն է, որովհետև գեղչված է ես ենթական, որը կարող ենք վերականգնել, և որը չի կարելի շփոթել դիմավոր միակազմի հետ: Այսպիսով՝ քերականորեն տարբերակում ենք անենթակա դիմավոր միակազմ նախադասությունը, որի սահմանումը հեշտությամբ տալիս են ուսանողները. անենթակա նախադասության գերադաս անդամը դիմավոր բայ է, որը, սակայն ենթակա չունի և չի էլ կարող ունենալ: Սա միակազմ

⁶ Ա. Պապոյան, Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան 2003, էջ 115:

⁷ Հոդվածում բոլոր օրինակները կբերվեն Հ. Սահյանի <<Քարե պատարագ>>ծողովածուից, Եր., 2009:

նախադասությունների միակ տեսակը չէ, ուստի դիմավոր միակազմ նախադասությունների տեսականին ամբողջացնելու համար բերում ենք մի օրինակ ևս.

❖ Մի բուռ ես, **ասում են՝** մի բուռ ես,
Երգիս մեջ քարափ ու մամուռ ես.../ՔՊ-30/

Օրինակում, որը բարդ ստորադասական նախադասություն է, բաղադրիչներից ոչ մեկը ենթակա չունի, բայց նրանք տարբեր կառուցվածք ունեն. ընդգծված **ասում են** –ը նախորդ միակազմի նման ունի մի գլխավոր անդամ՝ **ասում են** ստորոցյալը, իսկ ենթակա չունի: Թվում է՝ կարող ենք վերականգնել՝ **նրանք**, բայց ովքե՞ր են այդ **նրանքը**: **Նրանք** անորոշ ու խոսողին անհայտ անձեր են: Մինչդեռ **Մի բուռ ես, մի բուռ ես**, Երգիս մեջ **քարափ ու մամուռ ես ընդգծված** նախադասությունները, ի տարբերություն **ասում են** նախադասության, **գեղջկած ենթականերով թերի նախադասություններ են**, ունեն իրենց ենթական՝ **դու**, և ընթերցողին հասկանալի է դառնում, որ այդ **ենթական Հայաստանն է...**

Ուրեմն՝ դիմավոր միակազմ նախադասությունների շարքը համալրվում է ևս մեկով՝ **անորոշ ենթակայով դիմավոր միակազմ նախադասությամբ /պատմում են, գրում են, հայտնում են և այլն/**, որոնք սովորաբար հանդես են գալիս բարդ ստորադասական նախադասության մեջ՝ իբրև գլխավոր բաղադրիչ: Նման օրինակներ մեր քնարերգության մեջ /հատկապես **Ասում են** գլխավոր նախադասությամբ սկսվող/ շատ կան, որոնք բերվում են ուսանողների կողմից:

Եվ այսպես, փորձում ենք դասակարգել դիմավոր միակազմ նախադասությունները, որոնք ըստ դիմային իմաստի յուրահատկության, լինում են երեք **տեսակ՝**

1. Վիճակային (ձևական) դիմավոր միակազմ նախադասություն:

ա/Վիճակային դիմավոր միակազմ նախադասությունները մատնանշում են **մթնոլորտային երևույթներ, տեղումներ, տարվա եղանակներ, ժամանակ, շրջապատի, իրավիճակի հետ կապված տարբեր երևույթներ, օրվա պահեր:**

❖ **Լուսացավ**. Երկինք է թռնում,
Երկնքի ծոպերն է բռնում Գյազբելս:
❖ **....Մթնում է...** Կարծես թե խրտնում
Եվ իր կիրճերն է մտնում Գյազբելս:/Ի-82/

բ/Բնության վիճակային երևույթներն արտահայտվում են նաև **անվանական ձևական դիմավոր միակազմ** նախադասություններով, որոնց գլխավոր անդամն արտահայտվում է **անվանական բաղադրիչով և հանգույցով**.⁸

Օրինակներ՝

❖ **....Ուր որ նայում ես, դեղին բոցեր են,**
Դեղին հրդեհ է և դեղին ծուխ.../ՔՊ-58/
❖ **Ծովն էր, գիշերն էր,** ես էի և դու,
Չորս հոգով էինք, էլ ոչ ոք չկար.../82/
❖ Ինչ կատարվեց ...Երկնքում
Քանդուքարափ է:
Ամպերը փուլ են գալիս.

⁸ **Ս.Աբրահամյան, Ն. Պառնասյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղիկյան**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1976, էջ հ-3, 476:

Տեղատարափ է: /151/

❖ **Գետ էր, գետափ էր, անտառ էր, հով էր,**

Սունկի բուրմունքից կեչին գինով էր... /ՄԱ- 125/

Այս նկարեն օրինակները քերականական նյութը շնչավորում են, բացահայտում բնության գեղեցկությունն ու մարդկային նուրբ ապրումները՝ ուսանողներին մտովի տանելով դեպի անտառ ու գետափ, դեպի գիշերային ծովի պարզևած կախարդանքը...

2. Անորոշ դիմավոր միակազմ նախադասություն:

ա/Ըստ բովանդակության և կիրառության ոլորտի՝ սա ձևական դիմավոր միակազմ նախադասությունների երկրորդ տեսակն է:

Այս ենթատիպի նախադասություններում գործողություն կատարողը անորոշ անձ է, ու **անորոշ է ինչպես նրա դեմքը, այնպես էլ թիվը**: Սրանց ստորոգյալները հիմնականում արտահայտվում են բայի հոգնակի թվի երրորդ դեմքով, բայց այդ հոգնակին հաճախ եզակիի իմաստ է արտահայտում:

❖ **Ասում են, թե**

Իմ կարոտից է մեռնում

Հույսը կտրած

Այն արահետը հեռվում,

Որ երկնքից

Ձորն է իջնում և կրկին

Գնում, գնում,

Խառնվում է երկնքին: / Ի/

բ/Դիմավոր միակազմի երրորդ տեսակ են համարվում **մարդ** բառով կազմված նախադասությունները, որոնցում **մարդ** բառը ձևական ենթակա է ու չի մատնանշում որոշակի որևէ մարդ:

Մարդ բառը անհոդ է գործածվում, և խոսքը վերաբերում է ոչ թե մի կոնկրետ անհատի, այլ ընդհանրական իմաստով բոլորին.

❖Բայց չկա ձեր տունը գյուղում,

Տան տեղը մի քար էլ չկա,

Որ գոնե նստի **մարդ** վրան,

Իր անցած օրերը, սգա.../ՔՊ-77/

3.Ընդհանրական դիմավոր միակազմ նախադասություն:

Ընդհանրական դիմավոր միակազմ նախադասությունները վերաբերում են ոչ միայն 2-րդ դեմքին, որով արտահայտված են /Հիսուսի պատվիրանները երկրորդ դեմքին են ուղղված, բայց վերաբերում են և՛ 1-ին, և՛ 2-րդ, և՛ 3-րդ դեմքերին/այլ ունեն ընդհանրական իմաստ: Այս տիպի նախադասությունները **հիմնականում առաձներ են**, կամ դրանց իմաստները մոտենում են առաձներին: Ընդհանրական միտք արտահայտող ոչ բոլոր նախադասություններն են միակազմ: Թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր խոսքում բավականին տարածված են այնպիսի նախադասություններ, որոնց բայերով արտահայտված **ստորոգյալներն ունեն խոնարհված բայի քերականական բոլոր կարգերը (դեմք, թիվ, եղանակ, ժամանակ), բայց չունեն կոնկրետ ենթակա, որին ստորոգվեն նրան վերաբերող հատկանիշները**: Դրա համար էլ դրանց տրվել են **ընդհանրական անվանումը**: Այս կարգի նախադասությունների մեծ մասը լինում են խորհուրդներ, խրատներ, առաջար-

կույթուններ, թևավոր խոսքեր, դարձվածային միավորներ և այլն: Սրանց ստորոգյալը ցույց է տալիս ինքնին եղող մի երևույթ, որը ո՛չ քերականորեն, ո՛չ էլ իրականության մեջ չի կապվում որևէ դեմքի հետ՝ իբրև կատարողի, եղողի, այլ վերաբերում է բոլոր մարդկանց:⁹

❖ Ծիլ ենք տալիս հողից

Եվ սևվում ենք, աշխարհ, մենք քո հողով:

... Այրանում ենք, այրվում, մաքառում ենք,

Մանկանում ենք նորից, մանկանում ենք

Ու գնում ենք նորից դեպի հողը.../477/

Դիմավոր միակազմ նախադասության գերադաս անդամի դերում հանդես են գալիս սահմանափակ քանակությամբ բայեր, ինչպես նաև սահմանափակ քանակությամբ անվանական բառեր՝ անվանական գերադաս անդամի դերով: Անենթական ախադասությունների բայ-ստորոգյալները կարող են գործածվել բոլոր եղանակների բոլոր ժամանակաձևերով/եզակի, հոգնակի, բազմադիմային: Այս թեման ենթադրում է հետազոտական ինքնուրույն աշխատանք, ուստի որպես տնային աշխատանք՝ հանձնարարվում է գեղարվեստական գրականությունից ու մամուլի էջերից դուրս համապատասխան օրինակներ:

Բերված օրինակների հիման վրա ուսանողները գալիս են և այն եզրահանգման, որ դիմավոր ընդհանրական միակազմ նախադասությունները կարող են լինել **հնչերանգային տարբեր բնույթի՝ հարցական, բացականչական, հրամայական, պատմողական, կարող են լինել պարզ, պարզ համառոտ և ընդարձակ, ինչպես նաև բարդ կամ հանդես գալ բարդ նախադասությունների կազմում:**

Ծանոթություն: Միակազմ նախադասությունների հետ չպետք է շփոթել այն երկկազմ նախադասությունները, որոնց ստորոգյալն արտահայտված է միայն **եմ** բայով՝ Նրա ձեռքին նոր ընտրվածների ցուցակն **էր**:¹⁰ /Այս հարցի վերաբերյալ տարակարծություններ կան/:

Ուսուցման ժամանակ սովորաբար գերապատվությունը տալիս ենք **գործնականից դեպի տեսական եզրահանգումներ մեթոդին**, թեև կարող է լինել և հակառակը. ի վերջո, դասընթացը ստեղծագործություն է, որ չի հանդուրժում միօրինակությունը: Ինչքան դասերը բազմազան, այնքան թարմ ու հետաքրքիր, այնքան արագասահ ու հաճելի թե՛ ուսանողի, թե՛ դասախոսի համար, հատկապես երբ դրանք **ուսանողականնորմ** են և ուսանողին զգոն ու սթափ են պահում ողջ դասի ընթացքում, չեն թողնում ձանձրանալ, որովհետև հարց ու պատասխանը, բանավեճն ու քննարկումները **նրանց դարձնում են դասի տերը, պատասխանատուն, պահանջատերը, ոչ թե պասիվ ունկնդիրը**. ուսանողները խրախուսվում են հարցերին ճիշտ պատասխաններ տալու համար և, ինչու չէ, նաև գնահատվում:

Դասախոսը և ուսանողը պարբերաբար հայտնվում են ակտիվ կամ պասիվ դերերում և իրար լրացնելով ամբողջացնում թեման:

Դիմավոր միակազմ նախադասություններին հակադրվում են անդեմ միակազմ նախադասությունները, որոնք ունեն մեկ գերադաս անդամ, որը ո՛չ ենթակա է և ո՛չ էլ ենթակա ունեցող ստորոգյալ: Սրանցում կա մեկ գերադաս անդամ:

⁹ Տե՛ս *Ս.Աբրահամյան, Ն. Պառնասյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղդկյան*, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1976, էջ 470:

¹⁰ Տե՛ս *Յուրի Ավետիսյան*, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Գիրք Ա, Ե., 2014, էջ 227-229:

Միակազմ անդամ նախադասությունների մեջ ստորոգումը և հնչերանգը որոշակի յուրահատկությամբ են հանդես գալիս: **Նախադասության ձևավորման հիմնական միջոցը հնչերանգն է՝ իր ավարտվածությամբ** ու տարբեր տեսակներով՝ հարցական, հրամայական, ըղձական, պատմողական: **Հատուկ հնչերանգի շնորհիվ էլ հենց տվյալ նախադասությունը ընկալվում է որպես ավարտուն, լրիվ նախադասություն:** Անդամ միակազմ նախադասությունը **չունի քերականական դեմք:** Նրա կազմությանը չեն մասնակցում բայի դիմավոր ձևերը, այդ թվում նաև օժանդակ բայերը: Ի տարբերություն դիմավոր միակազմների՝ անդամ նախադասությունները բացառապես հուզական-գզացական ապրումների սեղմ խտացումներ են և լինում են **ա/անվանական և բ/բայական:**

Անդամ անվանական միակազմ նախադասությունների գերադաս անդամը արտահայտվում է որևէ անուն խոսքի մասով՝ հիմնականում **գոյականի ուղղական հոլովով.**

- ❖ Թելիկ-մելիկ **առու,**
Ուլունք-ուլունք **մասուր...**
Անրջանքներ լազուր: /ՄԲ/
- ❖ Մոխրացած **երկինք,**
Մոխրագույն **լեռներ,**
Ու սև **անտառ...** /ՄԲ/

Բերվում են այլ օրինակներ՝ բացատրություններով.

- ❖ **Կեսօր:** Կանաչ-կարմիր **հովեր,**
Կանաչ-կարմիր **ծաղիկ ու խոտ:**
Բարձունքն ի վար, լանջերն ի վեր
Ցրիվ-ցրիվ գառների **հոտ:** /ՔԵ/

Այստեղ «**Կեսօր**» նախադասությունը պարզ է՝ արտահայտված մեկ անուն բառով, որը ամփոփ, հասկանալի միտք է արտահայտում: Իսկ ահա մյուս երկու միակազմ նախադասությունների գերադաս անդամները՝ **ծաղիկ ու խոտ, հոտ,** ունեն իրենց որոշիչ լրացումները. սրանք արդեն ընդարձակ են, անդամ, քանի որ չունեն քերականական դեմք:

Այս բնապատկեր-միակազմ նախադասությունները բանաստեղծի՝ հայրենի բնության հանդեպ տածած կարոտի, սիրո ու հիացումի սեղմ, բայց տարողունակ արտահայտություններ են...

Ուսանողները, ծանոթ լինելով բանաստեղծի բնաշխարհիկ երգերին, նրա քնարերգության մեջ հեշտությամբ գտնում են խորհրդանիշ բառերով անվանական միակազմ նախադասությունների ուլունքաշար Հայաստանի **քար ու քարափի մասին,** որոնք կենսագրություն ունեն, ու Մահյանը մեկ առ մեկ ճանաչում է նրանց. սարերն ի վար հոսող, երկինքն ի վեր հոսող, շանթ ու հողմից բեկված, թափառելուց հոգնած, պարիսպներից պոկված ու **քանի՜-քանի՜ անգամ** շիկնած ու ահաբեկված, իրենց բախտի հետ հաշտված, մաշված ու տաշված քարերը, ճանաչում իրենց գույներով ու ձևերով, իրենց „երազանքներով„.

- ❖Քանի՜, քանի՜ անգամ խոցված,
Փորձանքներում փորձված **քարեր...**

Մեր կարծիքով՝ **դասավանդման արդյունավետ մեթոդներից մեկն էլ ուսուցման ընթացքում միջառարկայական /լեզու և գրականություն/ կապերը կի-**

քառելն է: Գրական ստեղծագործությունը որպես օրինակների շտեմարան ծառայեցնելը բարձրացնում է ուսանողի գեղարվեստական ճաշակը, հարստացնում բառապաշարը, իսկ քերականությունը հույզ ու զգացում է ստանում, դասաժամը զերծ է մնում չոր ու անկենդան վիճակից, մթնոլորտը լցվում է հուզազգացական ելևէջումներով...

Միակազմ նախադասությունների ուսուցումը մեզ համար սոսկ թեմայի քերականական առանձնահատկությունների բացահայտումը չէ, այլ **որպես մեթոդ՝** նաև նրա **ռճական գործառույթը արժևորելը:** Ուստի կուրսին նախապես առաջարկում են համալսարանի և ուսանողների անձնական գրադարաններից բերել Հ. Մահյանի ժողովածուներից: Սկսվում է միակազմ նախադասություններ **որոնելու** հետաքրքիր աշխատանքը: Բերված օրինակները վկայում են, որ նյութը յուրացվում է: Իսկ ինչու՞ է մեծ քնարերգուն դիմել միակազմ նախադասությունների կիրառությանը. Կարելի՞ է այդ նախադասությունները փոխարինել ուրիշ, ասենք, երկկազմ նախադասություններով... Հետևում է եզրահանգումը. միակազմ նախադասությունները խոսքը դարձնում են կարճ, սեղմ, այն դարձնում ավելի հուզական ու ինքնատիպ, բացահայտում ներքին խորիմաստ ապրումներ...

Ինչպես բոլոր, այնպես էլ քերականության դասին դաստիարակչական ու ճանաչողական հարցերի անդրադառնալը ոչ միայն չի բացառվում, այլև դասի նպատակներից մեկը պիտի լինի: Այս առումով **մենք բերում և ուսանողից ևս պահանջում ենք, որ քնարերգությունից կամ գեղարվեստական արձակից բերված օրինակները ունենան համապատասխան հնչեղություն ու բովանդակություն:**

Այս հուշումը օգնում է ուսանողներին՝ բերելու քերականական նյութին համարժեք հետաքրքիր օրինակներ: Ահա մի պատկեր.

❖ Մի հեռու, հեռու հեռավոր **տուն,**

Շնչող **օրոցքներ՝** սյուների տակ,

Մեծ նանի **օրհնանք ու խստություն,**

Անխոս հարսների խոսուն շիկնանք: /ԲՊ-463/

Մի քանի միակազմ անդեմ անվանական նախադասություններով սեղմ ու խոսուն ձևով նկարագրվում է հայ նահապետական ընտանիքի կենցաղն ու սովորույթները՝ կտորին խոտի դեզով տներ, բակում շիվեր, թռնիք ու նոր թխած հացի բույր, մեծ նանի խստություն ու օրհնանք և **շխուկան հարսների անտրտունջ լռություն.** Վերջին տողը բազմանշանակ հայացքների և չթաքցրած ըմբոստության շշուկների առիթ է դառնում. մի կարճ պահ հիշում ենք <<Աշնան արևը>>, իսկ ուսանողուհիներն առաջարկում են մի հարմար օր գրույց-քննարկում-բանավեճ անցկացնել <<Հայոց հարսներն ու աղջիկները երեկ և այսօր>> թեմայով:

Եվ այսպես, կյանքը, գրականությունն ու քերականությունը գիրկընդխառն հանդես են գալիս շարահյուսության դասին...

Բայական անդեմ նախադասությունների գերադաս կամ կենտրոնական անդամը անորոշ դերբայն է, որը կարող է հանդես գալ որպես առանձին նախադասություն:

Օանթություն: Երբեմն հանդիպում են հարակատար դերբայով արտահայտված բայական անդեմ նախադասություններ:

Սրանց ձևավորման հիմնական միջոցը ևս հնչերանգն է, և հենց հնչերանգով էլ պայմանավորված են այս նախադասությունների իմաստային տեսակները

և հաղորդակցման բնույթը: Բայական անդեն նախադասություններն արտահայտում են հրաման, առաջադրանք, հարցում, ցանկություն և այլն:

Ուսանողներն առաջարկում են կարդալ ևս մի բանաստեղծություն, որ մանկապատանեկան տարիների քաղցր ու դառը վերհուշ է. մի <<հանցանքի>> համար աղջկա ոտքերի տակ եղինջ են փռում, կապում պյունից, իսկ նրա հայրը հրամայում է պատժել տղային.

❖ «Անամոթ տղա... Կրա՛կ տալ, վառե՛լ»...

Եվ ի՞նչ էր եղել, ի՞նչ էինք արել,

Անքնների է բախտը երևի,

Ես մեղվի խայթը քո այտից հանել

Եվ ցաված տեղը համբուրել էի.../256/

Այս բանաստեղծությունը նույնպես ազգային-ավանդական ու ժամանակակից մտածելակերպի դրսևորումների շուրջ խորհելու առիթ է տալիս...

Անվանական նախադասություններ են համարվում նաև վերնագրերը՝ **Իրիկնահաց, Դադձի ծաղիկ, Քարե պատարագ** և այլն:

Տարածված են նաև ժխտական բնույթի անվանական նախադասություններ, որոնք ցույց են տալիս անունով արտահայտված առարկայի, երևույթի գոյություն չունենալը: Ժխտական միակազմ նախադասությունների ժխտական բնույթը ձևավորվում է **ոչ մի** դերանունով, դրվում է այն գոյականի վրա, որի ցույց տված առարկայի, երևույթի գոյությունը ժխտվում է, օրինակ՝

❖ ...Եվ **ոչ մի հարցում**,

Ոչ մի պատասխան...

Որպես միակազմ նախադասությունների յուրահատկություն՝ անհրաժեշտ է նշել, որ ոչ բոլոր միակազմ նախադասությունների ժխտականը կարելի է կազմել: Մինչդեռ երկկազմ նախադասության դրական ձևը հեշտությամբ կարող ենք վերածել ժխտականի: Սա բացատրվում է նրանով, որ երկկազմ նախադասության ստորոգումն արտահայտվում է օժանդակ բայով, բայի խոնարհված ձևով, որոնք ունեն իրենց ժխտական ձևերը, որոնցով կարող ենք հաստատական նախադասությունը վերածել ժխտականի: Մինչդեռ միակազմ նախադասությունները ձևավորվում են այլ եղանակներով, որոնք դժվարացնում կամ անհնարին են դարձնում այդպիսի փոփոխություն կատարելը:

Այդպիսի նախադասություններն իրենց բնույթով մտնում են հրամայական բնույթի նախադասությունների մեջ, բայց, իհարկե, նրանց նման լայն կիրառություն չունեն: Սրանք հարցական բնույթով գործածվելիս արտահայտում են հարցում՝ տարբեր նպատակներով: Ավելի հաճախ արտահայտում են գործողությունը կատարելու վերաբերյալ երկմտություն, կասկած և այլն:

Միակազմ նախադասությունների մի տեսակ է բառ-նախադասությունը, որի անունն իսկ հուշում է, որ այն կազմված է մեկ բառից, որը վերաբերական է կամ ձայնարկություն, որը, նյութական բովանդակություն չունենալով, **լրացում չի դառնում, լրացում չի ընդունում, բաղադրիչ մասերի չի բաժանվում**: Սրանք ունեն ոճական որոշակի արժեք. գերազանցապես գործածվելով բանավոր խոսքում՝ կարճում են այն, խնայում տեղ ու ժամանակ, ունեն հուզական շեշտ, կարող են արտահայտել հեզմանք ու ծաղր, հաստատում՝ ժխտելու իմաստով, ժխտում, հարցում, երկբայություն, հորդոր և այլն և **նախադասություն են համարվում միայն հատուկ հնչերանգի շնորհիվ**:

Բառ-նախադասություններին են հարում ողջունի, բարևի, շնորհակալության և նման իմաստ ունեցող շատ արտահայտություններ:
Օրինակներ՝

- ❖Ձեզ բարի գիշեր,
Իմ տեր տքնություն,
Իմ հոգնած հոգսեր,
Տանջված տխրություն../651/
- ❖Փուլ եկավ բախտի երկինքը մեծ,
Մեղրամսի վրա սև ձյուն մաղվեց:
-Բարի ճանապարհ:
-Մնաս բարով...
Ի՞նչ իմանային՝ քանի տարով:/Ի-292/

Քերականության դասին մենք հետևում ենք ուսանողի խոսքի մաքրությանն ու ճշգրտությանը, բերվող օրինակների արտասանության /նաև ասմունքի/ գեղարվեստական հնչեղությանը:

Որպես տնային աշխատանք՝ հանձնարարվում է Հովհ. Թումանյանի, Ավ. Բսահակյանի և Պ. Սևակի /ըստ նախասիրության/ ժողովածուներից դուրս գրել միակազմ նախադասություններով հատվածներ, մեկնաբանել նրանց քերականական և ոճական առանձնահատկությունները, իսկ բարձր գնահատական ակնկալողները կարող են գրել ռեֆերատներ:

Դասն ավարտվում է, բայց թվում է՝ լսարանում դեռ հնչում են միակազմ նախադասությունների մասին բացատրությունները՝ համեմված Հ. Սահյանի հոգեզմայլ տողերով...

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Յուրի Ավետիսյան, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Գիրք Ա, Ե., 2014:
2. Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ., Բաղիկյան Խ., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ.3, Երևան 1976:
3. Աբրահամյան Ս., Առաքելյան Վ., Քոսյան Վ., Շարահյուսություն, Երևան, 1975:
4. Աբրահամյան Ս., Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Երևան, 1975:
5. Ասատրյան Մ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, 1987:
6. Պալասանյան Ստ., Գործնական քերականություն հայերեն լեզուի, Թիֆլիս, 1869:
7. Պապոյան Ա., Բաղիկյան Խ., Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, 2003:
8. Ջահուկյան Գ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974:
9. Քարեն պատարագ-Եր., 2009:

Аида Саргатян - Статья касается одного из структурных видов предложения, односоставных предложения, их основ классификации, грамматических признаков и тех методов изучения личных и безличных форм, которые способствуют целостному усвоению темы.

Aida Sarhatyan - The article is concerned with one of the types of sentence structure: simple sentences, principles of their classification, types of impersonal and personal sentences and grammatical features. A few learning methods are reviewed which promote complete mastering of the topic.

**ОПЫТ АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ
ПРОЗЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ
ГУМАНИТАРНЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ**
(на материале повести С.Алексиевич “У войны не женское лицо”)

ЮЛЯ ХОДЖОЯН

Для ознакомления студентов гуманитарных факультетов с художественно-документальной прозой второй половины XX века в рамках изучения русского языка автором выделено произведение С.Алексиевич “У войны не женское лицо”, получившее широкий общественный резонанс и вошедшее в вузовские программы РФ по истории современной русской литературы. Обращение в учебном процессе к ярким образцам современной художественно-документальной прозы о войне значительно расширит литературный и историко-культурный кругозор учащихся; будет способствовать повышению интереса к исследовательской деятельности, к творческой интерпретации изучаемого материала.

Ключевые слова: художественно-документальная проза, военная тематика, общественное и историческое сознание, анализ произведения, интерпретация.

Большой читательский и научный интерес на современном этапе развития литературы вызвала художественно-документальная проза о войне (А.Адамович, Д.Гранин, С.Алексиевич, В.Карпов, А.Крон и др.). В атмосфере нравственных и эстетических исканий 1980-1990-х годов писатели стремились к осознанию единства настоящего и прошлого: многие произведения проникнуты беспокойством о грядущих судьбах России, чувством нравственной ответственности перед будущим. Уже в период “оттепели” наметился новый этап в развитии военной прозы; он был ознаменован приходом в литературу поколения “писателей-лейтенантов” (Г.Бакланова, Ю.Бондарева, В.Быкова, К.Воробьева и др.) Представленная в их произведениях “другая правда” о войне, резко отличалась от “масштабной правды”, видимой лишь с высоких командных постов [3:271].

В военной прозе второй половины XX века наблюдается отказ от политизации, тотальной героизации истории, идеализации исторических личностей, от демонстрации величия и значимости авторитарного государства. На первый план выходит “безжалостная правда” о войне, писателями предпринимается попытка анализа причин промахов, неудач в советской истории, в том числе в годы Великой Отечественной войны. Литературу 1980-90-х годов отличает острая постановка вопросов, стремление к осмыслению трагизма военных будней; к исследованию психологии человека на войне... Жанровые реализации художественно-документальной прозы достаточно широки; это повести, очерки, дневники, литературные воспоминания, беллетризованные биографии, статьи, памфлеты и т.д. Размышляя над военной прозой конца XX – нач.XXI веков, М.Павловец пишет: “Неодинаковые задачи, стоящие перед авторами, обусловили разнообразие форм. С одной стороны, появляются обобщающие произведения, в которых не только описывается война как таковая,

но и делаются попытки взглянуть на нее с современной точки зрения. С другой – усиление роли публицистических произведений, новый всплеск художественно-документальной и дневниковой прозы говорят о попытках авторов передать прежде всего собственный взгляд, посмотреть на проблему изнутри, глазами ее участников” [4:72]. Документальная проза, посвященная разработке военной тематики, сводит к минимуму художественный вымысел, основывается на реальных фактах, документальных свидетельствах и рассказах очевидцев, благодаря чему возрастает полнота фактической и психологической правды о войне. Художественно-документальная литература, стремясь к широкому отражению эпохи, одновременно пытается как можно глубже постичь неповторимую человеческую сущность.

Для ознакомления студентов гуманитарных факультетов с художественно-документальной прозой второй половины XX века в рамках изучения русского языка нами выделено произведение С.Алексиевич “У войны не женское лицо”, получившее широкий общественный резонанс и вошедшее в вузовские программы РФ по истории современной русской литературы. Обращение в учебном процессе к ярким образцам современной художественно-документальной прозы о войне значительно расширит литературный и историко-культурный кругозор учащихся; будет способствовать повышению интереса к исследовательской деятельности, к творческой интерпретации изучаемого материала. Целью занятий является также выявление сюжетно-композиционных и художественно-изобразительных особенностей рассматриваемого произведения; углубление знаний, связанных с конкретным художественно-документальным жанром; формирование умений, направленных на выявление межтекстовых и историко-биографических связей между произведениями художественно-документальной прозы.

Уроки по повести “У войны не женское лицо” могут открываться вступительной лекцией (беседой) ознакомительного характера, посвященной выявлению основных творческих подходов С.Алексиевич, специфики ее писательской манеры; возможно обращение к статьям, дневниковым записям писательницы, литературно-критическим оценкам ее творчества. Кратко могут быть охарактеризованы известные лирико-документальные произведения С.Алексиевич – “У войны не женское лицо” (1978-2001); “Цинковые мальчики” (1991); “Зачарованные смертью” (1994); “Чернобыльская молитва” (1997); “Последние свидетели” (2004), в которых реальные люди рассказывают о главных событиях своего времени. Книги С.Алексиевич содержат богатый материал для изучения современного массового сознания.

В повести С.Алексиевич “У войны не женское лицо” о страшных и драматичных событиях 1941-1945 гг. рассказывают женщины – защитницы Родины; в основу произведения легли свыше двухсот историй. В рассказах фронтовичек о воздушных и танковых боях, о перестрелке, взрывах, атаках и отступлениях, столах, ранениях, молитвах – “километры человеческой боли и памяти”. На фоне сурового военного быта высвечивается “женское бытие”, состоящее из неизбежного страдания, бесконечного “преодоления” и “упорного

внутреннего (генетического) сопротивления всему тому, что мешает человеку остаться человеком". Автора интересуют моменты наивысшего духовного напряжения, духовного "всплеска", "взрыва", равно значимых как для отдельной личности, так и общества в целом. Страстный, целенаправленный поиск исторической истины позволяет выявить и осмыслить истоки, суть психологии советского человека, а также явственно увидеть в судьбе поколения победителей – высшее проявление общественного самосознания эпохи. В книгу органично входят выдержки из дневника писательницы, фрагменты из ее телефонных бесед... С.Алексиевич бережно воссоздает историю своей страны через рассказ ее "незамеченного свидетеля и участника". Записи С.Алексеевич в дневнике свидетельствуют о достаточно резкой полемике писательницы с представителями цензуры. Издание отдельных глав повести (в 80-годы) сопровождалось разными дискуссиями: о праве автора на "новую правду о войне", о правомерности столь натуралистического изображения военных событий. Ей настойчиво предлагалось "не показывать "грязь войны", "не принижать женщину-героиню, делая ее обыкновенной самкой", "не лишать женщин-защитниц Родины ореола-святости". Однако работа Алексеевич над военной хроникой продолжалась; она, по свидетельству автора, продолжается и по сей день: ей присылают воспоминания, ждут встреч.

В связи с достаточно натуралистическим изображением военных событий в ряде глав повести для прочтения могут быть предложены отдельные главы (к примеру, "Человек больше войны...", "Подрастите, девочки. Вы еще зеленые...", "В нашем доме две войны живут...", "Телефонная трубка не стреляет...", "Нас награждали маленькими медалями", "Требовался солдат... А хотелось быть еще красивой...", "Только поглядеть один раз..."), конечно, в целом также не лишённые драматического звучания. Поэтому при анализе разных аспектов повести внимание учащихся в основном может быть сфокусировано на выявлении силы человеческого духа, первоизданной мощи народа. Примечательна в этом плане позиция самого автора: "Ищу маленького большого человека, – говорит С.Алексиевич. – Униженный, растоптанный, оскорбленный, пройдя через сталинские лагеря и предательства, он все-таки победил. Совершил чудо. Никому не забрать у него эту Победу" [2].

Для работы над текстом произведения предлагается следующий план:

- "В поисках вечного человека..." **Нравственная позиция писателя.**
- "Женские истории о неженской судьбе".
- "О военном быте и бытии".
- "Обреченные на тяжелую память".
- "...Кому нужна такая правда?.." Писатель и цензура.
- "Страшно пережить свое время..." "Узкое" настоящее героического поколения.

Данная работа во многом способствует формированию мировоззрения учащихся, студенты формируют свое отношение к прошлому огромной страны и ее настоящему, в процессе работы учатся выявлять главное в событиях, образах, передавать содержание прочитанного в емких и точных выражениях.

Произведение требует от читателя активного участия, включенности во внутренний диалог с героями, психологического соучастия. Живое Слово, пронизанное эмоциями, переживаниями, слезами, несомненно, усиливает общечеловеческое звучание повествования о страшных военных перепитиях; максимально приближает героев Алексиевич к современному читателю, способствуя активизации его гражданской позиции, связанной с переоценкой исторического прошлого своей страны.

На этапе анализа произведения целесообразно обращение к ряду вопросов, связанных с выявлением авторского восприятия описываемых событий, исторических фактов, (с художественной и психологической интерпретацией), например:

- Обратите внимание, какие психологические трудности преодолевают рассказчицы историй в общении с автором? Каков личный отклик автора (С.Алексиевич) на услышанные исповеди и признания? Какой пласт психологических, “закрытых” вопросов затрагивает С.Алексиевич, размышляя о военной и мирной жизни своих героинь?

- За счет каких художественных средств достигается лиризация в повести С.Алексиевич? Что придает повествованию дополнительную эмоциональную выразительность? (Обоснуйте свой ответ примерами из произведения).

Для устной беседы по произведению С.Алексиевич преподавателем может быть предложена тема: “На войне остаться человеком...”, затрагивающая личные тончайшие человеческие переживания героинь повести и в то же самое время отражающая психологию целого народа.

Говоря об особой писательской манере С.Алексиевич, (которая позволяет читателю воочию увидеть, как автор наблюдает, выбирает, компанует материал, как осмысливает разные жизненные явления), необходимо упомянуть о повести А.Адамовича “Я из огненной деревни”. По словам писательницы, повесть ее поразила прежде всего своей формой: “текст произведения был собран из голосов самой человеческой жизни”. В книге А.Адамовича отразились страшные драматичные реалии войны – повесть содержала свидетельства чудом уцелевших жителей белорусских деревень о зверствах фашистов. Произведение А.Адамовича примечательно и тем, что в нем документально представляются стратегические планы фашистской Германии.

В аудитории преподавателем могут быть зачитаны некоторые фрагменты документального характера из произведения А.Адамовича, в частности, два отрывка: а) из выступления Гитлера перед немецким командованием; б) обращение Геббельса к немецким солдатам и офицерам. Эти документы, отражающие преступные позиции немецкого руководства, во многом объясняют беспрецедентную жестокость, о которой с удивлением и недоумением говорили многие героини С.Алексиевич, а также чудом спасшиеся жители «огненных деревень» из повести А.Адамовича:

I. “Теперь является важным, чтобы мы не раскрывали своих целеустановок перед всем миром. Главное, чтобы мы сами знали, что мы хотим... мотивировка перед миром наших действий должна исходить из тактических соображений.

Итак, мы снова будем подчеркивать, что мы были вынуждены занять район, навести в нем порядок и установить безопасность. Отсюда и наше урегулирование...русские в настоящее время отдали приказ о партизанской войне в нашем тылу. Эта партизанская война имеет и свои преимущества: она дает нам возможность истреблять все, что восстает против нас...”

II. “У тебя нет сердца, нервов, на войне они не нужны. Уничтожь в себе жалость и сочувствие – убивай всякого русского, советского, не останавливаясь, если перед тобой старик или женщина, девочка или мальчик – убивай, этим ты спасешь себя от гибели, обеспечишь будущее своей семье и прославишься навеки”[1].

Для обсуждения могут предлагаться темы: “Фашизм – чума 20 века”; “О маленькой жизни и большой идее...” (Героини повести Алексиевич об истории своей страны, ее вождях).

Анализ произведения может быть углублен и продолжен в процессе выполнения заданий исследовательского и творческого типов. Данная внеаудиторная работа, направленная, в первую очередь, на развитие творческих и исследовательских способностей, дает дополнительные возможности по расширению и совершенствованию знаний, умений, навыков, приобретенных студентами в рамках учебной программы и самостоятельной деятельности. К примеру, возможно обращение и к обширному заданию, предполагающему самостоятельный анализ:

■ Проследите, как в произведениях А.Адамовича “Я из огненной деревни”, С.Алексиевич “У войны не женское лицо”, А.Крона “Капитан дальнего плавания” реализуются основополагающие принципы художественно-документальной прозы: стремление писателей-документалистов к рассмотрению локальных событий в контексте всей войны; к проверке и сопоставлению фактов, к установлению не только их точности, но и причинно-следственных связей между событиями с целью извлечь уроки для будущего и восстановить историческую правду о той страшной войне.

Можно также предложить написать киносценарий по мотивам лирико-документальной повести С.Алексиевич “У войны не женское лицо” или выбрать и кратко охарактеризовать эпизоды произведения, которые могли бы составить содержание явления в спектакле; подобрать иллюстрации к рассматриваемой теме и т.д.; сформулировать личные впечатления от прочитанного в виде заметок; “размышлений на полях”; откликов по поводу тех или иных событий, фактов.

Учащимся может быть предложено в ходе самостоятельной поисковой работы дополнить повествование С.Алексиевич воспоминаниями участниц ВОВ – дочерей армянского народа и прокомментировать собранный материал.

Возможные темы итоговой беседы или выступлений учащихся:

- а) Роль художественно-исторической литературы в переосмыслении событий Великой Отечественной войны.
- б) Героико-патриотическая книга сегодня.
- в) Национальная идея и личность.

Подытоживая беседу по теме, целесообразно вновь подчеркнуть роль художественно-документальной прозы о войне как важнейшего фактора формирования общественного и исторического сознания.

Таким образом, наряду с проблемно-тематическим, аналитическим методами особую значимость в изучении художественно-документальных произведений приобретают интерпретационный, исследовательский, синтетический методы. К примеру, результат исследовательской деятельности может быть оформлен в виде реферата, доклада, статьи, электронной презентации... Интерпретационная деятельность позволит учащимся выразить свои знания в рамках дискуссии, беседы на уроке и т.д.

Вопросы и задания

✓ Охарактеризуйте писательскую манеру С.Алексиевич. Какие возможности, на ваш взгляд, в описании исторических событий, открывает лирико-документальный жанр?

✓ Напишите сочинение-рассуждение на одну из предложенных тем по повести С.Алексиевич “У войны не женское лицо”:

- “Воспоминание – новое рождение прошлого...”
- Цена победы. Женская хроника военных лет.
- Долгая дорога домой.

Подберите к сочинению эпиграф из текста повести.

✓ Прокомментируйте слова С.Алексиевич, опираясь на текст повести: “...В оптике есть понятие “светосила” – способность объектива хуже-лучше зафиксировать уловленное изображение... женская память о войне самая “светосильная” по напряжению чувств, по боли. Я бы даже сказала, что “женская” война страшнее “мужской”.

✓ На опыте сотен своих Хатыней Белоруссия узнала, что означают такие понятия как “выселение”, “освобождение жизненного пространства”, “фильтрация”, “акция”, “экспедиция”. В повести А.Адамовича “Я из огненной деревни” читаем: “У каждого – свое эхо, своя память о минувшей войне... Но после Хатыни память делается острее, должна такой делаться – человеческая память. Потому что то, что происходило здесь, что творилось в белорусских деревнях, касается всех, и об этом должны знать все. Потому что судьба у человечества одна. Будущее у человечества одно. Это по-особенному чувствуют здесь, в Хатыни. Многие...”

Напишите эссе на тему: “Судьба у человечества одна...”

✓ Сформулируйте свое понимание термина “другая война” (Возможно обращение к воспоминаниям В.Быкова, В.Астафьева и др.)

✓ По лирике Ю.Друниной и М.Алигер подготовьте выступление на тему “Подвиг женщины на войне”

Все использованные нами в обучающем процессе методы (эвристического, исследовательского, репродуктивного, частично-поискового и т.д. характера), направлены на развитие образного мышления, выработку творческих подходов к анализируемым проблемам, обогащение лексического запаса, арсенала грамматических знаний и умений, а также на восприятие учащимися

литературного произведения не только как факта искусства, общественной мысли, истории, но и как культурного феномена, открытого для интерпретаций.

Литература

1. Адамович А.М., Брыль Я.А., Колесник В.А. Я из огненной деревни. // Электронный ресурс: Режим доступа: <http://www.litmir.co/br/?b=198366>
2. Алексиевич С.А. У войны не женское лицо. Полную версию см.: <http://lib.ru/NEWPROZA/ALEKSIEWICH/zhensk.txt>. Здесь и далее текст повести Алексиевич цитируется по полной интернет-версии.
3. Кременцов Л.П. Военная проза 1970-1990-х годов//Русская литература XX века. В 2-х т-х, т.2. Уч. пособие под ред. Л.П. Кременцова. М.: "Академия", 2005.
- 4.Павловец М.Г. Военная проза 1980-1990-х годов // Русская проза конца XX века. Уч. пособие под ред. В.Агеносова и др. М.: "Академия", 2005.

Յուլիյա Խոջոյան - Գեղարվեստա-փաստագրական արձակի վերլուծության փորձը ռուսաց լեզվի դասերին հումանիտար ֆակուլտետների համար (Ս. Ալեկսիեվիչի «Պատերազմի ոչ կանացի դեմքը» վիպակի նյութի հիման վրա)։ - Ռուսաց լեզվի ուսումնասիրման շրջանակներում XX դարի երկրորդ կեսի գեղարվեստա-փաստագրական արձակի հետ հումանիտար ֆակուլտետների ուսանողներին ծանոթացնելու նպատակով հեղինակի կողմից առանձնացվել է Ս. Ալեկսիեվիչի «Պատերազմի ոչ կանացի դեմքը» ստեղծագործությունը, որը լայն հասարակական արձագանք է ստացել և ներգրավվել է ժամանակակից ռուս գրակա-նության պատմության ՌԴ դպրոցական և բուհական ծրագրերում։ Ուսումնական գործընթացում պատերազմի մասին ժամանակակից գեղարվեստա-փաստագրական արձակի պայծառ օրինակներին դիմելը զգալիորեն կրնալայնի ուսանողների գրական և պատմա-մշակութային աշխարհայացքը, կնպաստի հետազոտական գործունեության հետաքրքրության բարձրացմանը, ուսումնասիրվող նյութի ստեղծագործական մեկնաբանմանը։

Yuliya Khojoyan - Practice of the analysis of fiction and documentary prose At the lessons of russian language for humanitarian departments (on the basis of the story of S. Aleksievich "The War has no a Female Face"). - For familiarization of the students of the humanitarian departments with artistic-documentary prose of the second half of the XX century in the frame of the study of the Russian language the author distinguishes the work of S. Aleksievich "Non-Female Face of War", which received a wide public resonance and was included in school and university programs of the Russian Federation on the history of modern Russian literature.

The appeal to the bright samples of modern fiction-documentary prose on war in the education process will significantly widen the literary and historical-cultural horizon of the students; it will help to increase interest in the research activities, creative interpretation of the studied material.

LA MAÎTRISE DES RÈGLES DE L'ACCORD DU FRANÇAIS POUR LES APPRENANTS ARMÉNIENS

AÏDA MARDANIAN

Maîtriser les règles de l'accord de la langue française est une tâche assez compliquée pour les apprenants arméniens à cause de beaucoup de cas d'accord qui n'existent pas dans la langue arménienne. Dans cet article nous avons essayé de présenter le plus facilement possible les cas d'accord du français.

L'accord est le fait de mettre en relation le genre (masculin ou féminin), le nombre (singulier ou pluriel), la personne (1re, 2e, 3e) d'un nom ou d'un pronom avec un adjectif ou un verbe.

Maîtriser les règles de l'accord c'est: connaître les règles générales qui s'appliquent dans le groupe nominal et dans le groupe verbal.

Dans notre article nous avons examiné les cas de l'accord des adjectifs, des adjectifs numéraux cardinaux, des pronoms, du participe passé.

Mots clés: règles de l'accord, groupe nominal, groupe verbal, s'appliquer, percevoir, précéder, succéder, invariable.

Examinons d'abord les règles générales qui s'appliquent dans le groupe nominal

1) accord du nom

ex. une table-des tables
un couteau-des couteaux
un fils-des fils
un cheval-des chevaux
un travail-des travaux
un détail- des détails

2) accord de l'adjectif et du déterminant

ex. cet enfant joyeux-cette enfant joyeuse
des stylos bleus-des robes bleues
quel village-quelle surprise

Ici il ne faut pas oublier les différences de la place de l'adjectif en français et en arménien qui est encore une difficulté pour les étudiants arméniens

3) accord du verbe

ex. les sportifs courent, le fils court, les feuilles tombaient.

Il est plus difficile de percevoir les problèmes particuliers posés notamment par:

- 1) les noms composés
- 2) les adjectifs numéraux ou les adjectifs de couleur
- 3) les participes passés des verbes

Examinons le cas des noms composés

On ne peut mettre au pluriel que les éléments constitués par des noms ou des adjectifs, si le sens le permet.

Ex. des cafés restaurants (deux noms au pluriel)

des cure-dents (un verbe n'a pas de -s au pluriel + un nom qui a un -s au pluriel).

des prie-Dieu (un verbe qui n'a pas de -s au pluriel + un nom qui reste au singulier).

Examinons maintenant les noms sans articles.

Quand un nom sans article est précédé des prépositions *à*, *de* ou *en*, on ne peut le mettre au pluriel que s'il représente une réalité comptable (c'est-à-dire s'il peut avoir comme déterminant les adjectifs numéraux).

ex. des pétales de fleurs (le nom fleur est comptable)

des sac de cuir (cuir-nom non comptable)

L'accord des adjectifs

a) L'adjectif se rapportant à plusieurs noms se met obligatoirement au pluriel. Il se met au masculin quand les deux noms sont de genre différent.

ex. Une femme et un homme charmants (adjectif au masculin pluriel)

b) Les adjectifs de couleur suivent la règle générale de l'accord. Ils restent invariables quand l'adjectif est lui-même complété par un autre adjectif ou par un nom.

ex. des tissus rouge somber

Les adjectifs de couleurs restent invariables quand l'adjectif est issu d'un nom.

ex. des joues cerise.

c) Les adjectifs numéraux cardinaux (un, deux, trente, mille...) sont invariables. Mais vingt et cent prennent cependant la marque du pluriel.

ex. quatre vingts, trois cents

Mais il ne prennent pas la marque du pluriel quand ils sont suivis d'un autre adjectif numeral.

ex. quatre-vingt-dix

trois cent trente

Examinons maintenant l'accord dans le groupe verbal.

1. L'accord du verbe

a) L'accord avec plusieurs sujets

Le verbe se met au pluriel quand il a deux sujets singuliers coordonnés.

ex. Cette fenêtre et cette porte s'ouvrent difficilement .

Quand les deux sujets représentent des personnes différentes. C'est la première personne qui l'emporte sur les deux autres et la 2e qui l'emporte sur la troisième.

Ex. Toi et moi sommes amis.

Ici il est à noter qu'il n'y a pas beaucoup de problèmes pour les apprenants arméniens

b) L'accord de l'attribut

L'attribut (l'adjectif ou le nom) suit les règles générales d'accord de l'épithète.

Ex. Ces femmes et ces hommes sont ambitieux.

c) **L'accord du verbe être avec attribut**

Quand le verbe être a pour sujet le pronom ce et se construit avec un attribut au pluriel, il se met généralement au pluriel (mais le singulier s'emploie dans les expressions figées).

ex. Ce sont des gens charmants.

C'étaient des enfants pleins de gaieté.

C'est trois heures qui sonnent.

2. L'accord du participe passé

a) **L'accord avec l'auxiliaire être**

Le participe passé employé avec l'auxiliaire être s'accorde en genre et en nombre avec le sujet du verbe.

ex. Ils sont partis

b) **L'accord avec l'auxiliaire avoir**

Le participe passé employé avec l'auxiliaire avoir ne s'accorde jamais avec le sujet du verbe.

ex. Elles ont mangé.

Mais il s'accorde en genre et en nombre avec un complément d'objet direct (COD) quand celui-ci le précède, c'est-à-dire dans les trois cas suivants:

1. Quand le COD est un pronom personnel

ex. Elles étaient là hier; je les ai vues.

2. Quand le COD est un interrogatif

ex. Quels amis as-tu rencontrés?

3. Quand le COD est un pronom relatif

ex. La nouvelle que tu m'as apprise, m'a beaucoup ému.

A la fin examinons quelques cas particuliers.

1. Cas des verbes pronominaux

Le participe passé des verbes réfléchis (le sujet exerce une action sur lui-même) ou réciproques (chacun des sujets exerce une action sur l'autre) s'accorde avec le pronom réfléchi quand celui-ci est complément d'objet direct.

ex. Elle s'est coupée (verbe réfléchi-COD=doigt _____ pas d'accord)

Ils sont dit des injures (verbe réciproque-COD=injures _____ pas d'accord)

Ils se sont vus (verbe réciproque-se=COD _____ accord)

Ils se sont nuï (verbe réciproque-se=COI, pas d'accord)

Le participe passé des verbes pronominaux dont le pronom n'est pas analysable (il n'est ni COD ni COI) ni séparable du verbe s'accorde avec le sujet.

ex. Ils se sont aperçus de leurs erreurs (verbe s'apercevoir)

2. Les verbes impersonnels

Le participe passé est toujours invariable.

ex. Les chaleurs qu'il a eu cet été.

Le participe passé suivi d'un infinitif

Il s'accorde avec le COD qui précède si celui-ci est en même temps sujet de l'infinitif

ex. Les musiciens que j'ai entendus jouer (que=sujet de jouer)
 Au contraire il reste invariable si le COD qui précède est complément de l'infini-
 tif.
 ex. La pièce que j'ai vu jouer (que=COD de jouer)

Bibliographie

1. A. Pages, J. Pagès-Pindont-Le français en 2e–Natnan-Paris-1992
2. Popova, Kazakova-Cours pratique de grammaire française-Moscou, 2001.
3. Ս. Հարությունյան, Ռ. Միրզոյան- Ֆրանսերենի գործնական քերականության ձեռնարկ, Երևան, 2013
4. S. Poisson-Quinton-Compréhension écrite, niveau 1, Paris, 2004
5. Nikolskaïa, Goldenberg- Grammaire française, Moscou, 2002

Աիդա Մարդանյան- Ֆրանսերենի համաձայնության կանոնների ուսուցումը հայալեզու լսարանի համար. - Հայ սովորողների համար ֆրանսերենի համաձայնության կանոնների յուրացումը բավականաչափ բարդ պրոցես է համաձայնությունների մեծ թվով դեպքերի պատճառով, որոնք գոյություն չունեն հայոց լեզվում: Հոդվածում փորձ ենք արել հնարավորին չափ պարզ ներկայացնել ֆրանսերենի համաձայնության կանոնները:

Յուրացնել համաձայնության կանոնները, նշանակում է իմանալ այն ընդհանուր կանոնները, որոնք կիրառվում են անվանական և բայական խմբերում: Քննարկել ենք նաև ածականների, թվականների, դերանունների, հարակատար դերբայի, ուղիղ խնդրի հետ համաձայնության դեպքերը:

Aida Mardanyan - The Teaching of French Rules of Agreement for Armenian-speaking Audience. - It is a very difficult process for Armenian learners to master the rules of agreement in French as there are lots of agreement cases which do not exist in the Armenian language. In this paper we tried to introduce the French rules of agreement as simple as possible.

To master the rules of agreement means to know all the general rules that are used in nominal and verbal groups.

The cases of agreement with adjectives, numerals, pronouns, past participle and direct object have also been discussed.

ISSUES OF DOCTORIAL EDUCATION METHODOLOGY

ARMEN TSHUGURYAN

NUNE SRAPYAN

After joining Bologna process the process of higher education reforms actively started in the Republic of Armenia and a third – level education was a part of the reforms. Meanwhile, there was a huge experience of research education in RA. In the country’s major Universities postgraduate studies had traditionally been functioning and hundreds of professors and thousands of young researchers were involved. At present postgraduate education continues to evolve and expand but the process needs to take into account higher educational standards and Salzburg principles.

Thus, a third-level education operating in RA Universities, which is by the way represented as 8 level of National qualification Framework, is currently in a transition phase. Broadly, it is assumed to pass from traditional aspirantura to postgraduate studies, and in practical sense it is assumed to apply basic Salzburg principles. In some aspects Salzburg principles have already been applied. At the same time the most significant part of these principles are not practically applied due to a variety of academic, financial, organizational factors, which hinder the success of educational reforms.

Key words: post graduating, education service providing market, research and doctoral education departments, road-map for doctoral education establishment, employability of PhD students.

1. Structural changes to the market for Ph.D.s

Internationally, unprecedented investments are being made in higher education, especially in research infrastructure. The most noteworthy cases are in East and South Asia and the Middle East, but as a percentage of GDP, investment elsewhere (e.g., Brazil) outstrips many European countries. The “internationalization” of higher education is taking shape in other ways as well, such as the establishment of research-intensive American and British campuses in the Middle and Far East. Meanwhile, the rationalization of uneven sectors, such as is taking place through the Bologna accords, will likely strengthen graduate training in continental Europe.¹ Growth in the university sector is accompanied by an explosion in the number of research centers, institutes, and think tanks. Some funded privately, others publicly, and many highly entrepreneurial and

¹ The Bologna Process for U.S. eyes: Re-learning higher education in the age of convergence’, // Washington, DC: Institute for Higher Education Policy. 2012, // www.ihep.org/assets/

innovative, these are springing up the world over, all testifying to the vital importance of academic research and scholarly exchange. In sum, Anglo-American dominance in high-quality graduate education is now being challenged. Nationally, there is also increasing competition. Ambitious universities regularly invest in research and select graduate programs as tools to improve standing and quality, to increase their share of externally funded research, and to pursue other revenue streams (e.g., patents and pin offs).

Meanwhile, traditionally strong research universities continue to make significant investments in high-prestige doctoral education and research; in the case of well-endowed private universities, this often translates into especially attractive financial support for students. Understood as an institution composed largely or even mainly of tenured faculty, the professoriate no longer exists: non-tenure-track faculty on part- and full-time appointments now constitute more than 70% of college teaching personnel, a figure that has risen inexorably for over a generation.² Given the funding challenges faced by higher education, this trend will almost certainly continue, perhaps accelerated in the short term by acute financial problems.

The expansion of online and partially online (“hybrid”) teaching and for-profit universities may also reduce the need for tenure-track hiring. What results is a teaching profession that appears less attractive than it once did: shorn of the autonomy and security of tenure that has compensated for salary levels that are modest compared to other professions, it is now burdened by increasing demands.

If conventional career pathways for the scholar-to-be pose more obstacles than before, the value of the Ph.D. remains undiminished. Given how technology now saturates society with data and information, one may argue that its value is heightened. If it means anything, the ability to carry out independent research at the Ph.D. level—that is, to contribute substantially to a body of specialized knowledge by assembling evidence in sustained argumentation—should mean having the skill and temperament to train undergraduates to discern the crucial distinctions between information and knowledge. The significance of the Ph.D. is not simply a matter of degree inflation, as the M.A. increasingly replaces the B.A. as a career credential. As access to data and information becomes more universal (and instantaneous), and, moreover, new forms of social, political, and intellectual life take shape, possessing the skills typically acquired through Ph.D. training (hypothesizing, testing, modeling, criticizing) takes on greater utility—for individual and society alike. Finally—and perhaps most importantly—solutions to problems of pressing social, economic, and political concern are increasingly sought in the knowledge, usually applied, but sometimes theoretical and conceptual, that is produced by trained Ph.D. researchers.³

In fact, experience shows that there are economic opportunities for doctoral graduates in the private, nonprofit, and government sectors of the economy, but in many disciplines they have not generally been trained to operate in these professions. Mean-

² Official website of European University association <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area>

³ *Filomena Parada, John Peacock*, The quality of doctoral training and employability of doctorate holders, 2015

while, possessing skills in information technology and the digital humanities is an increasingly valuable asset in the academic marketplace.⁴

Currently, **RDE (research and doctoral education) departments** have been formed in the Universities of RA which aim to organize such a system of providing postgraduate education in foreseeable future which will ensure effective outcomes of research education.⁵

The purpose of RDE is represented in two blocks:

The first block – educational

- To provide professional educational research program for level 8th of national qualification framework (NQF)
- To constantly improve educational programs based on the University's mission and vision
- To formulate education quality assurance culture supporting joint interuniversity training for level 8th of NQF

The second block – research

- To manage the University's research activities ensuring its sustainable development and efficiency
- To support financial stability of the University's research activities by creating conditions for "University-labor market" collaboration and commercialization of research
- To promote strengthening of national and international institutional cooperation in research field.

Vision of RDE department to become:

- a structure which is adaptable to environmental changes, quickly and adequately responds to the changing needs of the society and economy and the requirements of labor market,
- a structure which has a significant role in the development of the society, in University and Inter-University innovative programs,
- a structure which trains researchers for sterling career, professional advancement and top management,
- a structure which provides advanced education and research activities through combination of economy and practice and effective collaboration of researchers and academic staff,
- a structure which is an initiator in its relationship with the external business environment, capable of ensuring financial stability and social guarantees for all participants,
- a structure which is guided by global perspective aiming at internationalization of educational system and European integration.

Mission of RDE Department is

- To implement research and professional academic programs for the level 8th of NQF in accordance with national economy and society's educational requirements,

⁴ **Marzia Faroni**, Bridging education, Research and Innovation (overview paper), 2015

⁵ Implementation of Salzburg principles in Republic of Armenia, Tempus/Veritas project publishing, Yerevan 2015

- To train researchers in accordance with life, career, lifelong learning, professional development taking into account conditions of changing economic environment and emerging global information society,

- To create a favorable environment for the University's harmonious and comprehensive development,

- To establish direct links between science and production; to implement research activities in accordance with the requirements of labor market for the purpose of their investment in production, thus promoting the country's economy.

- To improve efficiency of the applied use of intellectual potential of NU (both of students and professors), including commercialization issues which have been accumulated in divisions of the University.

- To make RDE Department one of the main tools of forming competent and effective innovation point aimed at generating new business projects in the sphere of economic and social innovation.

- To make the University a modern competent subject of implementation of Post-Graduate education which will be able to introduce the results of the implemented research into the intellectual property market and turn them into a capital.⁶

Based on the vision and mission of **RDE departments** the main intended functions of that structure matching Salzburg principles are represented in Figure 1.

⁶ Thshuguryan A., Economy of Universities activity (in Armenian), 2011

Figure 1. The proposed main functions of RDE Department at the Northern University⁷

2. The Strategy of Harmonization Doctorial Education Reforms with Salzburg Principles

Although in RA Universities postgraduate education structures have traditionally been operating, traditions of Soviet aspirantura are still inertially applied. Thus, research block still dominates in them, but educational block is still in the formation stage. Previously, candidates did not need *to earn academic credits* and they were generally overwhelmed by research work (see attachment). However, now a post-graduate student has to earn academic credits not only from research sphere, but also from educational block, regularly attending courses. In current situation *Joint doctoral programs are not formed*, there is no framework of providing educational services, which is one of the most important Salzburg principles.

Traditionally, aspirantura in Armenia *was not in close cooperation with the labor market and branches of economy*. Postgraduate students used to perform research work without being involved in production, and as a result, there were no commercial orders from the sphere of production and service. The situation is similar for postgraduate studies functioning in RA Universities, which does not have close relationship with applied economy, they were deprived from employers' orders and private financial inflows. It turns so that postgraduate studies in RA is financed only by public means – from the State budget, which is not enough for stable funding, which is considered to be one of the most important Salzburg principles.

There is no quality assurance culture in RA Universities. Professional educational standards are not developed yet, internal quality assurance system generally operates for Bachelor's and Master's levels, skipping postgraduate studies. External quality assurance is still implemented only with regard to research thesis defense by RA Supreme attestation commission, but the functions should be performed by ANQA.

In case of postgraduate studies *academic freedoms* are still constrained which is specially highlighted during the process of preparation and defense of dissertation thesis. The hair does not have full academic freedom to approve themes, as in the end titles of themes are approved by Universities' scientific councils. .

⁷ Composed by authors.

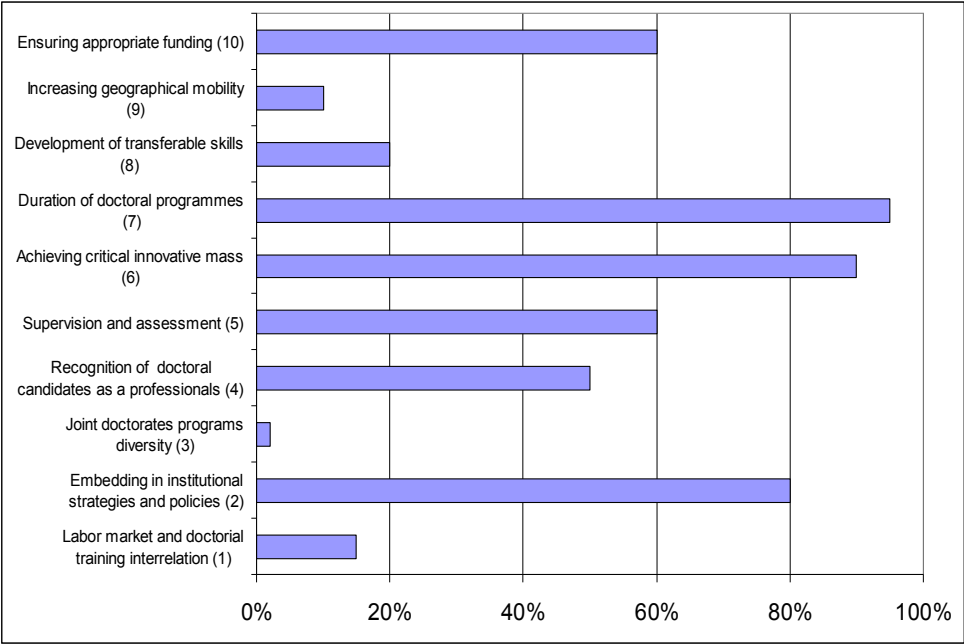

Figure 2. Salzburg principles implementation current level in Armenian Universities⁸

In addition thesis defense process bureaucracy is overly inflated, which is accompanied by a numerous bureaucratic complexes. First, a doctorate defends a thesis at the University Chair, then in a leading organization, and finally in a Professional Council, but, in fact, not all the professors deal with a narrow specialization of a thesis within this council. After passing this three-step defense procedure a doctorate can fail at RA SAC which can "destroy" the result of a successful defense and just according to an opinion of only one expert and appoint a second defense.

Based on the results of self-evaluation implemented by Northern University work group it can be observed that the system of postgraduate education in RA in some aspects is close to Salzburg principles but there is still much to do (see figure 2).

3. Employability Issues in light of Doctorial program

Mechanisms regulating compliance of higher education system in Armenia and labor market function effectively. Today’s graduates manage to find job due to own relations. By the way, probability that they will find job on their specialty is very low. It means that today we have an image of a graduate adapting to labor market conditions

⁸ Composed by aoutors.

and requirements. This is evidenced by frequency of courses attended by alumni after graduating from universities, when they acquire additional skills and competencies demanded by employers which they had not got at universities. This is conditioned by the circumstance that in our reality a student is considered to be a passive consumer of educational services, which does not contribute to his/her active participation in process of acquiring working capabilities during education process.

With regard to this, Universities should improve provision of orientation services related to student's career and working activities, availability and quality. Of course, there are career centers in RA Universities, which do not implement their main mission and just organize practice. Meanwhile, the core task of these centers should be students' employability, "University-labor market" interrelation. The experience shows that in RA Universities a systematic registration of graduates' employability is not implemented, which is, by the way, considered to be very actual within Bologna process. As a result of such a registration specialties not demanded in the labor market are revealed, chairs not justifying themselves are closed or attached to another chair (by the way we do not apply this because of lecturers' current social situation), or vice versa, in compliance with signals coming from the labor market educational units serving highly demanded specialties are established within a short period of time.

With regard to this the state seems to have a passive position. The share of RA University students funded by the state is nearly 23%, but the state has no responsibility for their employment, which used to be done in the past – during Soviet years. In this sense graduates' demands connected with work placement are taken into account, as spending huge public and private financial resources on organization of educational services, we do not have right to demonstrate indifference towards formation of the army of unemployed people with higher education and disappearing of the human capital.

4. Is it necessary to implement ECTS in Doctorial programs

Students' opinion about the system of application of academic credits intended by researcher's academic program is not certain, in some cases they even complain as they mostly want to do research and not just accumulate credits. Initially, accumulation of credits in professional educational system pursued two important goals. Firstly, to measure and assess the results of learners' academic load with the help of credits, and, secondly, ensure learners' "vertical" and "horizontal" portability on the basis of qualified credits which, by the way, does not function effectively in RA.

Taking into consideration the above-mentioned, of course accumulation of credits at the third level of professional education becomes senseless, as it is here that degree system of professional education ends and, therefore, there is no necessity of portability of accumulated credits to another level ("vertical" mobility). Accumulation of credits is also controversial because often there is no possibility to measure researchers' load in case of publishing articles, participating in conferences or writing thesis. By the way, this view is also supported by many European experts and in not every Western country credit system in the system of doctoral studies is introduced.

However, we should consider this issue in our Republic in another platform, especially from the perspective of post-doctoral education management. Credit system

regulates a post-graduate student's academic behavior. If we confess, not long ago dishonest postgraduate students were not involved in the works of the chair, did not effectively cooperate with supervisors, had passive position regarding personal educational processes, University conferences, and their annual attestation had just formal nature.

Curricula compiled based on credits forced postgraduate students to accumulate credits in the mentioned directions and now it is a matter of complain especially for those who hope to become a candidate of sciences publishing just two or three articles, passing several attestation exams and defending thesis by inertial force of the past. Of course in those conditions researchers' academic load is lightened, but the quality of aspirantura suffered, as not only educational component but also «postgraduate student-University-economy-society» interrelationship was weak. And there was no interuniversity mobility of scientific researchers and implementation of joint academic programs by vertical portability of credits, which is, by the way, one of the requirements of current Bologna process.

5. Road map for education and research outcomes interrelation in doctoral training

Roadmap is a strategic management tool, which is applied in the process of realization of vision and mission. Any road map relating both to business or educational sphere, shows a possible way which should successfully lead to intended results. Of course, while passing that road it is possible to meet many obstacles which should be taken into account and search alternative ways for achieving outcomes. In addition, while traveling from the start to finish some resources should be spent.

So, roadmap in the sphere of postgraduate education establishment can mobilize chain formation of existing resources, effective educational process tools, intended outcomes, risk factors, which are ultimately targeted to have a PhD education in accordance with Salzburg principles. It is possible to represent roadmap both as a composition of frequency of actions and (see table 1) and as a graphic. In both cases it should be clearly seen:

- what route we have chosen,
- what trajectory we leave in each segment of the selected route,
- what specific results are formed on the selected route,
- what specific outcomes we get in the end of the chosen route which are in concord with Salzburg principles.

The final outcome of PhD study program is both scientific, as a dissertation, and also social, as a scientist graduation. However, currently in Armenia the main accentuation during PhD program outputs is making to the dissertation, usually leaving the second plan the necessity of human capital formation. The purposed strategic road map is making more attention to archiving outcomes of PhD, considering Salzburg principles, such as: core component of doctoral training is the advancement of knowledge through original research. But at the same time it is recognized, that doctoral training must increasingly meet the needs of an employment market that is wider, than academia.

Table 1
Detailed Road-map for doctoral education establishment⁹

1. Step	Processing Outputs	Indicators	Risk Management
Prerequisites	1. Clear vision and vision for doctoral study	Vision and mission available on University/Faculty web-site	No risks, the process is completed
	2. Establishing standardized written regulations for admission of doctoral candidates	Regulations for admission of doctoral candidates written and available on web-site	No risks, the process is completed
	3. Establishing written regulations and procedures for PhD supervision	Regulations and procedures for PhD supervision, Mentor should be associate or full time professor, with precisely defined number of references in the scientific field in which the thesis will be defined	No risks, the process is completed
	4. Establishing scientific qualification of the PhD board,	Number of candidates per supervisor 2-3. Code of good scientific research and malpractice sanctions available on web-site	Research theme will deal with the applied sphere so supervisors should be
	5. Information on financial support	Scientific qualification of the PhD board available on web-site	aware of the opportunities of
	6. Providing PhD guidelines at University level	Information on financial support provided available on web-site	applying the obtained results
	7. Establishment Research and Doctorial Education Centre		Alternative sources of funding should be clarified
			No risks, the process is completed

⁹ Compsed by aoutors.

2. Step				
	Processing Outputs	Indicators	Risk Management	
PhD program Establishment Process	8.Educational standards Establishment	Development of educational standards clarifying outcomes	Standards may not be consistent with Salzburg principles No risks	
	9.Creation of Phd Curriculum	Presentation of educational standards in the website	The range of academic freedoms may be compacted in the curriculum	
	10.Quality Assurance Framework Settlement	Curriculum development based on educational standards Presentation of Curriculum in the website	The system may have just formal nature and not effective leverage	
	11. Expansion of academic freedom	Development of internal quality assurance system Posting documents regulating internal	Disagreement with RA Ministry of education and science	

	quality assurance system in the web-site	Slowing legislative reforms
	Simplified procedure of admission	Disagreement with supreme qualifying commission of Ra
	Simplified procedure of the process of defending thesis	
	Extension of independence of defense board	

During realization of strategic plan it is important also recognition researchers as professionals’, who make key contribution to the creation of new knowledge. In respect of individual doctoral candidates, arrangement for supervision and assessment should be based on a transparent contractual framework of shared responsibilities between doctoral candidates, supervisors and the institution.

6. Building the Financial Capacity to Achieve the RDE Department Goals

Financing of PhD program is proposed to ensure by diverse sources. In Armenia privet universities currently don’t get public financing for PhD education fulfillment. Consequently, the major financing is coming from education fee. The opportunity for fundraising - is research grants, which are commonly competitiveness and are mostly received from external or overseas sources. In conclusion, the third of financing sources for PhD education is science market, which is in low developed level in Armenia,

Currently, commercialization of University research outcomes is in passive process because of common absence of links between PhD programs and economic markets.¹⁰ For this purpose, at the beginning for establishment PhD education pilot programs the universities RDE department should take strategy for making connections not only with public sector entities, but also with representatives from private business sector, in order to seek opportunities for money-making realization scientific research and provide alternate financing for PhD education process. Gradually, by enlargement scope of PhD pilot program the fundraising strategy will be considered as important for seeking additional commercialized scientific outcomes, by reduction share of education fess in financial capacity (see figure 2).

¹⁰ Daviy Crosier, Teodora ParvevaThe Bologna Process: Its Impact in Eourope and Beyon, //UNESCO, International
Institute of Educational Planing, Paris, 2013, www.iiep.unesco.org

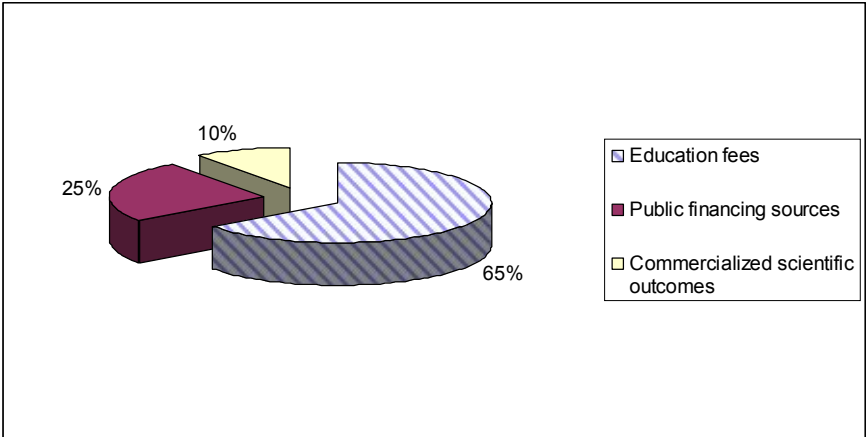

Figure 2. PhD Pilot Program Establishment Financing Sources in Armenia¹¹

Compared to institutions that are larger or employ a larger number of faculty in overhead generating disciplines (e.g., the bench sciences), the RDE departments works at a disadvantage; lacking the facilities to employ experimentalists, its capacity is relatively modest. Even so, the RDE departments have a proven track record in raising foundation grants for a variety of fields, and have conspicuous strengths in selected areas (e.g., education and public policy).

The RDE departments will increase external funding by encouraging and supporting grant applications to international agencies, state and city, and private foundations:

- by setting accounting and finance research targets and establishing a system to monitor these targets;
- by working with individual students and faculty to complement and supplement

institutional research support and financial aid;

- by working with the Armenian Association of Accounting and Audit to maximize

implementing the Strategic Plan

7. Conclusion

Education and research bridging issues in doctoral training will be successfully sold in case of realization **institutional strategies and polices in PhD** programs, emphasizing of purposed key directions, premeditated outcomes and indicators for measuring intended outcomes (see table 2).

Table 2
Institutional common strategies and polices for education and research linking PhD programs¹²

¹¹ Source. [www/armstat.am](http://www.armstat.am)

¹² Composed by authors.

Strategy Key Directions	Purposed Outcomes	Indicators
Building Strong Research Environment	Gathering trainers and professors	The percentage of trainers with Phd degrees
	Supervisors selection	The relevance altitude of mentoring to research field
	Recruitment student – researchers	Number of active PhD students Education background
	Obtaining essential assets, financial sources, stable financing	RDE department space, computers, literature, IT sources, Funds per position
Carrier Development Opportunities	Agreements with job market representatives	Commercialized projects implementation
	Agreements with other research centers	Joint PhD program realization, student mobility
	Recognition researchers as professionals	Contribution research results in practice and academic fields
Regulations Documents and Doctorial Thesis Monitoring Process	Criteria of study progress	Competences, learning outcomes', publications
	Doctorial program handbook	Learning objectives and plans
	Assessment methodology implementation	Examination grading, in workshop participation evaluations
	Individual plans between mentor and doctorial candidates	Detailed timetable of students activity in PhD study period, purposed research and academic outcomes spread by years
	Research plan	Reporting for the outcomes performance and research accomplishment
	Institutional annual monitoring of progress	PhD students and supervisors periodical reporting

REFERENCES

1. Daviy Crosier, Teodora ParvevaThe Bologna Process: Its Impact in Eouroepe and Beyon, //UNESCO, International Institute of Educational Planing, Paris, 2013, www.iiep.unesco.org

2 Brisbane communiqué Issued at the Asia- Pacific education ministers' meeting, Brisbane, Australia, 4 April 2006

3. The Bologna Process for U.S. eyes: Re-learning higher education in the age of convergence', // Washington, DC: Institute for Higher Education Policy. 2012, // www.ihep.org/assets/

3. Bayemi, G. Dao Sow, A. 2006. 'Support for higher education in WAEMU countries'. Appraisal report for the African Development Fund.

4. Tuning Educational Structures USA, // www.tuningusa.org.

5. A Tempus Study, No. 03. Brussels: EACEA. Retrieved from: http://eacea.ec.europa.eu/tempus/tools/documents/bologna_implementation_mediterranean_countries_1005.pdf

6. Yerichyan S. Juguryan A., The trajectory of Bologna process, Yervan, 2015

7. Implementation of Salzburg principles in Republic of Armenia, Tempus/Veritas project publishing, Yerevan 2015

8. Marzia Faroni, Bridging education, Research and Innovation (overview paper), 2015

9. Nicola Vittorio, European Doctorial programs in light of EHEA and ERA, 2015

10. Filomena Parada, John Peacock, The quality of doctorial training and employability of doctorate holders, 2015

11. Ulrich Teichler, Higher education research in Europe, 2015

12. Thshuguryan A., Economy of Universities activity (in Armenian), 2011

13 Official website of European Universities Association <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/building-the-european-higher-education-area/trends-in-european-higher-education/trends-vi.aspx>

14 Official website of European University association <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area>

15. Official website of Armenian Statistical Service, <http://www.armstat.am>

16. Key Data on Education in Europe, Eurostat 2012

Արման Ճուղուրյան, Նունե Սրապյան - Կրթության մեթոդաբանական հիմնախնդիրները դոկտորանտուրայում: - Բոլոնիայի գործընթացին անդամակցելուց հետո ասպիրանտուրայի կազմակերպումը ՀՀ-ում նոր մարտահրավերների առջև կանգնեց: Նախ և առաջ, ասպիրանտուրայում զգալի տեսակարար կշիռ կազմեց կրթական բաղադրիչը և հետբուհական կրթության համակարգում ներդրվեց կրեդիտային համակարգ: Բացի այդ, դոկտորանտուրայի կրթության Զալսբուրգյան սկզբունքներին համահունչ, պահանջ դրվեց կազմակերպել համատեղ ասպիրանտական ծրագրեր, ապահովել ուսանողների շարժունություն, վաճառահանման ենթարկել գիտահետազոտական ձեռք բերված արդյունքները և դոկտորանտուրան կազմակերպել հնարավորինս ինքնաֆինանսավորման սկզբունքով:

Հոդվածում վերլուծվում են վերոնշյալ հիմնախնդիրների լուծման ուղիները և առաջարկություններ են արվում ՀՀ բուհերում կազմակերպվող դոկտորանտուրայում կրթական ծառայությունների մատուցման մեթոդաբանության բարելավման գծով:

Джугурян Армен, Срапян Нуне - Проблемы методологии образования в докторантуре. - После вступления в Болонский процесс организация аспирантуры в Республике Армения столкнулась с новыми вызовами. В первую очередь, образовательный компонент стал занимать значительный удельный вес в программах аспирантуры, и в системе поствузовского обучения накопление образовательных кредитов стало необходимостью. Кроме того, согласно Зальцбургским принципам организации докторантуры, были предъявлены новые требования по организации совместных докторских программ, обеспечении мобильности студентов исследователей, стимулированию коммерциализации достигнутых научно-исследовательских работ, и по возможности организовать докторантуру по принципу самофинансирования.

В статье анализируются пути решения вышеизложенных проблем и представлены предложения по совершенствованию методологии оказания образовательных услуг докторантуры в вузах Республики Армения.

ՄԻԿՐՈՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ՆՈՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԱՐՏԱԿ ՅԱՐԱԶՅԱՆ

Միկրոֆինանսավորման համակարգում նպատակադրված կառավարչական որոշումների ընդունման համար կարևոր նշանակություն ունի վարկավորման միկրո և մակրոտնտեսական ռիսկերի վերլուծությունը: Միկրոֆինանսավորման գործունեությունը ուղեկցվում է ոչ միայն դրական, այլև բացասական արդյունքներով, ինչպիսիք են գործարարների սնանկացումը, վարկավորման երաշխիքային անձ հանդիսացող մարդկանց համբավի անկումը, գործընկերային պատասխանատվությունից ու գործարարության լարվածությունից հիասթափությունը և այլն: Հետևաբար, միկրոֆինանսավորման համակարգային կառավարման առանցքային տարր պետք է համարել ռիսկերի համակարգի զննահատումը ինչպես միկրո, այնպես էլ մակրոմակարդակով:

Բանալի բառեր. միկրոֆինանսավորման սահմանում, միկրո վարկերի փոխառուներ, միկրոկրեդիտավորման պարտավորություններ, միկրոֆինանսավորման ռիսկեր, միկրոֆինանսավորման համակարգային կառավարում

Միկրոֆինանսավորումը հանդիսանում է արդյունավետ միջոց աղքատության հաղթահարման, տնային տնտեսությունների սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման գործում: Սկսնակ գործարարները, որոնք գերփոքր ձեռնարկատիրությամբ են ցանկանում զբաղվել, չեն կարողանում բանկերից ձեռք բերել մեկնարկային կապիտալի համար անհրաժեշտ միկրովարկեր, քանի որ, մի կողմից չեն տիրապետում անհրաժեշտ երաշխիքային ակտիվների, և մյուս կողմից, բանկերն էլ իրենց հերթին չեն ցանկանում տեղաբաշխել միկրովարկեր, որը կառավարման տեսակետից աշխատատար և նվազ շահութաբեր գործընթաց է: Այս նկատառումներով, հատկապես զարգացող երկրներում լայն տարածում են գտել միկրոֆինանսավորող կազմակերպությունները (ՄԿՖ): Անգամ միջազգային փորձագետների կողմից կազմվում են միկրոֆինանսավորման ակտիվության վարկանիշային սանդղակներ՝ ըստ երկրների, որոնցում Հայաստանի Հանրապետությունը առաջավոր դիրքերում է գտնվում (տես աղյուսկ 1): Հարկ է նշել, որ միկրոֆինանսավորման գործառնությունները մեր հանրապետությունում հիմնականում իրականացնում են ունիվերսալ վարկային կազմակերպությունները և հիմնադրամները, որոնց գործունեությունը պահանջում է կառավարման հատուկ մոտեցումներ:

Միկրոֆինանսավորման կառավարման գործընթացը բարդ և բազմաշերտ ուղղություններ ունի, ինչպիսիք են վարկային ռիսկերի կանխարգելումը, միկրովարկավորման սոցիալ-տնտեսական հատույցի գնահատումը, միկրոֆինանսավորող կազմակերպությունների մրցունակության և կայունության ապահովումը, միկրոձեռնարկատերերի տնտեսական գործունեության արդյունքների մշտադիտարկումը: Ընդ որում, մասնագիտական գրականությունում բազմիցս նշվում է, որ միկրոֆինանսավորման համակարգային կառավարման անհրաժեշտությունը բխում է ոչ միայն տնտեսական, այլև այդ գործընթացի սոցիալական հետևանքների բնույթից:¹³

Միջազգային փորձը վկայում է, որ միկրոֆինանսավորումը, որն իրականացվում է աղքատ բնակչության շրջանում գործարարության ակտիվացման նպատակով, ոչ միշտ է դրսևորվում սոցիալական դրական հատույցով:¹⁴ Գերփոքր ձեռնարկատերերը, որոնք որպես կանոն չունեն գործարարություն վարելու անհրաժեշտ փորձ, հմտություններ և կարողություններ, հաճախ միկրովարկերը

¹³ **Гриб Р.Б.** Микрофинансирование малых предприятий: проблемы учета государственной помощи, // Вестник филиала Всероссийского заочного финансово-экономического института в г. Волгограде. 2005. - №2. - стр. 9-11

¹⁴ **Криворучко С.В., Тенетник О.С.** Роль микрофинансирования в повышении доступности финансовых услуг // Управление в кредитной организации. 2011. No 3, стр.15-18

անարդյունավետ են օգտագործում, և իրենց գործը զարգացնելու փոխարեն, ընդհակառակը՝ սնանկանում են:¹⁵

Աղյուսակ 1
Միկրոֆինանսավորման գործունեության շրջանակում ընդգրկված երկրների վարկանիշային աղյուսակ¹⁶

Վարկանիշ	Երկիր	փոխառուների տեսակարար կշիռը տնտեսապես ակտիվ բնակչության շրջանում
1	Բանգլադեշ	25%
2	Բոսնիա և Հերցեգովինա	15%
3	Մոնղոլիա	15%
4	Կամբոջա	13%
5	Նիկարագուա	11%
6	Շրի-Լանկա	10%
7	Մոնտենեգրո	10%
8	Վիետնամ	10%
9	Պերու	10%
10	Հայաստան	9%
11	Բոլիվիա	9%
12	Թաիլանդ	8%

Փորձը ցույց է տալիս, որ հիմնականում ՄԿՖ-ները չեն արժևորում տրամադրված միկրովարկերի սոցիալ-տնտեսական հատույցը, և որպես կանոն, միայն կառավարում են վարկերի տեղաբաշխման և ետ վերդարձման գործընթացը: Եթե միկրո գործարարները հաջողություն են ունենում, ապա ՄԿՖ-ները միայն ողջունում են այդ հանգամանքը, քանի որ խնդիր չեն ունենում վարկառուների կողմից իրենց նկատմամբ պարտավորությունների մարման առումով: Իսկ եթե միկրո վարկառուները ձախոխվում են գործարարության ոլորտում, ապա դա որպես կանոն, նույնպես չի մտահոգում ՄԿՖ-ներին, քանի որ իրենց կողմից տրամադրված վարկերը ապահովագրված են երկուսից ավելի երաշխավորող անձանց կողմից: Այս առումով, մասնագիտական գրականությունում բազմիցս նշվում է, որ միկրոֆինանսավորող կառույցները մտահոգված չեն վարկերի

¹⁵ **Зарипов Р.Я.**, Управление рисками в российских лизинговых компаниях, //Социально-экономическое развитие современного общества в условиях реформ, Материалы международной научной конференции, 2007, декабрь, Саратов, часть 1, стр., 241-245

¹⁶ **Gonzalez, A.** Is Microfinance Growing Too Fast? Washington, DC: Microfinance Information Exchange (MIX), 2010, p. 9

տեղաբաշխման սոցիալ-տնտեսական արդյունքներով, որը էականորեն նվազեցնում է միկրոֆինանսավորման կառավարման արդյունավետությունը:¹⁷

Այս առումով վիճակը փոքր ինչ բարվոք է Հայաստանի Հանրապետությունում, քանի որ գերփոքր գործարարության մի զգալի մաս ֆինանսավորվում է պետական բյուջեի միջոցներից, որը կառավարվում է ՓՄՁ զարգացման ազգային կենտրոնի կողմից: Ընդ որում, հատկանշական է, որ պետբյուջեի կողմից միկրոբիզնեսին տրվող հատկացումները սերտ փոխկապակցված են գերփոքր ձեռնարկության դինամիկայի հետ (տես գծապատկեր 1):

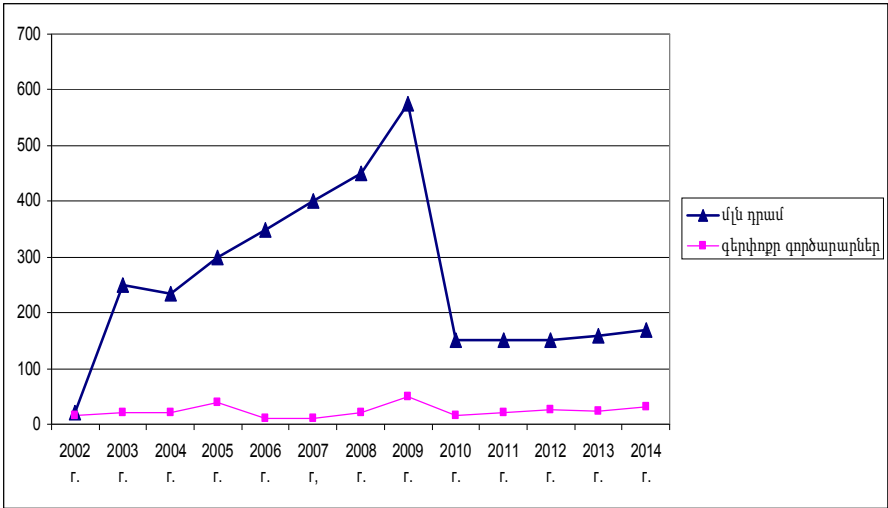
Հետևաբար, անհրաժեշտություն է ծագում վերահսկելու և համակարգային կառավարման դաշտ ընդգրկելու ոչ միայն միկրոֆինանսավորման ուղղությունները, այլև ՓՄՁ-ներին հատկացվող հանրային ֆինանսների սոցիալ-տնտեսական արդյունքները: Այս խնդիրը բարդանում է նրանով, որ գերփոքր բիզնեսի զարգացման միկրոֆինանսավորումը ունի տարբեր ուղղություններ (տես աղյուսակ 2): Այսպես, միայն 2002-2013 թթ. ընթացքում «ՓՄՁ ԶԱԿ» հիմնադրամը ՀՀ-ում ֆինասական օժանդակություն է հատկացրել շուրջ 30 հազ. գերփոքր ձեռնարկատերերին, որոնք ոչ միայն տնտեսական, այլև կազմակերպչական բնույթ են կրել՝ իրենց հետևից թողնելով սոցիալ-տնտեսական բազմաշերտ միկրո և մակրո հետազիծ:

Գծապատկեր 1

Գերփոքր գործարարների և ՀՀ պետական բյուջեի կողմից միկրոֆինանսավորմանը կատարված հատկացումների դինամիկան¹⁸

¹⁷ **Терехова В.А.**, О регулировании микрофинансовой деятельности и микрофинансовых организациях // Бухгалтерский учет в издательстве и полиграфии. 2011. No 1. стр. 22–24

¹⁸ «ՓՄՁ ԶԱԿ» հիմնադրամի պաշտոնական կայք, // www.smednc.am

Աղյուսակ 2
ՓՄՁ զարգացման ազգային կենտրոնի կողմից ՀՀ-ում գործարարության
աջակցման միջոցառումների դինամիկան¹⁹

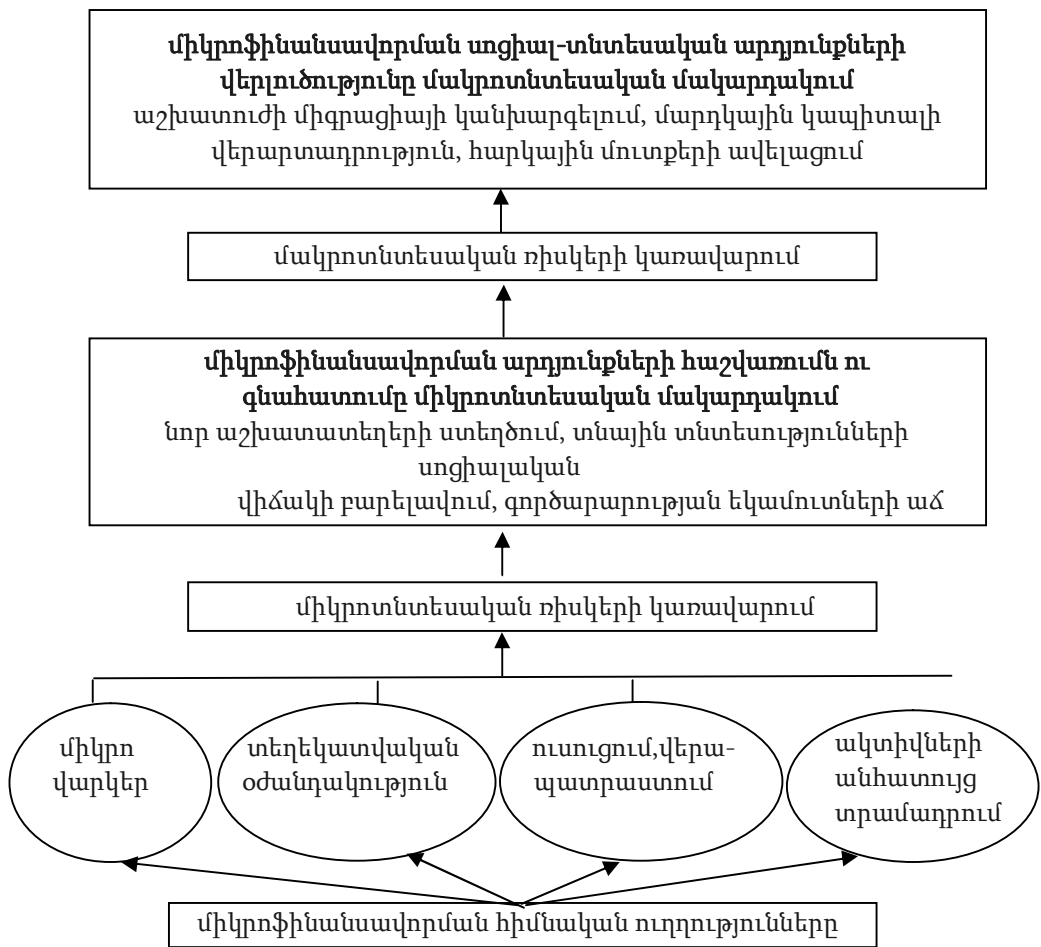
(քանակ)

Օժանդակության ուղղությունը	2011թ.	2012 թ.	2013 թ.
Տեղեկատվության տրամադրում և խորհրդատվություն	3588	7398	15647
Գործարարներին ուսուցում և վերավորակավորում	-	515	521
Սկսնակ գործարարներին՝ նախապատրաստական դասընթացներ	95	209	462
Վարկավորման գծով երաշխիքների տրամադրում	28	150	243
Մարքեթինգային ծառայությունների տրամադրում	69	191	243

Գծապատկեր 2
Միկրոֆինանսավորման կառավարման առաջարկվող
մեխանիզմը միկրո և մակրոտնտեսական մակարդակներում²⁰

¹⁹ www.smednc.am , //»ՓՄՁ ԶԱԿ« հիմնադրամի հաշվետվություն, 2013 թ. էջ 2

²⁰ Կազմված է հեղինակների կողմից:

Թվարկած նկատառումներով, մեր կողմից առաջարկվում է միկրոֆինանսավորումը կառավարել համակարգային մոտեցմամբ, հաշվի առնելով ոչ միայն այդ գործընթացի ուղղությունները, այլև սոցիալ-տնտեսական հետևանքների գնահատումները միկրո և մակրոտնտեսական մակարդակներով (տես գծապատկեր 2):

Միկրոֆինանսական գործունեության համակարգային կառավարումը նպատակահարմար է իրականացնել մի շարք ուղղություններով: Նախ և առաջ, անհրաժեշտ է բարելավել միկրոֆինանսավորման արդյունքների գրանցման, չափման և գնահատման համակարգը: Միայն տրամադրվող միկրովարկերի գործընթացների հաշվառումը, վերահսկողությունը և նորմատիվային կարգավորումը՝ հնարավորություն չի ընձեռնում լիարժեք պատկերացում կազմելու միկրոֆինանսավորման տնտեսական օգուտների մասին: Ներկայումս, ՀՀ-ում ունիվերսալ վարկային կազմակերպությունները առավելապես մտահոգված են վարկերի և տոկոսային եկամուտների լիարժեք և ժամանակին վերադարձով, քան դրանց նպատակային օգտագործման արդյունքներով: Գործնականում միկրո վարկերը հիմնականում վերադարձվում են ժամանակին և ամբողջությամբ, սակայն գոր-

ծարարները ոչ միայն չեն կարողանում զարգացնել ձեռներեցական գործունեությունը, այլև հայտնվում են դժվար ֆինանսական կացության մեջ, վաճառելով կենցաղային ակտիվները և մարելով վարկային պարտավորությունները:

Բացի այդ, անհրաժեշտություն է համարվում նաև ըստ առանձին ուղղությունների կազմակերպել միկրոֆինանսավորման վարկանիշավորում, որը հնարավորություններ է ընձեռնում իրականացնելու միկրոֆինանսական գործունեության արդյունավետության համեմատական վերլուծություն: Իրականության մեջ միկրոֆինանսավորումը չի ապահովում հավասարաչափ հատույց այնպիսի ցուցանիշներով, ինչպիսիք են աշխատատեղերի ավելացումը, գործարարների եկամուտների աճը, աղքատության մակարդակի կրճատումը, ընտանիքների սոցիալական պայմանների բավարարումը, որն էլ անհրաժեշտություն է առաջացնում համապարփակ գնահատելու միկրոֆինանսավորման սոցիալ-տնտեսական արդյունքները և ներկայացնելու ըստ առանձին ուղղությունների ցուցանիշների վարկանիշավորում:

Нонна Хачатрян, Артак Тигранович Яразян - Улучшение системного управления микрофинансирования в РА. - Системное управление микрофинансовой деятельности следует совершенствовать по следующим направлениям. Прежде всего, в совершенствовании нуждаются подходы измерения, оценки и регистрации результатов микрофинансирования. Учет, контроль и нормативные регулирования только над выдачей микрокредитов не представляет полную картину экономической выгоды микрофинансирования. В настоящее время универсальные кредитные организации больше всего заботятся о возврате кредитов, чем о целевых результатах их использования. Несмотря на то, что на практике микрокредиты в основном возвращаются полностью и вовремя, однако при этом сами предприниматели не только не могут развивать свой бизнес, но и попадают в еще худшее финансовое положение, продавая свои бытовые активы для погашения кредитных задолженностей.

Кроме того, представляется необходимым введение рейтинговой оценки микрофинансирования по отдельным направлениям, что позволит осуществить сравнительный анализ эффективности микрофинансовой деятельности. В действительности микрофинансирование не обеспечивает равномерную отдачу по таким показателям, как увеличение рабочих мест, рост доходов предпринимателей, снижение уровня бедности, улучшение социальных условий фермеров, что приводит к необходимости совокупной оценки социально-экономических результатов микрофинансирования и представления рейтинга отдельных направлений этого процесса.

Nonna Khachatryan, Artak Yarazyan - development of microfinance system management in RA. - System management microfinance activities should be improved in the following areas. First of all, needs to be improved approaches for measuring, evaluating and recording the results of microfinance. Accounting, control and regulation only over the issue of micro crediting do not represent a complete framework of the economic benefits of microfinance. Currently, universal credit organizations mostly concerned about the return of loans, than on the targets of their use. Often in practice micro

loans are fully refunded on time, but businessmen by themselves not only fail to build an activity, but also appear in even worse financial position, by selling their household assets to pay off credit debts.

In addition, it is necessary to introduce a microfinance ranking by several ways, which will give opportunity to organize comparative analysis of microfinance activities. In fact, microfinance does not provide a similar impact on indicators, such as: an increase in jobs positions, income growth entrepreneurs, poverty reduction, improvement of social conditions of micro entrepreneur, that compels the need for comprehensive assessment of the socio-economic results and presenting microfinance ranking by separate areas of the process.

Աշխատանքում ցույց են տրված տնտեսական աճի դինամիկան ԱՊՀ երկրներում և Հայաստանում տնտեսական աճի առանձնահատկությունները: Աշխատանքում լուսաբանվում է տնտեսական աճի տեմպերի արագացման անհրաժեշտությունը, մասնավորապես կապիտալ ներդրումների խրախուսումը:

Բանալի բաներ. դինամիկա, տնտեսական աճի տեմպեր, ազատացում, կապիտալ ներդրումներ, խրախուսում, պետության տնտեսական դերը, նյութատարություն, էներգատարություն, արդյունավետություն

Տնտեսական աճը տնտեսության և հասարակության զարգացման գլխավոր ցուցանիշն է: Այն միաժամանակ պետության տնտեսական գործունեության գնահատման ինքնատիպ, յուրահատուկ ցուցանիշ է, տնտեսության անվտանգության և անկախության ապահովման երաշխիք: Կայուն և բարձր տեմպերով տնտեսական աճը և որակական հագեցվածությունը արտահայտում է հասարակության «առողջության» վիճակը:

Տնտեսական գրականության մեջ և գործնականում նույնացվում է տնտեսական աճը և տնտեսական զարգացումը, քանի որ տնտեսական զարգացումը հիմնականում պայմանավորված է տնտեսական աճով: Սակայն տնտեսական զարգացումը ավելի լայն բնույթի հասկացություն է և ներառում է նաև բնակչության բարեկեցությունը:

Դրա հետ մեկ տեղ պետք է նաև նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ միշտ չէ որ տնտեսական աճը ուղեկցվում է տնտեսական բոլոր տեսակի ցուցանիշների բարելավումով: Օրինակ՝ 21րդ դարի առաջին տասնամյակում Ռուսաստանի Ֆեդերացիայում, չնայած տնտեսական աճը ուղեկցվեց մարդկային զարգացման ինդեքսի աճով, սակայն վատթարացավ տնտեսության ճյուղային կառուցվածքը:¹ Չնայած Ճապոնիայում տնտեսական աճը պայմանավորեց տնտեսական զարգացում (տնտեսական հրաշք), սակայն այն ուղեկցվեց շրջակա միջավայրի աղտոտումով: Հայաստանում տնտեսական աճը միշտ չէ, որ պայմանավորում է համարժեք բնակչության կենսամակարդակի բարձրացում: Բացի դրանից աճում է նաև աչքարությունը և ազատագաղթը: Ուստի, չնայած տնտեսական աճը և տնտեսական զարգացումը միմյանց մոտ են, սակայն նույնական չեն: Դեռ ավելին տնտեսագիտության տեսության մեջ գոյություն ունի այսպես կոչված «աճ, առանց զարգացման» հասկացությունը, երբ տնտեսական աճի բարձր տեմպերի ժամանակ որոշակի ցուցանիշներ փոքր են փոփոխվում, ինչպես նաև «աճի որակ» հասկացությունն, որը հատուկ ուշադրություն է պահանջում թե տնտեսական աճի արդյունավետությունը ինչպես է ազդում կյանքի որակի վրա:

Տնտեսական աճը պայմանավորված է ոչ միայն լրացուցիչ ռեսուրսների օգտագործմամբ (էքստենսիվ տնտեսական աճ) այլև դրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացմամբ՝ բարձր տեխնոլոգիայի կիրառմամբ և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմամբ (ինտենսիվ տնտեսական աճ): Այս տեսակետից տնտեսական աճի արդյունավետությունը կարելի է բնորոշել, որպես երկրում տնտեսական ռեսուրսների օգտագործումից ստացված մաքսիմում տնտեսական բարիք: Կամ էլ տնտեսական ռեսուրսների այնպիսի զուգակցամ,

¹ Տե՛ս **Будитов А. С.** Национальная экономика, М. Магистр. 2015 էջ 55

ըը տրված արտադրանքի թողարկումը կապահովի ավելի պակաս (մինիմալ) ծախսերով: Տնտեսական աճի արդյունավետության բարձրացման գործում եական նշանակություն ունի նաև կապիտալի և բնական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը: Դա ամենից առաջ վերաբերվում է արդյունքի կապիտալատարության, նյութատարության և էներգատարության կրճատմանը:

Ցավոք Հայաստանի վիճագրական ծառայությունը եքստենսիվ աճի գերակայության պայմաններում նման ուսումնասիրությունների չի կատարում: Ընդ որում կապիտալատարությունը մակրոտնտեսական մակարդակով որոշվում է հիմնական կապիտալի արժեքի և ՀՆԱ-ի հարաբերությամբ (հակառակ ցուցանիշը անվանվում է կապիտալահատույց): Նման հետազոտություններ կատարվել են Ռուսաստանի Դաշնությունում՝ 2007թ. հիմնական կապիտալի (61,798 տրիլիան դոլար) հարաբերությունը ՀՆԱ-ի (33111տրիլ. դոլար) կազմել է 1,87 դոլար (61,798/33111=1.87): Այն կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ, որ 1 ռուբլի ՀՆԱ-ի արտադրության համար օգտագործվել է 1,87 ռուբլու հիմնական կապիտալ կապիտալատարությունը կազմել է 0,53 կոպեկ (33111/61,798 =0.53):²

Նյութատարությունը ամբողջ երկրի մաշտաբով դժվար է հաշվարկել, որ պայմանավորված է հիմնականում նյութերի և հումքի մեծ քանակությամբ և անվանակարգով: Դրա համար գործնականում օգտագործվում է այնպիսի գնահատումներ (ցուցանիշներ) ինչպիսիք են, ասենք պողպատի, ցեմենտի, փայտանյութի միավոր ծախսերը ՀՆԱ-ի նկատմամբ:

Ինչ վերաբերվում է ազգային տնտեսության էներգատարությանը, ապա այն հաշվարկվում է առաջնային էներգիայի սպառման, ֆիզիկական ծավալով՝ (արտահայտված տոննաներով) պայմանական վառելիքի կամ նավթի համարժեքի հարաբերությունը ՀՆԱ-ի նկատմամբ: Այսպես Չինաստանում 1990 թվականի էներգահայտուցը կազմել է 2 դոլար, իսկ 2005 թվականին 3,1 դոլար: Սակայն պետք է նշել, որ էներգահայտույցի վրա ոչ այնքան ազդում է էներգիայի սպառման արդյունավետությունը, որքան էներգատար գործունեության ձևերը այլ կերպ ասած, եթե այդ ցուցանիշը Հայաստանում կազմում է 5,6 դոլար (2004 թ.)՝ իր թույլ զարգացած տրասպորտով, մետաղաձուլությամբ և քիմիական արդյունաբերությամբ դա չէր լինի 2,5 անգամ ավելին քան Ռուսաստանում կամ Ուկրաինայում՝ (2 դոլար):³ Դրա համար նպատակահարմար չէ էներգիահայտույցի գնահատումը ըստ միջճյուղային համեմատությունների, որքան երկրի էներգատարության (էներգահատույցի) դինամիկան է ցույց տալիս:

Չնայած տնտեսական աճի մոդելները օգնում են որոշելու տնտեսական ռեսուրսների դերը (լուծման) դրանց արդյունավետ օգտագործման համար, սակայն չեն պատասխանում այն հարցերին, թե ինչու կարճատև, միջին և երկարատև ժամանակաշրջաններում ազգային տնտեսության աճը անկայուն է դեռ, ավելին դա բացահայտ ճշմարտություն է (**«աքսիոմա»**) և այն հաճախ ուղորդվում է տնտեսական ճգնաժամերով, որը կարելի է տեսնել ներքոհիշյալ աղյուսակի տվյալներից:

² Տե՛ս *Булотов А. С.* национальная эконямока, "Магистр" 2015 էջ. 83

³ Տե՛ս Содружество Независимых государств в 2008. Краткий справочник М. 2009 г. էջ 12

Հետ խորհրդային երկրներում ՀՆԱ-ի աճը տոկոսներով

Երկրներ	1992-2000	2001-2008	2001	2005	2007	2008	2009	2010
Ռուսաստան	- 4	6,5	5,1	6,4	8,1	5,6	- 7,9	4,0
Բելառուսիա	- 1,2	8,2	4,7	7,5	3,0	7,2	- 6,5	1,5
Ուկրաինա	- 8,0	6,9	9,2	2,7	7,6	2,1	- 15,1	3,7
Ադերբեջան	- 5,6	17,0	9,9	26,4	25,0	11,6	9,3	2,7
Վրաստան	- 7,9	7,6	4,8	9,6	12,4	2,1	- 4,0	2,0
Հայաստան	- 2,9	11,9	9,6	13,9	13,8	6,8	- 14,8	2,0
Լատվիա	- 3,7	7,3	8,0	7,8	8,9	3,0	- 15,0	- 1,6
Լիտվիա	- 2,8	7,3	6,6	7,8	8,9	3,0	- 15,0	- 1,6
Էստոնիա	0,1	6,6	7,7	9,2	6,3	-3,6	- 14,1	- 0,8
Լեհաստան	4,7	4,5	1,2	3,6	6,8	4,9	+ 1,7	2,7
Չինաստան	10,5	10,3	8,3	11,6	13,0	9,0	8,7	10,0

Աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ սկսած 1990թ. հետխորհրդային բոլոր երկրներում արձանագրվել է տնտեսական աճի տեմպերի անկում: Այն, նախ պայմանավորված է եղել նախկին ԽՍՀՄ-ում վերջին տարիներին (1980թ.-ից) տնտեսական և համակարգային ճգնաժամով և շուկայական հարաբերությունների անցման վերափոխումնային (տրանսֆորմացիոն) անկումով: Հետխորհրդային երկրները (1990թ.-ի երկրորդ կեսից) Ադերբեջանը, Հայաստանը, Բելառուսիան, Ղազախստանը, Թուրքմենիան, Ուզբեկստանը և Մեծ Բալթյան երկրները կարողացան հաղթահարել ճգնաժամը և ապահովել տնտեսական աճ: Իսկ մի շարք հետխորհրդային երկրներ՝ Սլովակիան, Ուկրաինան, Վրաստանը, Կիբգիզիան և Տաճիկստանը նույնիսկ մինչև համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճնշմամբ ՀՆԱ-ի ծավալով ունեցել են ավելի ցածր մակարդակ, քան 1990 թվականին: Ռուսաստանը կարողացավ միայն 2008 թ-ին վերականգնել ՀՆԱ-ի նախկին մակարդակը: ԱՊՀ-ը երկրների շարքում ամենամեծ տնտեսական անկումն արձանագրվեց Հայաստանում (59 %): Համեմատության համար նշենք, որ Ռուսաստանը երկրորդ տեղում էր (40 %), իսկ Ուկրաինան՝ երրորդ (37 %):

Հայաստանում տնտեսական անկման բարձր մակարդակը պայմանավորված էր նաև մի շարք առանձնահատուկ դժվարություններով: Մասնավորապես Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժը, արցախյան պատերազմը և Ադերբեջանի և Թուրքիայի կողմից Հայաստանի տնտեսական շրջափակումը, էներգետիկական ճգնաժամը և այլն: 1994ից մինչև 2008թթ. Հայաստանում արձանագրվեց միջին հաշվով 8 % տնտեսական աճ: Սակայն համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի (2008թ) ժամանակ Հայաստանում կրկին արձանագրվեց 14,8 % տնտեսական անկում, որը ԱՊՀ երկրների շարքում բարձր ցուցանիշներից մեկն է

⁴ Տե՛ս նույն տեղ էջ 57-58

(4 –րդ տեղում): 2010 թ. Հայաստանում կրկին արձանագրվեց տնտեսական աճ՝ 1,8 %: 2015 թ. համար համաշխարհային բանկը կանխատեսում է Հայաստանում 0-ական աճ: Սակայն առատ գյուղատնտեսական տարին կարող է ապահովել տնտեսական աճ մոտ 2-2,5 %-ով:

Տնտեսագիտության տեսության մեջ առկա տնտեսական աճի մոդելները (-Կոբբա-Դուգլաս, Ռոբերտ Սոլոու և այլն) օգնում են որոշելու տնտեսական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը: Սակայն դրանք չեն պատասխանում այն հարցին, թե ինչու և ազգային տնտեսության աճը անկայուն է: Այս նկատառումով հարկ ենք համարում նշել հետևյալ երեք պատճառները: Առաջին, անցումային և զարգացող երկրները, որպեսզի հասնեն զարգացած երկրների մակարդակին դեռևս ունեն հնարավորություններ սահմանելու տնտեսական աճի բարձր տեմպեր, սակայն աստիճանաբար մոտենալով զարգացած երկրների մակարդակին այդ հնարավորությունները աստիճանաբար կրճատվում է: Օրինակ, Ճապոնիան 1980 թ. ձգտելով հասնել զարգացած երկրների մակարդակին հասավ տնտեսական աճի բարձր տեմպերի (Ճապոնական տնտեսական հրաշք), սակայն հետագայում կտրուկ կերպով նվազեց տնտեսական աճի տեմպերը: Երկրորդ, շուկայական տնտեսության բոլոր երկրներում դեռևս պահպանվում է պարբերաշրջանային (ցիկլային) զարգացումը: Երրորդ, տնտեսական աճի տեմպերը այս կամ այն երկրում պայմանավորված է նրանով, թե ինչպիսի արդյունավետությամբ է օգտագործում առկա տնտեսական ռեսուրսները: Դրա հետ մեկտեղ կարևոր նշանակություն ունի արտահանման միջազգային գների տատանումները, երկրի տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը, ռազմական ծախսերը, եղանակային տարբերությունները (գյուղատնտեսության մեջ), բնական աղետները և այլն:

Володя Овсепян - Экономический рост. - В работе рассматривается динамика экономического роста в странах СНГ и раскрываются особенности экономического роста в Армении. В работе обосновывается необходимость ускорения экономического роста, в частности, стимулирования капитальных вложений.

Ключевые слова: динамика, темпы экономического роста, либерализация, капитальные вложения, стимулирование, экономическая роль правительства, материалоемкость, энергоёмкость, эффективность.

Volodya Hovsepyan - Economic growth. - This paper considers the dynamics of economic growth in CIS countries and reveals the features of economic growth in Armenia. The paper proves the necessity of speeding up economic growth, in particular, encouraging capital investments.

Key words: dynamics, rates of economic growth, liberalization, capital investments, stimulation, economic role of the government, material consumption, energy consumption, efficiency.

**ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՈՒՆ**

ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՐՄԱՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հայաստանի առաջին Հանրապետության քաղաքական համակարգը լիարժեք ժողովրդավարական էր, որը տվյալ ժամանակահատվածի համար արդյունավետ չէր: Այն իր ողջ գոյության ընթացքում չէ, որ ունեցել է խորհրդարանական կառավարման համակարգ: Խորհրդարանը գործել է երկու փուլով՝ 1918թ. օգոստոսի 1 – 1919թ. փետրվարի 28 և 1919թ. օգոստոսի 1 – 1920թ. մայիսի 5, բայց այդ գործունեությունն չի եղել արդյունավետ: 1920թ. մայիսի 5 -ին ստեղծվել է կուսակցական դիկտատուրա, որը դիկտատուրա չէր դասական առումով, այլ պայմանավորված էր ներքին և արտաքին թշնամիներին չեզոքացնելու հանգամանքով:

Քանալի բառեր. Քաղաքական համակարգ, Հայաստանի հանրապետություն, ժողովրդավարություն, դիկտատուրա, խորհուրդ, խորհրդարան, Դաշնակցություն, Բյուրո – կառավարություն:

Հայաստանի առաջին հանրապետությունը գոյություն է ունեցել այնպիսի պատմական ժամանակահատվածում, որը խորհել է տալիս, թե որքանով էր նպատակահարմար այն քաղաքական համակարգը, որը որդեգրվել էր նրա համար: Քաղաքական համակարգերի ընտրությունը անպայմանորեն պետք է պայմանավորել ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին գործոններով: Ներքին գործոն ասելով պետք է հասկանալ, թե ինչպիսի ներքաղաքական իրավիճակ է ապրում տվյալ համակարգը որդեգրած կամ որդեգրել փորձող քաղաքական միավորը: Հայաստանի առաջին Հանրապետության համար կարելի է պնդել, որ այն քաղաքական իրավիճակը, որում գտնվում էր այն, միառժամանակ երկրորդական պետք է դարձներ ժողովրդավարական համակարգի ընտրությունը: Իսկ այդ քաղաքական իրավիճակը թելադրում էր ավելի շատ դիկտատորական կառավարման համակարգի առժամյա ընտրություն, որովհետև ներքին դավադիր թաթար տարրը ցանկանում էր ներսից պայթեցնել այդ պետությունը: Բավական է նշել, որ հանրապետության ներսում գոյություն ունեին թվով քսաներկու թաթարական իշխանություններ, որոնք արտաքուստ որդեգրելով մեղմ և հանդուրժողական վերաբերմունք, ներքուստ դավում էին նրան և ձգտում էին պայթեցնել: Չպետք է անտեսել նաև այն թշնամական վերաբերմունքը, որն ունեին ՀՀ նկատմամբ Վրաստանն ու Ադրբեջանը: Այս պայմաններում անհրաժեշտ էր ուժերը միավորել պետության փաստացի ամրապնդման ուղղությամբ, որի հաջողության գաղտնիքը ուժեղ իշխանություն էր կամ դիկտատուրան, բայց ոչ դասական իմաստով, այսինքն՝ սեփական ժողովրդի իրավունքների և ազատության ոտնահարմամբ, որը նախատեսում է սեփական իշխանության հարատևության ապահովում, այլ՝ դիկտատուրա՝ այդ նույն ժողովրդին ընդդեմ թշնամիների միավորելու և նրա փաստացի ու իրավական գոյությունը որոշակի սահմանների վրա հիմնավորելու համար:

Արտաքին գործոն ասելով պետք է նկատի ունենալ գերտերությունների պարտադրանքները քաղաքական համակարգերի ընտրության տեսանկյունից: Իսկ վերջիններս 1918 – 20թթ. ցանկանում էին Հայաստանը տեսնել ժողովրդավարական, որը հայության ազգային անվտանգության ապահովման տեսանկյունից միանգամայնորեն ժամանակավրեպ էր: Այս ամենի հետևանքով ՀՀ գոյութե-

յան ոչ երկարատև ժամանակահատվածում մենք ականատեսն ենք դառնում երկու քաղաքական թերթի անընդհատ պայքարի՝ քաղաքական այս կամ այն համակարգի ընտրության շուրջը, որը քիչ նշանակություն չունեցավ այդ պետության 1920թ. ճաշակած պարտությունների առումով: Այդ պայքարի հետևանքով է, որ այս պետությունն ունեցավ բավական յուրահատուկ քաղաքական համակարգ, որն իր մեջ ներառում է այն ժամանակների համար և ընդունելի և դատապարտելի բաղադրամասեր:

Հայտնի է, որ Հայաստանի առաջին հանրապետությունը խորհրդարանական կառավարման տիպի պետություն էր, որը ենթադրում է լայն ժողովրդավարություն: Սակայն նման պետության որակավորումը սխալ է տարածել նրա գոյության ողջ ժամանակահատվածի վրա, որովհետև ՀՀ – ն ունեցել է զարգացման փուլեր , որոնց ընթացքում քաղաքական համակարգը լիովին փոխվել է: Խորհրդարանական կառավարմանը փոխարինել է կուսակցական կառավարումը՝ հանձին Բյուրո – կառավարության, որի գործունեության ընթացքում չի գումարվել խորհրդարանական ոչ մի նիստ և բոլոր որոշումները առանց խորհրդարանի վավերացման իրականացրել է Դաշնակցության Բյուրոն, որի նախագահն ու անդամները միաժամանակ կառավարության նախագահն ու անդամներն էին: Ահա սրանում է կայանում ՀՀ քաղաքական համակարգի յուրահատկություններից մեկը: Փաստորեն 1920թ. մայիսի 5 – ից մինչև նույն թվականի նոյեմբերի 23 – ը երկրում իշխում էր կուսակցական դիկտատուրա: Բայց այն դիկտատուրա էր պետության թշնամիների նկատմամբ և ոչ թե սեփական ժողովրդի, որով պետք է պայմանավորել հիշյալ պետության քաղաքական համակարգի մյուս յուրօրինակությունը: Դաշնակցության միանձնյա կառավարելու ձգտումը պետք է պայմանավորել երկրի առջև ծառացած վտանգներով, բոլշևիկների մայիսյան և թաթարական խռովություններով և ոչ թե ժողովրդավարական պետության նկատմամբ անհանդուրժողականությամբ: Եվ այդ դիկտատուրան տալով իր դրական արդյունքները, պետությունը փրկելով ներսից պայթեցնելու վտանգից, ի վերջո վերանալու էր: Նման դիկտատուրայի ստեղծումը մինգամայնորեն արդարացված էր, թեպետ ուշացած: Իսկ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգը Հայաստանի Հանրապետության համար ժամանկավրեպ էր:

Այս ամենում համոզվելու համար փորձենք լուսաբանել ՀՀ կազմավորման սկզբում ձևավորված քաղաքական համակարգի էությունը, իսկ մինչև այդ, թե ինչ պետք է հասկանալ առհասարակ քաղաքական համակարգ ասելով:

Քաղաքական համակարգ հասկացողությունն իր մեջ ներառում է հետևյալ բաղադրամասերը՝ պետություն, քաղաքական իշխանություն, քաղաքական կուսակցություններ, քաղաքական վարչակարգ, զանգվածային լրատվության միջոցներ: Պետությունը քաղաքական համակարգի միջուկն է, մնայուն, բայց ոչ հավերժական կազմակերպություն, որի կառավարման դեկն ստանձնում են իշխանությունները: Այդ իշխանությունների այլ քաղաքական կազմակերպությունների կամ կուսակցությունների և ՋԼՄ-ների նկատմամբ հանդուրժողականության չափից է կախված քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական, ավտորիտար կամ ամբողջատիրական էությունը:

Հայաստանի առաջին հանրապետությունում այդ հանդուրժողականության չափը ապահովում էր այդ պետության քաղաքական համակարգը լիարժե-

քորեն ժողովրդավարական համարելու հիմքերը: Փորձենք դրանում համոզվել՝ դիմելով փաստերին:

Հայտնի է, որ Հայաստանի առաջին Հանրապետությունն ունեցել է երկու օրենսդիր մարմին: Առաջինը կոչվում էր Հայաստանի խորհուրդ, որը ոչ թե ձևավորվել է պետության կազմավորմանը հաջորդած ընտրությունների հետևանքով, այլ՝ դեռևս 1917թ. Թիֆլիսում արևելահայերի գումարած համագումարում ընտրված Հայոց Ազգային խորհրդի կազմի ընդլայնմամբ: Հայոց Ազգային Խորհուրդը Ավետիս Ահարոնյանի գլխավորությամբ ընտրվել էր 15 հոգուց: 1918թ. մայիսի 28 – ին Հայոց Ազգային խորհուրդն իրեն հռչակում է հայկական գավառների միակ իշխանություն, որից հետո հուլիսի 20 – ին եռապատկելով իր անդամների թիվը, վերակազմվում է՝ որպես Հայաստանի Խորհուրդ՝ Ավետիք Սահակյանի նախագահությամբ: Խորհուրդ են հրավիրվում թուրքերի եզդիների և ռուսների ներկայացուցիչներ¹:

Խորհրդի պաշտոնական բացումը տեղի է ունենում 1918թ. օգոստոսի 1 – ին Երևանում: Որպեսզի համոզվենք, որ Հայաստանի առաջին Հանրապետությունն իրոք ուներ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ, բավական է մատնանշել, թե ինչպիսին էր նրա կազմը: Այն ներառում էր 18 դաշնակցական, 6 սոցիալիստ հեղափոխական, 6 սոցիալ – դեմոկրատ, 2 անկուսակցական, 1 եզդի, 1 ռուս²:

Ինչպես համոզվում ենք՝ օրենսդիր մարմնում ընդգրկված էին բոլոր առկա քաղաքական ուժերի և այլազգիների ներկայացուցիչները, որը վկայում է որ **Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը ձևավորվում էր որպես ժողովրդավարական պետությունների բոլոր առանձնահատկությունները ներառող պետություն:** Նույնիսկ խորհրդում ներառված էին 6 մահմեդականներ, որոնց առկայությունը ենթադրում էր վտանգ Հայաստանի ազգային անվտանգության համար, որի թուրք կամ թաթար տարրը միշտ հակված էր ներսից պայթեցնելու այդ նորանկախ պետությունը: **Եզրակացությունը մեկն է՝ անկախ ընտրված քաղաքական համակարգի նպատակահարմարությունից, այն լիարժեք ժողովրդավարական էր:**

Իսկ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգը տվյալ իրավիճակում, ինչպես նշեցինք, ժամանակավրեպ էր, որովհետև, Հայաստանին դալվում էին նրա անմիջական հարևաններ Վրաստանն ու Ադրբեջանը, որոնց հետ արդեն 1918թ. աշնանից խորացան տարածքային վեճերը: Բացի այդ, Խորհրդի կազմը խայտաբղետ էր, որը հնարավորություն չէր ընձեռում ուժերի կենտրոնացման համար այն բարդ ժամանակաշրջանում:

Ինչպես նկատել է Ս. Վրացյանը՝ << Հայաստանի խորհուրդը ներքին շաղախից զուրկ, ամուր մեծամասնություն չունեցող, հակամարտություններով լի և հիվանդ մի մարմին էր և այդ հիվանդությունը հնարավոր չէրավ դարմանել³:

ՀՀ առաջին կառավարությունը, որի վարչապետը Հովհ. Քաջազունին էր, նույնպես ձևավորվում է ժողովրդավարական սկզբունքով: Ցավոք նրան չի հա-

¹ Տե՛ս *Աշոտ Ներսիսյան*, Ավետիք Սահակյան/Հայր Աբրահամ/, Երևան, 2006, էջ 211:

² Նույն տեղում, էջ 217, նաև՝ *Ս. Վրացյան*, Հայաստանի Հանրապետություն, Բեյրութ, 1958, էջ 184 – 190

³ Նույն տեղում, էջ 190:

ջողվում կառավարության մեջ ներառել Հայ ժողովրդական կուսակցության և Էսեռների ներկայացուցիչներին և առաջին կառավարության կազմի մեջ մտնում են չորս դաշնակցականներ⁴, երկու անկուսակցականներ, բայց այն, որ վարչապետը ձգտում էր կառավարության մեջ ներգրավել նաև այլ քաղաքական ուժերի, վկայում է քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական լինելու մասին:

Այդ մասին է վկայում նաև հանդուրժողական վերաբերմունքը արտախորհրդարանական քաղաքական կուսակցությունների նկատմամբ: Դրանք էին ՀՍՌԿ-ն, ՄԴՀԿ-ն և ՄԴԲՀԿ-ն/Սպեցիֆիկները:

Ինչպես արդեն նշեցինք, նման քաղաքական համակարգը մերժելի էր շատ դաշնակցական գործիչների համար/ Արամ Մանուկյան, Ռուբեն Տեր Մինասյան, Արշակ Զամալյան, Արտաշես Բաբայան և այլն/, որոնք ցանկանում էին հասնել կուսակցական դիկտատուրայի: Սա նշանակում է, որ պայքար էր գնում կառավարման համակարգի ընտրության շուրջը, որը պայմանավորված էր այս կամ այն քաղաքական ձգտումների հեղինակների՝ պատմական ժամանակահատվածի նկատմամբ ունեցած մոտեցումներով: Որն էր կարևորը՝ ժողովրդավարական համակարգը, որը նախատեսում էր կուտակված հրատապ խնդիրների շուտափույտ լուծում, թե դիկտատուրան, որի դեպքում ավելի արագորեն կարելի էր լուծում տալ այդ խնդիրներին: Բնականաբար երկրորդը: Եվ պատահական չէ, որ 1919թ. փետրվարի 28 – ին կուսակցական դիկտատուրայի ստեղծմանը ձգտող ուժերը փակում են խորհուրդը, որից հետո այն չի գումարվում մինչև 1920թ. օգոստոսի 1 – ը, երբ ընտրությունների արդյունքում բացվում է Հայաստանի խորհրդարանը:

Որպեսզի պարզ դառնա, որ խորհրդարանական համակարգը տվյալ իրավիճակում արդյունավետ չէր, բավական է նշել, որ կառավարության ընդդիմադիր գործիչներն այնտեղ զբաղվում էին նրա գործունեության անտեղի քննադատությամբ, այն դեպքում, երբ թաթար ընդդիմադիր տարրը Սուրմալուի գավառում կոտորում էր հայ բնակչությանը նույն փետրվար ամսին և վտանգի տակ էր պահում Էջմիածին - Իգդիր խճուղին⁵: Այս պայմաններում ում էր հարկավոր խորհրդարանը: Ուստի և, փետրվարի 28 – ին երբ քննարկվում էր Սուրմալուի գավառում ռազմական դրություն մտցնելու կառավարության առաջարկը և ընդդիմադիրները դեմ էին արատահայտվում դրան, ժողովրդական մի զանգված մասնավորապես Ռուբենի և Արտ. Բաբայանի դրդմամբ ցրեց խորհուրդը:

Այսպիսով, կարճատև մի ժամանակահատվածում պարզ դարձավ, որ որդեգրված քաղաքական համակարգն արդյունավետ չէր: Սակայն արդյունավետ չդարձավ հունիսին ընտրված խորհրդարանի գործունեությունը ևս, որի բացումը տեղի ունեցավ 1919թ. օգոստոսի 1 – ին: Խորհրդարանն այս անգամ ուներ 80 պատգամավոր, որից 72 դաշնակցական, 4 սոցիալիստ – հեղափոխական/էսեռ/, 1 անկուսակցական, 2 թաթար և 1 եզդի⁶:

Ինչպես համոզվում ենք, այստեղ նույնպես բացարձակ մեծամասնություն էր կազմում Դաշնակցությունը, բայց այս խորհրդարանն էլ էր ժողովրդավարա-

⁴ *Արաքստ Հակոբյան*, Հայաստանի խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցությունները 1918 – 1920, Երևան, 2005, էջ 48:

⁵ <<Հայրենիք>> ամսագիր, թիւ 9, Յուլիս, 1922, էջ 1923:

⁶ *Արաքստ Հակոբյան*, նշվ. աշխ., էջ 185:

կան ընտրության արդյունք, քանի որ այնտեղ տեղ էր հատկացված նաև այլազգիներին: Ինչպես էր հնարավոր թաթար պատգամավորի նվիրումը հայկական պետականության ամրապնդման գործին, երբ Հայաստանում առկա թաթարական ապստամբ տարրերը քանդում էին նրա հիմքերը: Միանգամայն ժողովրդավարական սկզբունքներով էր գործում նաև Ալ. Խատիսյանի կառավարությունը, որի օրոք Հայաստանում ազատ քարոզչություն էին տանում բոլշևիկ գործիչները, որոնք 1920թ. մայիսին նույն թաթար տարրի ապստամբ լինելու պայմաններում բարձրացրեցին մայիսյան խռովությունները:

ՀՀ քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական էության վնասակար հետևանքները գիտակցվեց ուշացումով և ներքաղաքական պայքարն ավարտվեց մայիսյան խռովությունների առիթով ՀՅԴ Բյուրոյի դիկտատուրայի ստեղծմամբ 1920թ. 5 – ից մինչև նոյեմբերի 23 – ն ընկած ժամանակահատվածում, երբ Դաշնակցության Բյուրոն իր ձեռքն առավ կառավարության ղեկը և խորհրդարանի գործունեությունը դադարեցվեց, բայց արդեն բավական ուշ էր, քանի որ բոլշևիկյան քարոզչությունը կազմալուծել էր հայոց բանակը: Այնուամենայնիվ Բյուրո – կառավարությունը կարողացավ չեզոքացնել թաթար ապստամբ տարրը և հոգուտ հայոց փոխել պետության ժողովրդագրական պատկերը:

Սակայն բոլշևիկ – քեմալական դաշինքի պայմաններում այս կառավարությունը չկարողացավ պահել իր դիրքերը և վերջին, Ս. Վրացյանի կառավարությունը դեկտեմբերի 2 – համաձայնագրով գնաց ՀՀ խորհրդայնացմանը:

Շարադրվածից հիմնական եզրակացություններն հետևյալներն են.

Առաջին. Հայաստանի առաջին Հանրապետության քաղաքական համակարգը լիարժեք ժողովրդավարական էր, որը տվյալ ժամանակահատվածի համար արդյունավետ չէր, քանի որ անտեղի խորհրդարանական վեճերը ձգձգում էին կենսական խնդիրների լուծումը:

Երկրորդ. Հայաստանի հանրապետությունն իր ողջ գոյության ընթացքում չէ, որ ունեցել է խորհրդարանական կառավարման համակարգ: Խորհրդարանը գործել է երկու փուլով՝ 1918թ. օգոստոսի 1 – 1919թ. փետրվարի 28 և 1919թ. օգոստոսի 1 – 1920թ. մայիսի 5, բայց այդ գործունեությունը չի եղել արդյունավետ:

Երրորդ. Երկրորդ օրենսդիր մարմինը կարող էր արդյունավետ գործել, քանի որ մեծամասամբ ընդգրկում էր դաշնակցականների, բայց վերջիններս էլ միակամ չէին դիկտատուրայի ստեղծման առումով: Բացի այդ՝ ժողովրդավարական հովերով էր տարված Ալ. Խատիսյանի կառավարությունը:

Չորրորդ. ՀՅԴ Բյուրոն ի վերջո կարողանում է հասատատել իր դիկտատուրան, բայց դա արդեն ուշացած քայլ էր, թեև արդյունավետ էր թաթար տարրի վնասագրեման առումով:

Հինգերորդ, Այդ դիկտատուրան դիկտատուրա չէր դասական առումով, այլ պայմանավորված էր ներքին և արտաքին թշնամիներին չեզոքացնելու հանգամանքով:

Арман Саркисян - *Своеобразие политической системы первой республики Армении* - Политическая система первой республики Армении была полностью демократической, что для данного периода времени было неэффективным. Она не во все время своего существования имела систему парламентского правления. Пар-

ламент действовал в два этапа: с 1 августа 1918г. до 28 февраля 1919г. и с 1 августа 1919г. до 5 мая 1920г., но эта деятельность была неэффективной. 5 мая 1920г. была создана партийная диктатура, которая не была классической диктатурой. Она была создана с целью нейтрализации внутренних и внешних врагов.

Arman Sargsyan - *The peculiarity of the political system of the First Republic of Armenia*. - The political system of the First Republic of Armenia was fully democratic which was not effective for that period of time. During its existence the governmental system was not always parliamentary. The parliament acted in two stages: from August 1, 1918 to February 28, 1919 and from August 1, 1919 to May 5, 1920, but that activity was not effective. On May 5 1920 Party Dictatorship was formed, which was not a dictatorship in classic sense. It was conditioned by neutralizing internal and external enemies.

ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐԻ ՓՈԽԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՀԱՍՄԻԿ ԽԱՉԱՏՈՒՐՅԱՆ

Հոդվածում վերլուծվում է սերունդների փոխհարաբերությունների դրսևորման առանձնահատկությունները փոխակերպվող հասարակությունում, ինչը հանդիսանում է հասարակության գործառնության և զարգացման կարևոր գործոններից մեկը: Միջսերնդային փոխհարաբերությունների դինամիկան բնական, պատմական գործընթաց է: Իրականության ընկալումը տարբեր սերունդների մոտ տարբեր ձևերով է ընթանում: Սերունդների հարաբերություններում հակամարտությունը խորանում է հատկապես անցումային ժամանակաշրջաններում՝ փոխակերպվող հասարակություններում: Կոնֆլիկտների տևողությունը կախված է կատարվող պատմական փոփոխությունների կարևորությունից կամ բարեփոխումների արագությունից: Հասարակության մեջ կատարվող կտրուկ փոփոխություններն առաջացնում են տրավմատիկ էֆեկտ, ինչն էլ ավելի է խորացնում հակասությունները միջսերնդային հարաբերություններում:

Քանալի բաներ. սերունդ, արժեք, փոխակերպվող հասարակություն, կոնֆլիկտ:

Սերունդների հակամարտությունը կամ այլ կերպ ասած «հայրեր և որդիներ» կոնֆլիկտը նույնքան հին է, որքան հին է մարդկությունը: Այդ հակամարտությունը առկա է բոլոր ժամանակաշրջաններում և կարող է ծագել տարբեր հարթություններում՝ հասարակության մեջ, սոցիալական ինստիտուտներում, ընտանիքում:

Միջսերնդային հարաբերությունների պրոբլեմները վաղուց գտնվում են համաշխարհային սոցիալական մտքի կենտրոնում: Դրան անդրադարձել են - Սոկրատեսը, Պլատոնը, Արիստոտելը:

Սերունդների փոխհարաբերություններին անդրադարձել են նաև Ա.Քամյուն, Կ.Լորենցը, Խ.Օրտեգա-ի-Գասսետը, Ժ.Սարտրը, Է.Էրիկսոնը և այլոք, որոնք հիմնվել են Ջ.Ֆրեյդի հետազոտությունների վրա: Սերունդների փոխհարաբերությունների նկատմամբ հետաքրքրությունը վերջին ժամանակներում աճել է՝ պայմանավորված տնտեսական և քաղաքական փոփոխություններով: Ընդ որում նրանց միջև առկա կոնֆլիկտների խորությունը պայմանավորված է երիտասարդ սերնդի կողմից ընդունվող և հերքվող արժեքային համակարգի չափաբաժնից: - Հերքվող չափաբաժինը սերունդների միջև ծագող կոնֆլիկտի հիմքն է, իսկ ընդունվող չափաբաժինը՝ համաձայնության, ուրեմն նաև կայունության հիմքն է: - Սերունդների փոխհարաբերությունների յուրովի բնութագիր է տվել ամերիկացի սոցիոլոգ Մ.Միդը, ըստ որի դրանք լինում են պոստֆիգուրատիվ, կոֆիգուրատիվ և պրեֆիգուրատիվ: Պոստֆիգուրատիվ մշակույթում նշանակալից դերը պատկանում է մեծահասակների սերնդին, կոֆիգուրատիվում՝ երիտասարդ սերնդի վրա մեծանում է հասակակիցների ազդեցությունը, իսկ պրեֆիգուրատիվ մշակույթը հնարավորություն է տալիս ուսուցման պրոցեսը դարձնել փոխադարձ, այսինքն ոչ միայն երիտասարդներն են սովորում մեծահասակներից, այլ նաև մեծահասակները՝ երիտասարդներից: Ընդ որում Միդը երիտասարդությանը վերագրում էր <<սոցիալական բուլդոզերի>> ֆունկցիան, որը տարածք է մաքրում նոր սոցիալական հարաբերությունների և արժեքային համակարգերի համար: Ըստ Միդի՝ սերնդե սերունդ մշակույթի, արժեքների փոխանցման գործընթացն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հետևյալ գործոնների վրա.

1. սուբյեկտիվ՝ ումից և ում է կատարվում փոխանցումը,

2. օբյեկտիվ՝ այսինքն, ինչպիսի նյութական և հոգևոր արժեքներ, գիտելիքներ են ենթակա փոխանցման,

3. գործընթացային՝ ինչպիսի եղանակով է կատարվում փոխանցումը,

4. ինստիտուցիոնալ՝ ինչ սոցիալական ինստիտուտների միջոցով է կատարվում փոխանցումը,

5. իրավիճակային-պատմական՝ կոնկրետ որ հասարակության շրջանակներում է կատարվում փոխանցումը:

Մ.Միդը նշում էր, որ մշակույթի միջսերնդային փոխանցումը իր մեջ ներառում է ինֆորմացիայի հոսք ոչ միայն ծնողներից երեխաներին, այլ նաև հակառակը. երիտասարդության կողմից մշակույթի և ընդհանրապես, ներկա իրավիճակի վերլուծությունն իր հերթին ազդեցություն է թողնում մեծահասակների վրա: Սակայն, չպետք է մոռանալ, որ երիտասարդության կողմից առաջարկվող ցանկացած նորարարություն հիմնվում է նախորդ սերունդների փորձի վրա, հետևաբար, նաև որոշակի մշակութային փորձի վրա:

Սերունդների միջև կոնֆլիկտի ծագման պատճառները կարող են ամենատարբեր լինել. մասնավորապես, երտասարդների վերաբերմունքը մեծահասակների նկատմամբ. նրանց համարում են անցյալի մնացորդներ և նրանց կարծիքը կարևոր չէ, քանի որ ժամանակները փոխվում են և փոխվում են կարծրատիպերը: Բացի այդ շեշտում են այն հանգամանքը, որ ավագ սերունդն առաջնորդվում է իր ժամանակաշրջանի կանոններով, ինչը խորթ է երիտասարդների համար: Հաջորդ պատճառը, որ մատնանշվում է, այն է, որ մեծահասակներն ավելի խելացի և իմաստուն են երիտասարդներից, նրանցից յուրաքանչյուրի համար կարևոր են արժեքային որոշակի համակարգեր:

«Հայրեր և որդիներ» հակամարտությունը երկկողմանի է. որդիները մեծանալով, դառնում են հայրեր, բայց միևնույն է, խնդիրը լուծում չի ստանում: Բնական է, որ հուզող խնդիրներին արդեն մոտենում են հայրերի տեսանկյունից, այն, ինչն ընդունելի էր երտասարդ տարիքում, անընդունելի է արդեն հասուն տարիքում: Հատկապես, արդի ժամանակաշրջանում, երբ փոխվել են արժեքային համակարգերը, ժամանակակից աշխարհի ընկալումը տարբեր սերունդների մոտ տարբեր ձևով է ընթանում, ինչն էլ բնականաբար, թույլ չի տալիս միանշանակ ձևով պատասխանել տարբեր հարցերի:

Միջսերնդային փոխհարաբերությունների դինամիկան բնական, պատմական գործընթաց է, որը հասարակության զարգացման որոշիչ վեկտորն է: Այդ փոխհարաբերությունները հանդիսանում են հասարակության գործառնության և զարգացման կարևոր գործոնները մեկը: Հատկապես այն կարևորվում է ճգնաժամային իրավիճակներում՝ անցումային ժամանակաշրջաններում: Անցումային հասարակությանը բնորոշ անոմալ վիճակն ուղեկցվում է արժեքային կոնֆլիկտներով, ինչն արտահայտվում է ոչ միայն անհատական, այլ նաև շատ խորին արժեքային խզումներով, մասնավորապես, երիտասարդների և մեծահասակների սերունդների արժեքային խզումներով: Միջսերնդային կոնֆլիկտների զարգացման արագությունը կախված է նրանից, թե որքան մեծ է այն ժառանգության չափաբաժինը, որը հերքվում է, և որքան նշանակալից է այն ժառանգությունը, որի հիման վրա իրենց կենսագործունեությունն է ծավալում երիտասարդ սերունդը: - Սոցիալական փոփոխությունների ժամանակաշրջանում ավագ սերնդի ձեռք բերած փորձը և սոցիոմշակութային արժեքները նոր պայմաններում ամբողջությամբ

յամբ չեն կարող կիրառվել, ինչը պայմանավորված է միջսերնդային տարաձայնությունների մեծացմամբ, որն էլ իր հերթին նպաստում է միջսերնդային փոխհարաբերությունների հակամարտության խորացմանը: Սովորաբար, երիտասարդ սերունդը հեշտությամբ է հարմարվում նոր սոցիալական պայմաններին՝ կուտակելով համապատասխան փորձ: Անցումային ժամանակաշրջանում փոխվում են կարծրատիպերը, փոփոխություն է կատարվում ոչ միայն հասարակության կառուցվածքային շերտերում, այլ նաև հասարակական գիտակցության մեջ, այլ կերպ ասած կատարվում է սոցիալական փոխակերպում: «Սոցիալական փոխակերպում» հասկացությունը սոցիոլոգիական բառարաններում բնորոշվում է որպես սոցիալական փոփոխությունների սպեցիֆիկ տեսակ, սոցիալական ինստիտուտների կառուցվածքային վերակազմավորում, վարքի ստանդարտ դրսևորումների վերակազմավորում, արժեքային կողմնորոշումների երբեմն արմատական փոփոխություններ: Սակայն, ինչպես նշում է Դ.Պանտիչը, այդ հասկացությունը վիճելի է, քանի որ այն, ըստ էության, չի ենթադրում հասարակության նոր տիպի ծագում:¹

Հասարակության փոխակերպումը կարող է կատարվել այնպիսի ճանապարհով, ինչպիսին է, օրինակ վերակառուցումը, լիբերալիզմը, ազատ շուկան և այլն: Ի դեպ վերակառուցումը ամբողջական գործընթաց է, որն, անհրաժեշտաբար ենթադրում է մարդկության կուտակած քաղաքական, մշակութային, գիտական, բարոյական պոտենցիալի օգտագործում: Մարդն է ի վերջո հանդիսանում վերակառուցման գլխավոր պայմանը, միջոցը և նպատակը բոլոր բնագավառներում:

Քաղաքակրթության ամբողջ ընթացքը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց փոփոխությունների, առանց նոր բացահայտումների: Դրանք, բնականաբար, չեն կարող իրենց ազդեցությունը չունենալ հանրային կյանքի զարգացման վրա: Ինչպես նշում է Վ.Միրզոյանը. «Տնտեսական իրական բարեփոխումների բացակայության պայմաններում կրթական համակարգի՝ ինքնին օգտակար և - հիմնավոր բարեփոխումները նույնիսկ բացասաբար կարող են անդրադառնալ տնտեսական առաջընթացի վրա, քանի որ մի կողմից՝ բարձր որակյալ մասնագետներ պատրաստելը, այդ թվում՝ միջազգային զանազան կառույցներին միանալով և ծրագրեր կատարելով, բայց, մյուս կողմից՝ նրանց համապատասխան աշխատատեղերով չապահովելը ուղիղ ճանապարհ են բացում դեպի արտագաղթ, «ուղեղների» ատահոսքի ուժեղացում»:² Անցումային ժամանակաշրջաններում արժեքների բախումը արտահայտվում է ոչ միայն անհատական, այլ նաև հասարակական մակարդակներում՝ հաճախ պայթյունների ձևով, որոնք ժամանակակից հայ իրականության մեջ սկիզբ են առել 1989-ական թվականներից և - շարունակվում են մինչ օրս: Այդ արժեքային պայթյունները դարձան փոխակերպվող հասարակության սկզբնական էտապների բովանդակությունը, ինչն ուղեկցվում էր երիտասարդ և ավագ սերունդների արժեքային կոնֆլիկտներով:

Ինչպես նշում էր Վ.Տ.Լիստվսկին, ճգնաժամը հասարակության մեջ ծնում է առանձնահատուկ, սերունդների ոչ ավանդական կոնֆլիկտ: <<Ռուսաստանում

¹ **Пантич** Д. Конфликты ценностей в странах транзиции//Социологические исследования. М.1997-№ 6, с.27

² **Վ.Միրզոյան**, Նորաստեղծական մշակույթի ձևավորման խնդիրների սոցիալ-փիլիսոփայական վերլուծություն www.ysu.am Բանբեր Երևանի համալսարանի փիլիսոփայություն, հոգեբանություն 142.4, 2014

այն վերաբերում էր փիլիսոփայական, աշխարհայացքային, հասարակության և - մարդու զարգացման հոգևոր հիմքերին, տնտեսության և արտադրության հիմնական հայացքներին, հասարակության նյութական կյանքին: <<Հայրերի>> սերունդը հայտնվեց այնպիսի իրավիճակում, երբ նյութական և հոգևոր ժառանգության փոխանցումը երիտասարդ սերնդին պրակտիկորեն բացակայում էր....Ռուս հասարակության մեջ սերունդների միջև պայթյունը ակնհայտ էր, ինչն արտացոլում էր պատմական զարգացման պայթյունները>>:³

Ավանդույթները կարող են կենսունակ լինել և ամրապնդվել միայն համապատասխան մշակութային և բարոյահոգեբանական ոլորտում: Այսօր, ցավոք գիտությանը նվիրվածությունը հանրության արժեքային սանդղակում գրավում է ստորին տեղ՝ իր տեղը զիջելով ամեն գնով հարստանալու մոլուցքին:

Ինչպես նշում է Է.Հարությունյանը. «փոխակերպվող հասարակությունների առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ մարդկանց ընկերային-տնտեսական պայմանները և ընկերամշակութային պահանջմունքները տարբեր արագություններով են զարգանում»:⁴ Անցումային ժամանակաշրջանում հայ հասարակությունը միաժամանակ, գտնվելով երկու տարբեր քաղաքակրթությունների խաչմերուկում, մի դեպքում ներառվում է արևմտյան քաղաքակրթության մեջ, մյուս դեպքում՝ հայ իրականությանը բնորոշ պատրանքային ընկերամշակութային իրականությունն ստեղծելու հնարավորությունների մեջ: Եվ այդ «ընկերային-քաղաքական իրականության մեջ կողմնորոշվելիս մարդիկ ոչ այնքան հետևում են վարքի որոշակի տիպի, որքան այդ վարքը համապատասխանեցնում իրենց պատրանքներին»:⁵ Արդեն ձևավորված կարգերի, ավանդույթների քայքայումը անցումային ժամանակաշրջաններում նոր թափ է ստանում և երիտասարդ սերունդը մեծ արագությամբ հրաժարվում է նախորդ սերունդների կուտակած փորձից, նրան քննադատում է, առաջարկում է կենսական նոր ձևեր, աշխարհայացքի և վարքի նոր համակարգեր: Սոցիոմշակութային աշխարհն այլևս չի ներկայանում որպես մի ամբողջականություն ժամանակի և տարածության մեջ: Այդ փոփոխությունները կատարվում են այնքան արագ, որ ժամանակի առումով կարող են տեղի ունենալ մեկ սերնդի կյանքի ընթացքում: Սերունդների արժեքային կոնֆլիկտները հասարակության դեզինտեգրացիոն գործընթացների բնական հետևանք են, որոնք ուղեկցվում են ռադիկալ կազմավորումների ստեղծումով, սոցիալական տարբեր ինստիտուտների փլուզումով, մեծահասակների համար մեկ գաղափարախոսության սպառումով, նոր սպառողական ստանդարտների տարածումով և այլն: Գլոբալ սոցիալական փոխակերպումների շրջանում, երբ փլուզվում են արդեն ձևավորված արժեքային համակարգերը, խարխվում են միջսերնդային փոխհարաբերությունների մեխանիզմները, միջսերնդային արժեքային կոնֆլիկտներն անխուսափելի են: Անցումային ժամանակաշրջանում միջսերնդային հարաբերությունները բարդանում են: Միջսերնդային արժեքային կոնֆլիկտները նման դեպքերում կապված են երիտասարդ սերնդի կողմից իրենց նախորդ սերնդի սոցիոմշակութային փորձի վերագնահատման հետ: Արժեքների և վարքի նորմերի միջսերնդային փոխանցման փլուզման արդյունքում առաջին

³ Лисовский В.Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России: Учебное пособие. СПб.2000.с20

⁴ Հարությունյան Է. Ազգային ինքնություն և կյանքի մշակույթ. Երևան 2004. էջ 107

⁵ Հարությունյան Է. Ազգային ինքնություն և կյանքի մշակույթ. Երևան 2004. էջ 108

տեղում է հայտնվում անհատականության դրսևորումը՝ որպես երիտասարդության ինքնակարգավորման ձև այն պայմաններում, երբ բացակայում են սոցիալական կարգավորման ունիվերսալ ձևերը:

Միջսերնդային հակասությունների սրումը հասնում է իր գագաթնակետին ռեֆորմների ժամանակաշրջանում: Սոցիալական փոխակերպումների պայմաններում միջսերնդային արժեքային կոնֆլիկտները դրսևորվում են ինչպես միկրոմակարդակում՝ կոնկրետ ընտանիքի շրջանակներում, այնպես էլ մակրոմակարդակում՝ հասարակության շրջանակներում: Ավագ և կրտսեր սերունդների աստիճանակարգության տարբերությունը և հակամարտությունը հասարակության վրա ունենում է ապակայունացնող ազդեցություն: Սակայն, ներկա ժամանակաշրջանում մեր հասարակության մեջ իրավիճակը նկատելիորեն փոխվել է: - Սոցիալական կյանքի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ոլորտներում կայունացումը իր հետևից բերում է սերունդների միջև հակասությունների նվազեցմանը: Աճող նոր սերունդը պատկերացում չունի սովետական հասարակության մասին: Ռեֆորմների ժամանակաշրջանի երիտասարդներն արդեն միջին և ավելի տարիք ունեն և դարձել են «հայրերի սերունդ»: Սովետական ժամանակաշրջանի ավագ սերունդն աստիճանաբար հեռանում է սոցիալական ակտիվ կյանքից: Սոցիալական տրամադրությունների և երիտասարդ սերնդի արժեքային կոդմուրոշումների փոփոխության հարաբերակցությունը ավագ սերնդի արժեքային համակարգի կառուցվածքի հետ հանդիսանում է հասարակության սոցիոմշակութային դինամիկայի ցուցանիշը:

Սերունդների միջև կոնֆլիկտը չպետք է դիտարկել միայն բացասական առումով: Ինչպես ցանկացած պայքար, այն նույնպես հիմք է հանդիսանում զարգացման համար: Կոնֆլիկտը բացահայտում և լուծում է գոյություն ունեցող հակասությունները և դրանով իսկ նպաստում հասարակության զարգացմանը:

Асми́к Ха́чатурян - Особенности проявления взаимоотношений поколений в трансформационном обществе. - В статье анализируются особенности взаимоотношений между поколениями в трансформационном обществе, что является одним из главных факторов в развитии и функционировании общества. Динамика взаимоотношений между поколениями – это естественный, исторический процесс. Восприятие реальности у разных поколений проходит по-разному. Конфликт между отношениями поколений, в трансформационном обществе, углубляется особенно в переходные периоды. Продолжительность конфликтов зависит от значимости исторических изменений или скорости реформ. Резкие изменения в обществе вызывают травматический эффект, что еще больше углубляет противоречия отношений между поколениями.

Hasmik Khachaturyan - Particularities of interrelations of generation in a transforming society. -The article analyzes the particularities of interrelations between generations in a transforming society which is one of the most important factors of the activity and development of the society. The natural dynamics of intergeneration relations is a historical process. The perception of reality is different generations. The conflict in relationships of generations is intensifying especially in transforming societies in transitional periods. The duration of the conflicts depends on the importance of his-

torical changes and the rapidity of reforms. The sharp changes in society cause traumatic effect which intensifies contradictions in intergeneration relationships.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ВАЛЕРИ ТУНЯН

100-летие геноцида армян: истоки, мифы и последствия..... 3
ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՅԱԽՇՅԱՆ

Մերձավոր եվ միջին արեվելքի երկրների հայկական համայնքների
պատմության ուսումնասիրությունը 1960-ական թվականներին..... 21

ՄԱՐԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Գիտակրթական կյանքը Արցախում 1639-1700թթ (համառոտ ակնարկ) 32

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՆԱ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Վահան Տերյանի մի քանի նամակների ուսումնասիրման
անհրաժեշտությունը..... 41

ԷՄՄԱ ՆԻԿՈՅԱՆ

Սուրեն Այվազյանի պատմագեղարվեստական արձակը 46

ԱԼԻՍԱ ՀԱՍԱՆՅԱՆ

Թվի խորհուրդը Համո Սահյանի քնարերգության մեջ..... 50

АШХЕН АТАНЕСЯН

Методические основы изучения творчества И.А.Бунина в вузе 58

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՄԵԺԼՈՒՄՅԱՆ

Անգլերենի բժշկական բառապաշարի
ուսուցման տրամախոսական հայեցակերպը 64

ՄԻՐԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Comment rédiger une composition? 71

SVÉTA OHANIAN

Acte d'expression d'excuse dans la langue française..... 75

ՄԻԴԱ ՍԱՀՅԱՆ

Միակազմ նախադասություններին ուսուցումը 78

ЮЛЯ ХОДЖОЯН

Опыт анализа художественно-документальной прозы
на уроках русского языка для гуманитарных факультетов
(на материале повести с.алексиевич “у войны не женское лицо”)..... 89

AÏDA MARDANIAN

La maîtrise des règles de l'accord du français pour les apprenants arméniens..... 96

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ARMEN TSHUGURYAN, NUNE SRAPYAN

Issues of doctoral education methodology 100

ՆՈՆՆԱ ԽԱՉՍՏՐՅԱՆ, ԱՐՏԱԿ ՅԱՐԱԶՅԱՆ

Միկրոֆինանսավորման համակարգային

կառավարման բարելավումը ՀՀ-ում 114

ՎՈԼՈՂՅԱ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Տնտեսական աճի դինամիկա 121

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՄԱՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության

քաղաքական համակարգի յուրահատկությունը 125

ՀԱՍՄԻԿ ԽԱՉՍՏՈՒՐՅԱՆ

Սերունդների փոխահարաբերությունների դրսևորման

առանձնահատկությունները փոխակերպվող հասարակությունում 131

Ի ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ «ԱԿՈՒՆՔ»-Ի ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ

«Ակունքում» տպագրության ներկայացվող հոդվածների տեխնիկական պահանջները.

- Տպագրության ներկայացվող հոդվածները պետք է գրված լինեն Word տեքստային խմբագրի օգնությամբ:
- Հոդվածները ներկայացնել հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն կամ գերմաներեն լեզուներով:
- Հոդվածի շարվածքը լինի Unicode-ով (հայերեն հոդվածների դեպքում՝ նաև Sylfaen տառատեսակով), տառաչափը՝ 12, միջտողային հեռավորությունը՝ 1.5, թղթի ֆորմատը՝ A4:
- Հոդվածի սկզբում գրել վերնագիրը՝ մեծատառերով, հաջորդ տողում՝ հեղինակի (հեղինակների) անուն, ազգանուն, հայրանունը՝ մեծատառերով:
- Հղումները դնել տողատակում՝ համարների աճման կարգով, նշել աղբյուրը՝ հեղինակին, վերնագիրը, հրատարակության վայրը, տարեթիվը (պարբերական հրատարակության դեպքում՝ նաև համարը) և էջը (էջերը):
- Հոդվածի վերջում գրել հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն ամփոփագրերը՝ 50-60 բառի սահմաններում, և բանալի - բառերը:
- Հոդվածին անհրաժեշտ է կցել նաև (առանձին էջով կամ առանձին ֆայլով) հոդվածի վերնագիրը և հեղինակի (հեղինակների) անուն, ազգանուն, հայրանունը՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով, ինչպես նաև հեղինակի (հեղինակների) տվյալները՝ կոչումը, պաշտոնը, աշխատանքի վայրը, հեռախոսի համարը (համարները), էլեկտրոնային փոստի հասցե (e-mail):
- Հոդվածները ներկայացնել էլեկտրոնային տարբերակով
 - Երևանի պետական համալսարանի Իջևանի մասնաճյուղ, Բնական գիտությունների ֆակուլտետի մասնաշենք՝ Մելինե Մելիքյանին, կամ
 - ուղարկել akunq.ysuib@gmail.com և banber_ib@ysu.am էլեկտրոնային հասցեներով:

Ա Կ Ո Ւ Ն Ք

ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԹԻՎ 2 (12)

Համարի պատասխանատու՝ Ա.Ա. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

Համակարգչային ծնավորումը՝ Մ.Կ. ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ

Չափսը՝ 70x100¹/₁₆ : Տպ. մամուլը՝ 14.375
Տպաքանակ՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալ. Մանուկյան 1: